

**Περιβάλλον
και
Ανάπτυξη**

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

**ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ - ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(Δ.Π.Μ.Σ.) "ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ"**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

**«Μικρά νησιά, μια εύθραυστη ισορροπία. Ένα
στρατηγικό πλαίσιο για την τουριστική
ανάπτυξη των Μικρών Κυκλάδων.»**

ΕΚΠΟΝΗΣΗ:

**Μπακαούκας Μελέτιος, Διπλωματούχος
Μηχανικός Χωροταξίας, Πολεοδομίας και
Περιφερειακής Ανάπτυξης**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

**Καθηγήτρια Ε. Παναγιωτάτου (επιβλέπουσα),
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π.**

**Λέκτορας Ρ. Κλαμπατσέα (συνεπιβλέπουσα),
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ε.Μ.Π.**

**Λέκτορας Ι. Σαγιάς, Σχολή Αγρονόμων
Τοπογράφων Μηχανικών Ε.Μ.Π.**

Αθήνα, Απρίλιος 2008

Στην αγαπημένη μου γιαγιά...

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Μια από τις κυριότερες δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου είναι αυτή του τουρισμού. Ο σύγχρονος **τουρισμός**, που πρόδρομό του αποτελούν οι περιηγήσεις που πραγματοποιούσε ο άνθρωπος από την αρχαιότητα, τις τελευταίες δεκαετίες καθίσταται ως ένα πολυσχιδές φαινόμενο με κοινωνικές, οικονομικές, περιβαλλοντικές και περαιτέρω διαστάσεις.

Η δυναμική πορεία του τουρισμού οδήγησε στη διαμόρφωση και παγίωση πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους προτύπων **τουριστικής ανάπτυξης**, ως αποτέλεσμα των παραμέτρων που διαμορφώνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Τα πρότυπα αυτά σίγουρα εξασφαλίζουν την οικονομική ευημερία στις περιοχές που εκδηλώνονται και αποτελούν τη βάση της τουριστικής ανάπτυξης και χαρακτηρίζουν άμεσα το τουριστικό προϊόν που αυτή προσφέρει.

Η ανάγκη για μια «νέα» αντίληψη στην πολιτική του τουρισμού εμφανίστηκε ήδη από τη δεκαετία του '70, κυρίως με αφορμή τις κοινωνικές, οικολογικές και πολιτισμικές αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού, μια ανάγκη η οποία στις μέρες μας καθίσταται επιτακτική και βρίσκει εφαρμογή στη **βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη**.

Η τουριστική ανάπτυξη της Ελλάδας βασίστηκε στο μεγαλύτερο μέρος της στα ελληνικά νησιά της, περιοχές με συγκριτικό πλεονέκτημα τον ήλιο, τη θάλασσα και τους ανθρώπους και επικρατόν πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης αυτό του μοντέλου 3S (summer, sun, sand).

Τα νησιά, και ιδιαίτερα τα **μικρά νησιά**, χαρακτηρίζονται από έντονη **νησιωτικότητα** (μικρό μέγεθος, περιφερειακότητα, ιδιαίτερη βιοματική ταυτότητα των κατοίκων), γεγονός που οδηγεί σε μια ευαίσθητη ισορροπία ανάμεσα σε περιβάλλον, οικονομία και κοινωνία, μια ισορροπία που αν διαταραχτεί σίγουρα θα επιφέρει δυναμικές μεταβολές με άμεσες συνέπειες στη δυναμική και τη δομή του όλου συστήματος. Ως έκδηλες προεκτάσεις του **μαζικού τουρισμού** στον ελληνικό **νησιωτικό χώρο** κρίνονται η οικονομική μονοκαλλιέργεια, η εγκατάλειψη ή υπερεκμετάλλευση των εκ των πραγμάτων ελλειμματικών φυσικών πόρων και η ανεξέλεγκτη οικιστική ανάπτυξη και αλλαγή στις χρήσεις γης, με αποτέλεσμα τη συνεχή συρρίκνωση της γεωργικής γης.

Παρόμοια εμφανίζεται η κατάσταση και στις **Μικρές Κυκλάδες**, ένα σύμπλεγμα μικρών νησιών στις Κυκλάδες, όπου η πρόσφατη τουριστική ανάπτυξη σε αυτόν τον μέχρι πρότινος παρθένο προορισμό καθιστά φανερές τις αρνητικές της επιπτώσεις, μέσω του μετασχηματισμού της παραγωγικής βάσης και στροφής της προς τις τουριστικές δραστηριότητες και των περιβαλλοντικών και οικιστικών πιέσεων από την πληθώρα τουριστικών καταλυμάτων, ιδιαίτερα στο Άνω Κουφονήσι.

Το δέλεαρ για την κατάρτιση ενός στρατηγικού πλαισίου τουριστικής ανάπτυξης για τις Μικρές Κυκλάδες κρίνεται ιδιαίτερα θελκτικό. Η αντιμετώπιση των εγγενών ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, χαρακτηριστικών που ως τώρα θωράκιζαν παρόμοια εύθραυστα και ευαίσθητα οικοσυστήματα, και των αποτελεσμάτων από μια συνεχή και χωρίς προγραμματισμό τουριστική ανάπτυξη, θεωρείται κατά τη γνώμη μας μια διαδικασία η οποία πρέπει να αντιμετωπιστεί με μια κριτική ματιά και με ώριμη «σχεδιαστική» προσέγγιση.

Λέξεις Κλειδιά: τουρισμός, μαζικός τουρισμός, βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, νησιωτικός χώρος, νησιωτικότητα, Μικρές Κυκλάδες

ABSTRACT

One of the main activities of spare time is that of tourism. Modern tourism, that his precursor constitute the tours that realised the person from the antiquity, the last decades is rendered as a multifarious phenomenon with social, economic, environmental and more dimensions.

The dynamic course of tourism led to the configuration and consolidation of many different models of tourism development, as a result of parameters that shape her particular characteristics. This models ensures the economic prosperity in the regions that is expressed and constitutes the base of tourism growth and characterizes immediately the tourist product that this offers.

The need for a "new" perception in the policy of tourism was presented already by the decade of 70's, on the occasion of social, ecological and cultural negative repercussions of tourism, a need which in these days is rendered imperative and finds application in sustainable tourism.

The tourism development in Greece was based on Greek islands, regions with comparative advantage the sun, the sea and the persons and preavailable model of tourism development that of 3S (summer, sun, sand) model.

Islands, and particular small islands, are characterized from intense insularity (small size, remoteness, a particular identity of residents), that leads to a sensitive balance between environment, economy and society, a balance that if it is disturbed will sure involve dynamic changes with direct consequences in the dynamics and the structure of all system.

As evident extensions of mass tourism in Greek insular region are judged the economic monoculture, the abandonment or overexploitation of natural resources and the unverifiable built-up growth and change in land uses, as a result the continuous shrinkage of agricultural ground.

Similar is presented the situation in Small Cyclades, a cluster of small islands in Cyclades, where the recent tourism development renders obvious her negative repercussions,

via the transformation of productive base and her turn to the tourist activities and environmental and built-up pressures from the abundance of tourist lodgings, particularly in Anw Koufonisi.

The challenge for the training of a strategic frame of tourism development for Small Cyclades it is judged particularly charming. The confrontation of innate particular characteristics, characteristics that until now shielded similar fragile and sensitive ecosystems, and the results of a continuous and without planning tourism development, is considered in our opinion a process which should be faced with a critical glance and with mature planning thought.

Key Words: tourism, mass tourism, sustainable tourism, insular region, insularity, Small Cyclades

ΕΠΙΛΟΓΗ ΘΕΜΑΤΟΣ – ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	12
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....	13
Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ	16
1.1 Ο ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ	16
1.2 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ:Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΜΑΖΙΚΟΠΟΙΗΣΗ	19
1.3 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ..	22
1.4 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....	28
2.1 ΠΕΡΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	28
2.2 ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	29
2.3 ΣΤΑΔΙΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....	33
2.4 ΠΡΟΤΥΠΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	35
2.4.1 ΜΑΖΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	36
2.4.2 ΒΙΩΣΙΜΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	37
2.5 ΦΕΡΟΥΣΑ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ.....	40
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο. ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΕΥΘΡΑΥΣΤΑ ΜΙΚΡΑ ΝΗΣΙΑ.....	42
3.1 ΠΕΡΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	42
3.1.1 ΤΑ ΝΗΣΙΩΤΙΚΑ ΕΛΑΦΗ.....	42
3.1.2 ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΚΟΙΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΝ.....	43
3.2 ΤΟ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	45
3.2.1 ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	47
3.2.2 ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΗΣΙΩΝ.....	48
3.3 Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΝΗΣΙΑ	49
3.4 ΜΙΚΡΑ ΝΗΣΙΑ, ΜΕΓΑΛΗ «ΕΥΘΡΑΥΣΤΟΤΗΤΑ»	54

Β' ΜΕΡΟΣ: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ.....58

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ 59

4.1 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	59
4.2 ΝΟΜΟΣ ΚΥΚΛΑΔΩΝ	63
4.3 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ	69
4.3.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ	69
4.3.2 ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	72
4.4 ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ	75
4.4.1 ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ	75
4.4.2 ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟΜΕΙΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ	78
4.4.3 ΔΙΚΤΥΑ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ	82

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ.....86

5.1 ΔΟΝΟΥΣΑ.....	86
5.1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	86
5.1.2 ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ και ΚΛΙΜΑ	87
5.1.3 ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΕΛΞΗΣ	88
5.1.4 ΟΙΚΙΣΜΟΙ και ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	88
5.1.5 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	88
5.1.6 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	89
5.1.7 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΓΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ	89
5.2 ΣΧΟΙΝΟΥΣΑ.....	90
5.2.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	90
5.2.2 ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ και ΚΛΙΜΑ	91
5.2.3 ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΕΛΞΗΣ	91
5.2.4 ΟΙΚΙΣΜΟΙ και ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	92
5.2.5 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	92
5.2.6 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	92
5.2.7 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΓΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ	93

5.3 ΗΡΑΚΛΕΙΑ	93
5.3.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	93
5.3.2 ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ και ΚΛΙΜΑ	94
5.3.3 ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΕΛΞΗΣ	94
5.3.4 ΟΙΚΙΣΜΟΙ και ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	95
5.3.5 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	95
5.3.6 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	95
5.3.7 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΓΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ	96
5.4 ΚΟΥΦΟΝΗΣΙΑ	96
5.4.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	96
5.4.2 ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ και ΚΛΙΜΑ	97
5.4.3 ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΕΛΞΗΣ	97
5.4.4 ΟΙΚΙΣΜΟΙ και ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.....	97
5.4.5 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ.....	98
5.4.6 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	98
5.4.7 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΓΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ	98
5.5 ΚΕΡΟΣ.....	99
5.6 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ.....	100
5.6.1 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ	100
5.6.2 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ	101
5.6.3 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ.....	102
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ.....	104
6.1 ΑΝΑΛΥΣΗ S.W.O.T.....	105
6.1.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΩΝ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΩΝ.....	107
6.1.2 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΑΔΥΝΑΜΙΩΝ Ή ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΩΝ	110
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΟΡΑΜΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ	
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ	112
7.1 ΣΤΟΧΟΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ	113
7.2 ΑΞΟΝΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ.....	116
7.2.1 ΑΞΟΝΑΣ 1: ΑΜΒΛΥΝΣΗ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΕΞΙΩΝ ΠΟΥ ΕΚΠΟΡΕΥΟΝΤΑΙ	
ΑΠΟ ΤΗ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	116

7.2.2 ΑΞΟΝΑΣ 2: ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΟΜΕΩΝ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΠΟΥ ΥΣΤΕΡΟΥΝ.	118
7.2.3 ΑΞΟΝΑΣ 3: ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ.	121
7.2.4 ΑΞΟΝΑΣ 4: ΑΝΑΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.	123
7.3 ΕΝΔΕΙΑ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ	126
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΩΔΩΝ	127
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	133
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	138
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	155

ΕΠΙΛΟΓΗ ΘΕΜΑΤΟΣ – ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η επιλογή του θέματος βασίζεται στη γενικότερη ανάγκη αναζήτησης ενός προτύπου σχεδιασμού του ελληνικού τουριστικού προϊόντος, το οποίο θα βασίζεται στις εναλλακτικές μορφές του τουρισμού και που θα εναρμονίζεται με τις αρχές της βιωσιμότητας, αλλά και στην προσωπική «διαστροφή» του γράφοντος σε θέματα που αφορούν το λιγότερο ευνοημένο, από πλευράς ποικίλης ανάπτυξης, ελληνικό νησιωτικό χώρο.

Τα Κουφονήσια, όπως συνηθίζεται να ονομάζονται οι Μικρές Κυκλάδες από τους καλοκαιρινούς τους επισκέπτες, έχουν συνδεθεί με τις παιδικές, τις εφηβικές και τις μετέπειτα θερινές διακοπές του γράφοντος, στιγμές χαλάρωσης και αποκοπής από τους αχαλίνωτους ρυθμούς της μεγαλόπολης. Το γεγονός αυτό μας παρείχε την ευκαιρία να ανακαλύψουμε τις μαγευτικές γωνιές των Μικρών Κυκλάδων και να θαμπωθούμε από το κάλλος του φυσικού τοπίου και του απέραντου γαλάζιου, αλλά και να διαγνώσουμε τα εμφανή σημεία κόπωσης του τουριστικού αυτού προορισμού.

Η ολοκλήρωση της διπλωματικής αυτής εργασίας, στο πλαίσιο του Δ.Π.Μ.Σ. «Περιβάλλον και Ανάπτυξη» του Ε.Μ.Π., θα ήταν αδύνατη χωρίς την καταλυτικής φύσης υπόδειξη και καθοδήγηση αρμοδίων προσώπων. Έτσι στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους ανθρώπους που με βοήθησαν στην προσπάθεια αυτή. Δίδονται λοιπόν ευχαριστίες:

Στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κα. Ελίζα Παναγιωτάτου (Καθηγήτρια Ε.Μ.Π.) για τη συμβολή της στην εκπόνηση της διπλωματικής μου διατριβής, την παροχή στον ερευνητή ελευθερίας κινήσεων και την άψογη συνεργασία μας.

Στην συνεπιβλέπουσα καθηγήτριά μου κα. Ρένα Κλαμπατσέα (Λέκτορα Ε.Μ.Π., Π.Δ. 407/80) με την οποία έχουμε συνεργαστεί και στο παρελθόν στο πλαίσιο των προπτυχιακών μου σπουδών στο Τ.Μ.Χ.Π.Π.Α. και την εκτιμώ ιδιαίτερα, γιατί στην ιδιότητα της ακαδημαϊκού συγκεράζει αρμονικά και αυτή της εκπαιδευτικού, αλλά και της ερευνήτριας.

Στον κ. Ίωνα Σαγιά (Λέκτορα Ε.Μ.Π.) για τις χρήσιμες συμβουλές του σε ζητήματα «ανάπτυξης» και την παροχή υποβάθρων για την παραγωγή χαρτογραφικών απεικονίσεων.

Στο Γενικό Γραμματέα της νομαρχίας Δράμας, μέλος του Δ.Σ της ΑΝ.Ε.Δ (Αναπτυξιακή Εταιρεία Δράμας) και στενό οικογενειακό φίλο κ. Αυγερινόπουλο Ευστάθιο για την πρόσβαση σε αρμόδιες υπηρεσίες του Νομού Κυκλάδων.

Στο βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας και νυν Υπουργό Μακεδονίας και Θράκης (2007 έως σήμερα) κ. Μαργαρίτη Τζίμα για της χρήσιμες συμβουλές του σε θέματα τοπικής και τουριστικής ανάπτυξης.

Στη βουλευτή Κυκλάδων της Νέας Δημοκρατίας κα. Άρια Μπινοπούλου και τους συνεργάτες της για τις χρήσιμες πληροφορίες τους για τις Μικρές Κυκλάδες και την καθοδήγηση σε δημόσιες υπηρεσίες, όπως η Αναπτυξιακή Κυκλάδων και η Νομαρχία Κυκλάδων.

Στη συνάδελφό Μηχανικό Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης Ευγκόγιαννη Μαρία για τη συμβολή της στην εκπόνηση της διπλωματικής μας διατριβής και την επικουρία της στις χαρτογραφικές απεικονίσεις που απαιτήθηκαν.

Στο συνάδελφο Αρσένη Κρίτωνα από την Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, υπεύθυνο του Προγράμματος για την Αειφόρο ανάπτυξη στο Αιγαίο για τις χρήσιμες συμβουλές του.

Στον κ. Αναστασίου Τάσο από την Αναπτυξιακή Κυκλάδων, έναν ιδιαίτερα πρόθυμο και συνεργάσιμο άνθρωπο, και στον κ. Σινάνη Άγγελο, έναν «μερακλή» των ταξιδιωτικών περιηγήσεων για την παροχή πληροφοριών και βιβλιογραφίας για το Αιγαίο και τις Μικρές Κυκλάδες.

Στους κοινοτάρχες και το προσωπικό των τεσσάρων κοινοτήτων των Μικρών Κυκλάδων για την παροχή πληροφοριών μέσω τηλεφωνικών συνεντεύξεων.

Πιο πολύ από όλους θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που με «ανέχεται» τόσα χρόνια και όλους τους δικούς μου ανθρώπους που με στήριξαν και με στηρίζουν ουσιαστικά.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών ο τουρισμός στην Ελλάδα κατέστη από μια περιορισμένης εμβέλειας τουριστική δραστηριότητα, που προσέλκυε λίγους και με ειδικά ενδιαφέροντα περιηγητές, σε μια μεγάλη εθνική βιομηχανία, η οποία συνεισφέρει σημαντικά στην οικονομία, την απασχόληση και την ευημερία, αλλά και στην προβολή της χώρας μας προς το εξωτερικό.

Η τουριστική ανάπτυξη της Ελλάδας βασίστηκε στο μεγαλύτερο μέρος της στα ελληνικά νησιά της. Είναι γεγονός πως τα ελληνικά νησιά αποτέλεσαν και αποτελούν τους πλέον κατάλληλους προορισμούς για να αναχθούν τα ανθεκτικά «παραδοσιακά μας προϊόντα» (ήλιος, θάλασσα, άνθρωποι) στο δυναμικότερο συγκριτικό τους πλεονέκτημα, ένα πλεονέκτημα που ανέβασε χωρίς μεγάλη προσπάθεια τις μετοχές του ελληνικού τουριστικού προϊόντος στο χρηματιστήριο της διεθνούς ζήτησης, και έφτασε την ελκυστικότητά του στο ζενίθ της.

Η ελληνική τουριστική ανάπτυξη, η οποία συντελέστηκε απουσία ενός μακροπρόθεσμου και σταθερού στρατηγικού σχεδιασμού, βασίστηκε αποκλειστικά και μόνο στο πλαίσιο του υιοθετημένου οργανωμένου μαζικού τουρισμού της θερινής κυρίως περιόδου. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε εκφάνσεις τοπικής παθογένειας, που δεν είναι άλλες από την οικονομική μονοκαλλιέργεια, που λόγω των περιορισμένων φυσικών πόρων δεν αφήνει περιθώρια για περαιτέρω ανάπτυξη άλλων δραστηριοτήτων, την εγκατάλειψη ή υπερεκμετάλλευση των εκ των πραγμάτων ελλειμματικών φυσικών πόρων και την ανεξέλεγκτη οικιστική ανάπτυξη και αλλαγή στις χρήσεις γης, με αποτέλεσμα τη συνεχή συρρίκνωση της γεωργικής γης.

Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος αποτελεί ένα μοναδικό ανθρώπινο και φυσικό οικοσύστημα, το οποίο τα τελευταία χρόνια, κατά γενική ομολογία, δέχεται σοβαρές πιέσεις από την άναρχη τουριστική ανάπτυξη. Στο γεγονός αυτό έρχονται να προστεθούν τα σημάδια κόπωσης και γήρανσης του υφιστάμενου μοντέλου ανάπτυξης, το οποίο δεν ενέχει καμιά βιώσιμη προοπτική και συνεπώς καμιά δυνατότητα ισόρροπης διατήρησης εύθραυστων καταστάσεων και δυναμικών, όπως αυτής των νησιών.

Στόχο της παρούσα εργασίας αποτελεί η ανάδειξη των ευεργετικών αποτελεσμάτων μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, μιας ανάπτυξης που δραστηριοποιείται ισόρροπα στην τοπική (κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και περιβαλλοντική) δομή της κάθε τουριστικής περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα

όρους (υπηρεσίες, υποδομές, τεχνογνωσία) για τη συνεχή ανατροφοδότησή της. Οι Μικρές Κυκλάδες αποτελούν έναν αντιπροσωπευτικό τουριστικό προορισμό της ελληνικής επικράτειας, όχι ιδιαίτερα κορεσμένο, στον οποίο καθίστανται εμφανείς οι δυσμενείς επιπτώσεις από την υφιστάμενη μονομερή τουριστική ανάπτυξη, η οποία περιορίζεται στη θήρευση τουριστών «ηλιοτροπικών» κινήτρων και στη επίτευξη μιας άνευ όρων αμιγούς οικονομικής ανάπτυξης. Η ευθραυστότητα της περιοχής μελέτης, η οποία εκπορεύεται από τα ιδιαίτερα ενδογενή δομικά χαρακτηριστικά της, καθιστά ισχυρό το δέλεαρ για την κατάρτιση ενός στρατηγικού και κατευθυντήριου πλαισίου για την από δω και στο εξής βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη της περιοχής μελέτης.

Πριν δομήσουμε την παρούσα εργασία διατυπώσαμε τις εξής **υποθέσεις εργασίας**:

- Η τουριστική ανάπτυξη που προάγει τις αρχές της βιωσιμότητας (sustainability) μπορεί να αποτελέσει μοχλό ουσιαστικής ανάπτυξης, χωρίς να διαταράξει ευαίσθητες ισορροπίες (οικονομία-κοινωνία-περιβάλλον), όπως αυτές των μικρών νησιών,
- Οι ευαίσθητες - μειονεκτικές περιοχές (π.χ μικρά νησιά όπως οι Μικρές Κυκλάδες) χρήζουν μιας «άλλης» ανάπτυξης, με στόχο την ανάδειξη του συγκριτικού τους πλεονεκτήματος και όχι την απομύζηση του (υπερεκμετάλλευση φυσικών πόρων, ανθρώπινου δυναμικού, αυθαίρετη δόμηση κλπ.).

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Για την προσέγγιση του θέματος καταρτίσαμε δυο υποθέσεις εργασίας, οι οποίες έχουν ως εξής:

- Η τουριστική ανάπτυξη που προάγει τις αρχές της βιωσιμότητας (sustainability) μπορεί να αποτελέσει μοχλό ουσιαστικής ανάπτυξης, χωρίς να διαταράξει ευαίσθητες ισορροπίες (οικονομία-κοινωνία-περιβάλλον), όπως αυτές των μικρών νησιών,
- Οι ευαίσθητες- μειονεκτικές περιοχές (π.χ μικρά νησιά όπως οι Μικρές Κυκλάδες) χρήζουν μιας «άλλης» ανάπτυξης, με στόχο την ανάδειξη του συγκριτικού τους πλεονεκτήματος και όχι την απομύζηση του (υπερεκμετάλλευση φυσικών πόρων, ανθρώπινου δυναμικού, αυθαίρετη δόμηση κλπ.).

Προς απόδειξη των παραπάνω υποθέσεων εργασίας δομήσαμε την παρούσα διπλωματική μας εργασία σε δύο στον αριθμό μέρη. Το Α΄ Μέρος αποτελεί το Θεωρητικό Πλαίσιο και δομείται από τρία συνολικά κεφάλαια. Στο 1^ο Κεφάλαιο, το οποίο ονομάσαμε «Εννοιολογική Διερεύνηση του Τουριστικού Φαινομένου», πραγματευόμαστε τη σύνδεση του τουρισμού με τον ελεύθερο χρόνο, την εξέλιξή του από απλή περιήγηση σε ένα πολυσύνθετο κοινωνικό – οικονομικό φαινόμενο, και με περαιτέρω διαστάσεις, και υπεισερχόμαστε σε βασικές εννοιολογικές οριοθετήσεις του σύγχρονου τουρισμού. Στο 2^ο Κεφάλαιο, το οποίο καλούμε «Ζητήματα Ανάπτυξης», προσεγγίζουμε με ιδιαίτερη προσοχή ζητήματα που αφορούν την Ανάπτυξη, τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και αντιδιαστέλλουμε το Μαζικό Τουρισμό με τα χαρακτηριστικά και τα ευεργετήματα που εκπορεύονται από τη Βιώσιμη Τουριστική ανάπτυξη. Τέλος, στο 3^ο Κεφάλαιο («Ελληνικός Νησιωτικός Χώρος και Εύθραυστα Μικρά Νησιά») αναφερόμαστε στον ελληνικό νησιωτικό χώρο, στα ιδιαίτερα κοινά χαρακτηριστικά του ευρύτερου νησιωτικού χώρου, στην τουριστική δραστηριότητα στα ελληνικά νησιά και στην ευθραυστότητα που ενέχουν τα μικρά νησιά, κυρίως λόγω των εγγενών δομικών τους χαρακτηριστικών.

Το Β΄ Μέρος αποτελεί τη Μελέτη Περίπτωσης (Case Study) για τις Μικρές Κυκλάδες και δομείται από πέντε συνολικά κεφάλαια. Στο 4^ο Κεφάλαιο, το οποίο καλείται «Αναπτυξιακή Διάγνωση των Μικρών Κυκλάδων», παραθέτουμε αναπτυξιακά στοιχεία για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (συνοπτικά), το Νομό Κυκλάδων (συνοπτικά) και τις Μικρές Κυκλάδες (αναλυτικά). Στο 5^ο Κεφάλαιο («Τουριστικό Προφίλ των Μικρών Κυκλάδων») παρατίθενται ιστορικά στοιχεία και καταγραφή των πολιτιστικών πόρων του κάθε νησιού ξεχωριστά. Στο 6^ο Κεφάλαιο, την «Αξιολόγηση της Υφιστάμενης Κατάστασης», χρησιμοποιούμε την πλέον ενδεικτική μέθοδο SWOT Analysis για να συγκεντρώσουμε τα Πλεονεκτήματα και τα Μειονεκτήματα της περιοχής μελέτης, που προκύπτουν από τα δυο προηγούμενα Κεφάλαια, και να παραθέσουμε τις Ευκαιρίες και τις Απειλές που ενέχει οιασδήποτε μορφής σχεδιασμός. Το 7^ο Κεφάλαιο («Αναπτυξιακό Όραμα και Πρόταση για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη των Μικρών Κυκλάδων») αποτελεί την πρότασή μας, ένα στρατηγικό πλαίσιο για την από δω και πέρα βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη των Μικρών Κυκλάδων. Στο 8^ο Κεφάλαιο («Αναπτυξιακή Χαρτογράφηση των Μικρών Κυκλάδων») παρατίθενται οι χάρτες που περιγράφουν «κωδικοποιημένα» την υφιστάμενη κατάσταση και αποτυπώνουν τις βασικές γραμμές της πρότασής μας για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη των Μικρών Κυκλάδων.

Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

1.1 Ο ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

Τόσο στην αρχαία Ελλάδα, όσο και στην αρχαία Ρώμη, ο ελεύθερος χρόνος καθόριζε την καταγωγή και την τάξη των πολιτών. Πολίτες με ελεύθερο χρόνο ήταν οι οικονομικά εύρωστοι πολίτες, οι πολίτες που ήταν απαλλαγμένοι από κάθε είδους υποχρεωτική εργασία, οι οποίοι επιφορτίζονταν μόνο με τη διαχείριση των οικονομικών, κοινωνικών, ηθικών και πολιτικών ζητημάτων, με στόχο την εύρυθμη λειτουργία της πόλης. Ο ελεύθερος χρόνος συνδεόταν ουσιαστικά με τις ευγενείς απασχολήσεις και ήταν απόρροια μιας πολιτικής σκέψης που όχι μόνο περιέγραφε, αλλά και οριοθετούσε το πλαίσιο της ελευθερίας και της ανελευθερίας. (Βαρβαρέσος, 1998)

Το τέλος του 18^{ου} αιώνα σηματοδοτείται από το ξέσπασμα στην Ευρώπη μιας διπλής επανάστασης, της Γαλλικής και της Βιομηχανικής. Η αρχή της Βιομηχανικής Επανάστασης συμπίπτει με τη Γαλλική Επανάσταση (1789) και το τέλος της με την επανάσταση του 1848 και την έκδοση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου. Η βιομηχανική επανάσταση ήταν ένα ιδιαίτερα σύνθετο σύστημα τεχνικών, οικονομικών και κοινωνικών ανακατατάξεων, οι οποίες οδήγησαν τις ευρωπαϊκές κοινωνίες από την αγροτική στη βιομηχανική μορφή τους. Το νεότευκτο οικονομικό σύστημα του καπιταλισμού οδήγησε αρχικά, από τη μία πλευρά τους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής σε οικονομική ανάπτυξη και πλούτο και από την άλλη πλευρά, μετέτρεψε τους εργαζόμενους σε θύματα εκμετάλλευσης και οικονομικής εξαθλίωσης. (<http://www.econ.uoa.gr>)

Αυτή η ανάπτυξη της βιομηχανοποίησης είχε ως αποτέλεσμα την κατανάλωση πολλών εργατοωρών ημερησίως από την εργατική τάξη. Εκεί λοιπόν εντοπίζεται για πρώτη φορά ουσιαστικά η έννοια του ελεύθερου χρόνου, αφού γίνεται ένας εύλογος διαχωρισμός του χρόνου σε εργάσιμο και μη εργάσιμο. **Ο μη εργάσιμος αυτός χρόνος**, που συχνά αναφέρεται και ως διαθέσιμος χρόνος (spare, leisure or disposable time), **ταυτίζεται με τον ελεύθερο χρόνο**. Συχνά όμως παρατηρείται μια λανθασμένη ταύτιση του ελεύθερου χρόνου με την αναψυχή. Στις περισσότερες περιπτώσεις η αναψυχή είναι ελεύθερος χρόνος, δεν ισχύει όμως το αμφίδρομο της σχέσης και

επιπλέον, η αύξηση του ελεύθερου χρόνου δεν προϋποθέτει αναγκαστικά και αύξηση της αναψυχής. (Δέφνερ,2002a)

Μια σημαντική διάκριση που γίνεται είναι αυτή ανάμεσα στο συγκεντρωμένο (**block**), που αντιστοιχεί στα σαββατοκύριακα, τις γιορτές, τις διακοπές και τις αργίες, και τον τμηματικό (**piece**) ελεύθερο χρόνο, που αντιστοιχεί στις καθημερινές. Στις σύγχρονες κοινωνίες κυριαρχεί ο συγκεντρωμένος ελεύθερος χρόνος, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την πληθώρα των εξορμήσεων-αποδράσεων του σαββατοκύριακου (weekend excursions) και των θερινών διακοπών, ύστερα από την καθιέρωση της πενθήμερης οκτάωρης εργασίας από τη δεκαετία του '60 κι έπειτα. (Δέφνερ,2002a)

Οι εργατικές διεκδικήσεις κατά τις δεκαετίες του '40 και '50 επέφεραν την καθιέρωση του μειωμένου ωραρίου και κατέστησαν τον ελεύθερο χρόνο ως υπαρκτό κοινωνικο-οικονομικό φαινόμενο, και με περαιτέρω διαστάσεις, κυρίως στις δυτικές κοινωνίες. Έτσι, από το 1970 και έπειτα ο δεδομένος πλέον ελεύθερος χρόνος γίνεται αντικείμενο εντεινόμενης επιστημονικής μελέτης, καθώς αντιμετωπίζεται ως «συστατικό» όχι απλώς του σύγχρονου τρόπου ζωής, αλλά συνδέεται με την ποιότητα ζωής. Σε μια σύγχρονη υπερκαταναλωτική κοινωνία ο άνθρωπος παρασυρόμενος από προσωπικές και επαγγελματικές φιλοδοξίες και από έναν άμετρο νεοπλουτισμό έθεσε τη ζωή του σε άλλες βάσεις, έθεσε άλλους στόχους και ο ελεύθερος για αυτόν χρόνος από δεδομένο τείνει να αποτελεί ζητούμενο.

Η σύγχρονη ηθική της μπουρζουαζίας ευαγγελίζεται την κοινωνία των εικοσιτεσσάρων ωρών, της διαρκούς εργασίας, της ακοίμητης ενέργειας και της απομύζησης του χρόνου. Η ηθική αυτή αποθεώνει την απόδοση και την παραγωγικότητα και υποβαθμίζει κάθε έκφανση του ελεύθερου χρόνου. (Coe, 1997) Οι νέες στενότητες του ελεύθερου χρόνου, που μπορούν να θεωρηθούν ως αποτέλεσμα της συνδυασμένης δράσης μιας αγχωτικής παραγωγής και των πληθωρικών καταναλωτικών προσδοκιών (Σχίζας,1998), συνδέθηκαν με το «Σύνδρομο του Ελεύθερου Χρόνου», όρος που διατυπώθηκε από το Δρ. Αντ Βίγκερχορτς, ψυχολόγο στο Πανεπιστήμιο του Τίλμπουργκ της Ολλανδίας, μια μοντέρνα ψυχοσωματική νόσο. Σύμφωνα με τους ειδικούς, το εν λόγω σύνδρομο εμφανίζεται κατά την προσπάθεια του ατόμου να χαλαρώσει έπειτα από μια κουραστική εβδομάδα στην εργασία του. Τα δε συμπτώματα που μαρτυρούν την ύπαρξη του συνδρόμου είναι κόπωση, ναυτία και μυϊκό άλγος, τα οποία

εκδηλώνονται έντονα στη διάρκεια του Σαββατοκύριακου. (Αρτεμάκης, 2007 και Καρλατήρα, 2005)

Ο προσδιορισμός του ελεύθερου χρόνου χαρακτηρίζεται ως αντιφατικός, αφού δεν υπάρχουν καθορισμένα όρια και ο χαρακτήρας του εξαρτάται από μια συγκεκριμένη και κάθε φορά διαφορετική κοινωνική και χωρο-χρονική πραγματικότητα. (Δέφνερ, 2002a) Στον προσδιορισμό του ελεύθερου χρόνου έχουν επικρατήσει δυο διαφορετικές προσεγγίσεις, οι οποίες τον αντιμετωπίζουν:

- ως «υπόλοιπο», ως χρόνο προς διατήρηση, ως τμήμα δηλαδή της ζωής που διακρίνεται από άλλες σφαίρες αναφορικά με το χρόνο, τη δραστηριότητα, την εμπειρία ή κάποιο συνδυασμό των τριών προαναφερθέντων παραγόντων και
- ως συστατικό στοιχείο, ποιότητα ζωής και στόχο της ανθρώπινης βάσης. (Roberts, 1970)

Οι κυριότερες **δραστηριότητες** του **ελεύθερου χρόνου**, οι οποίες και αλληλοσχετίζονται, είναι οι **πολιτιστικές**, οι **αθλητικές**, οι **τουριστικές** και οι δραστηριότητες της **κοινωνικής ζωής**, οι οποίες περιλαμβάνουν τις δραστηριότητες ποτού και φαγητού. (Δέφνερ, 2002a) Ο οικονομικός ρόλος των παραπάνω (κυρίως των τριών τελευταίων) δραστηριοτήτων σχετίζεται με ιδιαίτερο τρόπο με τη συμβολική οικονομία, η οποία αποτελείται από δυο παράλληλα συστήματα ζωτικής σημασίας για την υλική ζωή στην πόλη: την παραγωγή του χώρου, η οποία χαρακτηρίζεται από τη συσχέτιση των επενδύσεων κεφαλαίου με τα πολιτισμικά νοήματα, και την παραγωγή συμβόλων, που κατασκευάζει μια τρέχουσα χρήση εμπορικών συναλλαγών και μια γλώσσα κοινωνικών ταυτοτήτων. (Zukin, 1995)

Η βιομηχανία του ελεύθερου χρόνου καθίσταται ως ένας από τους σημαντικότερους κλάδους της οικονομίας ήδη από το 1920, με τον τουρισμό να προστίθεται στα πεδία που καλύπτει αυτή η βιομηχανία. Η αύξηση του ελεύθερου χρόνου στον 20^ο αιώνα οδηγεί σταδιακά σε μια αύξηση του χρόνου που δυνητικά μπορεί να καταναλωθεί στον τουρισμό την τελευταία τριακονταετία. (Τσάρτας, 1996)

Το σενάριο του παρελθόντος για μαζική επέκταση της βιομηχανίας του ελεύθερου χρόνου έχει πραγματοποιηθεί στη σύγχρονη κοινωνία. Ομάδα ειδικών ισχυρίζεται πως στη Δυτ. Ευρώπη, το 2020 οι δραστηριότητες που αφορούν τον ελεύθερο χρόνο θα αντιστοιχούν στο 40% των χειρσαίων μεταφορών και στο 60% των αεροπορικών. Στο πλαίσιο αυτό της μαζικής επέκτασης του ελεύθερου χρόνου ο σχεδιασμός της πόλης έχει ξεφύγει από το κλασσικό τρίπτυχο εργασία-κατοικία-μεταφορές και έχει συμπεριλάβει και τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, παρά

το γεγονός ότι αυτός δεν αντιμετωπίζεται ως ιδιαίτερο αντικείμενο στα πολεοδομικά εγχειρίδια. Το παραπάνω γεγονός έρχεται να υποστηρίξει η ελληνική πραγματικότητα, όπου πολλές από τις μεγάλες επενδύσεις των τελευταίων ετών αφορούν τον ελεύθερο χρόνο (καζίνο, Village Centers, Cineplex, Mall Athens κλπ.). (Δέφνερ, 1999)

1.2 ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ: Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΜΑΖΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Πρόδρομο του σύγχρονου τουρισμού αποτελούν τα ταξίδια – περιηγήσεις που πραγματοποιούσε ο άνθρωπος από την αρχαιότητα με πολεμικά, εμπορικά, θρησκευτικά, μορφωτικά και πολιτικά κίνητρα κυρίως. (Τσάρτας, 1989) Οι πρώτοι ταξιδιώτες ήταν επιστήμονες και έμποροι που συνέδεαν το ταξίδι με το επάγγελμά τους. Η ανάπτυξη των ταξιδιών συνδέεται στενά με την παράλληλη ανάπτυξη των μεταφορικών αρτηριών (περισσότερη ασφάλεια των μεταφορικών μέσων) και την εφεύρεση του χρήματος από τους Σουμέριους (καθιέρωση «κοινής γλώσσας» των λαών), οι οποίοι σε συνδυασμό με τη σφηνοειδή τους γραφή κατέχουν επάξια τον τίτλο των ιδρυτών του τουρισμού. (Τσάρτας, 1996)

Τα πρώτα ταξίδια που καταγράφονται με κίνητρο την αναψυχή είναι αυτά των θρησκευτικών κινήτρων κυρίως στην Αίγυπτο, ενώ τα ταξίδια των μεγάλων αρχαίων φιλοσόφων (Ηρόδοτος, Πausanίας, Στράβωνας) υποκινούνται από ένα αμιγώς πολιτιστικό και ανθρωπογεωγραφικό ενδιαφέρον. (Τσάρτας, 1996) Ο Ηρόδοτος στις περιηγήσεις του περιγράφει γεωγραφικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά των τόπων που επισκέπτεται και μπορεί να χαρακτηριστεί ως μοντέλο τουρίστα (σύμφωνα με τη σύγχρονη τουριστική τυπολογία), ενώ εκείνη την περίοδο κάνουν την εμφάνισή τους τα κρατικά (μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα) και κερδοσκοπικής μορφής πανδοχεία. (Βαρβαρέσος, 1998) Οι πρώτες εκδηλώσεις με ειδικό κίνητρο (αθλητισμός, γιορτή, φεστιβάλ κλπ.) και διεθνή συμμετοχή διοργανώνονται με αφορμή τους Ολυμπιακούς Αγώνες, ενώ παράλληλα οι κατακτήσεις και τα ταξίδια του Μ. Αλεξάνδρου του Μακεδόνα συντελούν στη διαμόρφωση ενός ενιαίου γεωγραφικού χώρου με κοινούς θεσμούς και συστηματική οργάνωση, που οδηγούν στην εμπέδωση της ασφάλειας των τουριστών της εποχής. (Τσάρτας, 1996)

Την ασφάλεια αυτή έρχεται να ταράξει ο Μεσαίωνας, η περίοδος των «Σκοτεινών Αιώνων», όπου τα ταξίδια παρουσιάζουν ύφεση και χάνουν το χαρακτήρα της αναψυχής που είχαν. Την περίοδο αυτή επικρατούν ο

πανεπιστημιακός τουρισμός σε πανεπιστημιακά κέντρα, όπως το Παρίσι, το Μονπελιέ, η Οξφόρδη, το Κέιμπριτζ κλπ., και ο τουρισμός των μεγάλων θρησκευτικών γεγονότων και εορτών. Η περίοδος της Αναγέννησης χαρακτηρίζεται από μια νέα ώθηση σε ταξίδια που υποκινούνται από την ευχαρίστηση-αναψυχή και μια «διανοουμενίστικη περιέργεια». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εκπαιδευτικές μετακινήσεις των Άγγλων ευγενών με σκοπό την απόκτηση εμπειρίας και εκπαίδευσης στο επάγγελμα που θα ακολουθήσουν, δημιουργώντας στη Γαλλία δυο ειδών περιηγήσεις :τη «μικρή περιήγηση» (petit tour), που περιλάμβανε το Παρίσι και τη νοτιοδυτική Γαλλία, και τη «μακρά περιήγηση» (grand tour), που με τους παραπάνω προορισμούς συμπεριλάμβανε τη Βουργουνδία, τη νότια και τη νοτιοανατολική Γαλλία. (Βαρβαρέσος, 1998) Τα ταξίδια αυτά οδήγησαν στη μαζικοποίηση του τουρισμού και καθόρισαν ένα πλαίσιο από οργανωμένα τουριστικά πακέτα με προσφορά νέων υπηρεσιών (ξεναγοί και συνοδοί των γκρουπ). (Τσάρτας,1996)

Σταθμό της δυναμικής ανάπτυξης του τουρισμού αποτελεί ο 19^{ος} αιώνας. Η λέξη tourist χρησιμοποιείται για πρώτη φορά το 1800 και χαρακτηρίζει τα άτομα που λάμβαναν μέρος στην «μακρά περιήγηση», ενώ το 1811 η κατάσταση να ταξιδεύει κάποιος από ευχαρίστηση αποδίδεται με τον όρο tourism. Κατά τη διάρκεια του αιώνα αυτού εκδίδονται οι πρώτοι τουριστικοί οδηγοί και κατασκευάζονται πολυτελή ξενοδοχεία (Ritz στο Παρίσι, Grand Hotel στη Ρώμη, Carlton στο Λονδίνο κ.α.). (Sigaux,1965) Ο αιώνας αυτός σηματοδοτείται από τα τεχνολογικά επιτεύγματα της Βιομηχανικής Επανάστασης, αλλά και από τις περαιτέρω κοινωνικο-οικονομικές προεκτάσεις της. Ο σιδηρόδρομος γίνεται το πιο δημοφιλές μεταφορικό μέσο σε Ευρώπη και Αμερική, ελαχιστοποιώντας κατά πολύ χρόνο και αποστάσεις, και τα ατμόπλοια που συνδέουν Ευρώπη με Αμερική μπορούν να χαρακτηριστούν ως «πλωτά ξενοδοχεία». Παράλληλα, η μεσαία τάξη διαρκώς ενδυναμώνεται αποκτώντας οικονομική ευρωστία και νέα καταναλωτικά πρότυπα, με μαζικοποίηση των περιοχών με ιαματικές πηγές και των παραθαλάσσιων θερέτρων. (Τσάρτας,1996)

Η Τρίτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα θεωρείται ιστορική για την εξέλιξη του τουρισμού αφού σε αυτήν ολοκληρώνεται η πορεία ωρίμανσής του που είχε ήδη ξεκινήσει τον 19ο αιώνα και συνδέθηκε με την πορεία ανάπτυξης της ανθρωπότητας και βελτίωσης των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών διαβίωσης των ανθρώπων. Στη συνέχεια και κυρίως μεταπολεμικά γίνεται φανερός ο σημαντικός ρόλος του τουρισμού σε οικονομικό επίπεδο. Ο τουρισμός γίνεται πλέον μια διαρκώς

και ευρύτερου φάσματος αναπτυξιακή δραστηριότητα που παράγει εισόδημα και διαμορφώνει νέες επαγγελματικές εξειδικεύσεις και μορφές απασχόλησης στον παγκόσμιο χώρο.

Οι εκδρομές, κατά κύριο λόγο σε παράκτιες περιοχές, γίνονται ο παραδοσιακός ετήσιος τρόπος διακοπών για μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού, ενώ παράλληλα ένα σύνολο πόλεων στηρίζουν σε σημαντικό βαθμό την ανάπτυξή τους στη μαζική ζήτηση που δημιουργείται. (Davidson R. & Maitland R., 1997)

Η περίοδος που ξεκινά από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο χαρακτηρίζεται ως η περίοδος του τουριστικού boom. Κατά την περίοδο αυτή (1950-1980) το τουριστικό φαινόμενο γιγαντώνεται, με τα τουριστικά μεγέθη να αυξάνονται πολλαπλασιαστικά. Για πρώτη φορά τη δεκαετία του '50 χρησιμοποιούνται οι όροι μαζικός τουρισμός και μαζικοποίηση, που προσδιορίζουν την ανισοκατανομή στο χρόνο και τον τόπο του πλήθους των τουριστών. (Σφακιανάκης, 2000)

Τα αναπτυγμένα κράτη προωθούν πλέον τον τουρισμό ως οικονομική δραστηριότητα με προφανή θετικά αποτελέσματα για τις οικονομίες τους, ενώ διαμορφώνουν και το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο που θα ενισχύσει, θα οργανώσει, αλλά και θα ελέγξει αυτήν την ταχύτατα αναπτυσσόμενη «βιομηχανία». Με αυτόν τον τρόπο το αίτημα των ανερχομένων μεσαίων στρωμάτων για περισσότερο ελεύθερο χρόνο αποκτά έναν θεσμοποιημένο χαρακτήρα και γίνεται «δικαίωμα» και σε κάποιο βαθμό και «υποχρέωση» των εργαζομένων (Τσάρτας, 1996). Ο τουρισμός αποκτά έτσι και μια νέα διάσταση, πέρα από βιομηχανία, είναι ένα κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο συνδεδεμένο με τη διάρθρωση των σύγχρονων παραγωγικών σχέσεων που συνιστά την τομή για τη διάκριση εργάσιμου και ελεύθερου χρόνου.

Η μεταπολεμική πορεία ανάπτυξης του τουρισμού (περίοδος «απογείωσης» της τουριστικής δραστηριότητας) ακυρώνει την περιθωριακή θέση που είχε αυτός ο τομέας στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη του κόσμου έως το 1940. Αναδεικνύεται ο σύγχρονος τουρισμός ως ένα πολυσχιδές κοινωνικό φαινόμενο, οι διαπλοκές της ανάπτυξής του οποίου επηρεάζουν την κοινωνία, την οικονομία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον ενός πλήθους χωρών του κόσμου. (Lickorish και Jeknkins, 2004)

1.3 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Εννοιολογικά ο τουρισμός αποτελεί την εξέλιξη του όρου «περιήγηση» στις σύγχρονες κοινωνίες. Πρόκειται για το φαινόμενο που συνδυάζει την αρχέγονη ανάγκη του ανθρώπου για γνώση και επαφή με το νέο (περιήγηση), με την ανάγκη για ψυχαγωγία, ανάπαυση, φυγή από την καθημερινότητα, και συνδέεται με νέες αξίες που έχουν γίνει αποδεκτές από τη σύγχρονη κοινωνία.

Ο **τουρισμός** αποτελεί ένα νέο και ταχύτατα αναπτυσσόμενο **τομέα της παγκόσμιας οικονομίας**, που παράλληλα επιφέρει **κοινωνικές, πολιτισμικές, χωρικές και περιβαλλοντικές αλλαγές στη δομή των σύγχρονων κοινωνιών**. Το γεγονός αυτό εξηγεί τις μεγάλες δυσκολίες που υπάρχουν στην εννοιολογική οριοθέτηση και ταξινόμηση των βασικών στοιχείων που συναρθρώνουν την έννοια «τουρισμός». Οι εννοιολογικές προσεγγίσεις και οι ορισμοί του τουρισμού ποικίλουν ανάλογα με το συγκεκριμένο πλαίσιο στο οποίο εξετάζονται, πλαίσιο που αναφέρεται τόσο στους διάφορους επιστημονικούς κλάδους (οικονομία, κοινωνιολογία, γεωγραφία κτλ.), όσο και στους διάφορους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς σχεδιασμού και πολιτικής (σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο). (Κομίλης & Βαγιονής, 1999) Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα πολλοί διεθνείς οργανισμοί και ειδικοί του τουρισμού, μέσα από πολυεπιστημονικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις, προσπάθησαν να ορίσουν τις έννοιες του τουρίστα και του τουρισμού στη βάση ορισμένων μοντέλων δομικής ανάλυσης, διαστέλλοντας διαφορετικούς τύπους τουριστών. (Τσάρτας, 1996, Βαρβαρέσος, 1998 και Γαλάνη-Μουτάφη, 2002)

Η έννοια του τουρισμού μπορεί να εξεταστεί από δύο σκοπιές: μία θεωρητική που να καλύπτει όλες τις πτυχές του φαινομένου όπως οικονομικές, κοινωνικές, ψυχολογικές και μια πρακτική που να ρυθμίζει τις συναλλαγματικές σχέσεις. Από την πρακτική του σκοπιά, η έννοια του τουρισμού έχει σκοπό να βρεθεί ο κατάλληλος τρόπος συνεννόησης όλων αυτών που ασχολούνται σε διεθνή κλίμακα με τις τουριστικές δραστηριότητες, ενώ από τη θεωρητική του σκοπιά μπορεί να προσδιοριστεί σαν την πρόσκαιρη μετακίνηση των ατόμων από το μόνιμο τόπο κατοικίας τους σε έναν άλλο τόπο, για λόγους κυρίως ψυχολογικούς, χωρίς κερδοσκοπικό κίνητρο και οργανωμένη προσπάθεια για την προσέλκυση, υποδοχή και εξυπηρέτηση των ατόμων. Ο συγκεκριμένος τύπος τουρισμού έχει δύο πλευρές: η πρώτη αναφέρεται στη μετακίνηση των ατόμων, η οποία αντιπροσωπεύει το καταναλωτικό μέρος του τουρισμού και ταυτίζεται με την τουριστική ζήτηση και η

δεύτερη αναφέρεται στην υποδοχή και την εξυπηρέτηση των μετακινούμενων, αντιπροσωπεύοντας έτσι το παραγωγικό μέρος του τουρισμού που ταυτίζεται με την τουριστική προσφορά. (Gartner, 2001)

Η Παγκόσμια Οργάνωση Τουρισμού (Π.Ο.Τ.) αναφέρει πως **«τουρισμός θεωρείται κάθε δραστηριότητα που περιλαμβάνει κάθε είδους μετακινήσεις, είτε διαμέσου διεθνών συνόρων (αλλοδαπός), είτε όχι (ημεδαπός), διάρκειας πάνω από 24 ώρες και για διάφορους λόγους (εκτός λόγων μετανάστευσης και τακτικής ημερήσιας απασχόλησης)»**. (Κομίλης & Βαγιονής, 1999) Η Διεθνής Ακαδημία Τουρισμού ορίζει τον «τουρισμό» ως: **«το σύνολο των ανθρώπινων μετακινήσεων και δραστηριοτήτων που προκύπτουν από αυτές. Οι μετακινήσεις αυτές υποκινούνται, σε διαφορετικό βαθμό και ένταση, από τον πόθο της απόδρασης που ενυπάρχει στα άτομα»**. Ο επιστημονικός αυτός ορισμός οριοθετείται ουσιαστικά από δυο κύριες έννοιες: το κίνητρο και τη μετακίνηση. (Βαρβαρέσος, 1998)

Το 1963 η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για τον Τουρισμό και τα Διεθνή Ταξίδια στη Ρώμη όρισε ως **«επισκέπτη»**: **«κάθε άτομο που μετακινείται σε μια άλλη χώρα, διαφορετική από εκείνη της μόνιμης κατοικίας του, για οποιονδήποτε άλλο λόγο εκτός από εκείνον της άσκησης αμειβόμενου επαγγέλματος»**. Ο παραπάνω ορισμός αφορά σε δύο κατηγορίες επισκεπτών, τους **«τουρίστες»** και τους **«εκδρομείς»** και μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για τον τουρισμό ημεδαπών στο εσωτερικό της χώρας τους. (Τσάρτας, 1996)

Ως **«τουρίστες»** θεωρούνται **«οι προσωρινοί επισκέπτες, η παραμονή των οποίων υπερβαίνει τις 24 ώρες στην επισκεπτόμενη χώρα, είτε για διακοπές-διακοπές, είτε για επαγγελματικούς λόγους»**. Από την άλλη, **«εκδρομείς»** θεωρούνται **«όσοι είναι προσωρινοί επισκέπτες και μένουν λιγότερο από 24 ώρες στη χώρα που επισκέπτονται(συμπεριλαμβανομένων και των ατόμων που μετέχουν σε κρουαζιέρες)»**. (Τσάρτας, 1996)

Παρά την κοινή παραδοχή από όλους των παραπάνω ορισμών διεθνώς έχει επικρατήσει η έννοια του «τουρίστα» να ταυτίζεται με αυτήν του «επισκέπτη», γεγονός που οφείλεται στη διεθνοποίηση του όρου και πως σε όλες τις γλώσσες έχει καταστεί ώστε να προσδιορίζει το τουριστικό φαινόμενο. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού, ο όρος «τουρίστας» τις περισσότερες φορές αναφέρεται σε αλλοδαπούς που κάνουν διακοπές, ενώ ο εσωτερικός τουρισμός (ημεδαποί τουρίστες) παραμένει τις περισσότερες φορές ένα ερωτηματικό, μιας και

κατά κύριο λόγο καταγράφονται τα χαρακτηριστικά των αλλοδαπών τουριστών. (Τσάρτας, 1996)

1.4 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός αποτελεί πολυσύνθετο φαινόμενο και σαν τέτοιο, έχει διακριτά χαρακτηριστικά και μπορεί να κατηγοριοποιηθεί. Παίρνοντας ως βάση για τον διαχωρισμό ποιοτικά αλλά και ποσοτικά χαρακτηριστικά, τον διακρίνουμε σε επιμέρους κατηγορίες. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημάνουμε μια εσφαλμένη προσέγγιση που επικρατεί στην ελληνική βιβλιογραφία αναφορικά με τις ευρύτερες κατηγορίες και την τυπολογία (τύποι ή μορφές) του τουριστικού φαινομένου. Έτσι, υπογραμμίζουμε πως «Κατηγορίες Τουρισμού» και «Μορφές Τουρισμού» είναι ξεχωριστά κατηγορήματα και η δεύτερη έννοια είναι υπάλληλη της πρώτης. Στην ελληνική βιβλιογραφία σημειώνονται έξι βασικές κατηγορίες τουρισμού: **ο μαζικός, ο ατομικός, ο εσωτερικός, ο εξωτερικός, ο εποχιακός και ο συνεχής τουρισμός.** (Σφακιανάκης, 2000 και Ηγουμενάκης, 1997)

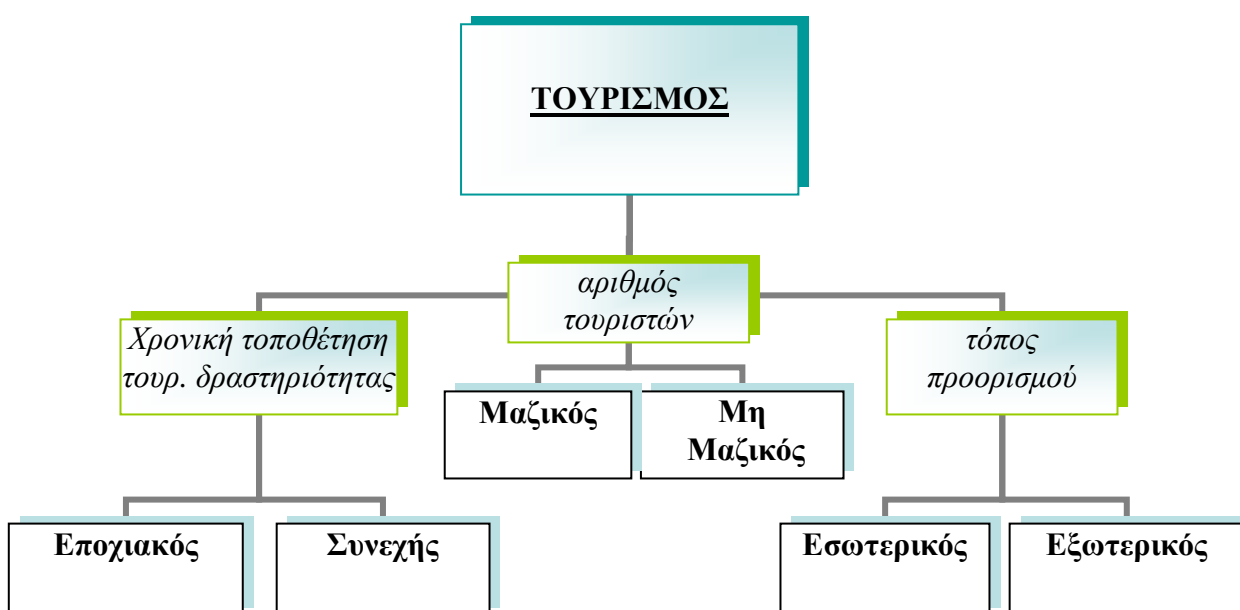
Ο αριθμός των τουριστών που συμμετέχουν σε μια συγκεκριμένη τουριστική δραστηριότητα ή μετακινούνται σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία αποτελεί την κύρια διαφοροποίηση μεταξύ «μαζικού» και «ατομικού» (ή μη μαζικού) τουρισμού. Ο **«μαζικός»** τουρισμός χαρακτηρίζεται από **την ομαδική συμμετοχή** των τουριστών στις διάφορες φάσεις της τουριστικής δραστηριότητας, **τον τρόπο οργάνωσης του ταξιδιού** και τον **επιλεγμένο τόπο διακοπών**, ενώ ο **«ατομικός»** από την **ατομική και ανεξάρτητη οργάνωση του ταξιδιού** (δεν θα πρέπει να αποκλειστεί η παρέμβαση ενός tour operator, ή χρήση ενός οργανωμένου ταξιδιού). Η Smith προσδιορίζει αυτές τις δύο κατηγορίες τουρισμού με την παράθεση μιας τυπολογίας τουρίστα, του «explorer tourist», ο οποίος υποκινείται από την επιθυμία για εξερεύνηση και οργανώνει το ταξίδι του αυτός ταξιδεύοντας μόνος ή με μικρές ομάδες, και του «charter tourist», που φτάνει στον προορισμό του ενταγμένος σε μεγάλες ομάδες, χωρίς ιδιαίτερη επιθυμία να γνωρίζει τα μέρη που επισκέπτεται.. (Γαλάνη-Μουτάφη, 2002)

Ανάλογα με τον **τόπο προορισμού** ο τουρισμός κατηγοριοποιείται σε εσωτερικό και εξωτερικό. Ο **«εσωτερικός»** τουρισμός χαρακτηρίζει την περίπτωση όπου κάτοικοι μιας χώρας ταξιδεύουν **εντός των συνόρων** αυτής, ενώ ο όρος **«εξωτερικός»** χρησιμοποιείται όταν κάτοικοι μιας χώρας **επισκέπτονται μια** άλλη,

ξένη χώρα. Τέλος, από τη **διάρκεια-έκταση** μιας τουριστικής δραστηριότητας σε ένα ημερολογιακό έτος προκύπτει ο διαχωρισμός ανάμεσα στον «συνεχή» και τον «εποχιακό» τουρισμό. Χαρακτηριστική διάκριση του «**συνεχούς**» τουρισμού είναι πως **διαρκεί όλο το έτος και δεν επηρεάζεται από τις εκάστοτε κλιματολογικές συνθήκες** (πχ. αστικός τουρισμός), ενώ ο «**εποχιακός**» τουρισμός περιλαμβάνει δραστηριότητες που **επηρεάζονται και αναστέλλονται από τις κλιματολογικές συνθήκες** (πχ. χιονοδρομικός τουρισμός, ηλιοτροπικός τουρισμός).

Σχήμα 1.1: «Κατηγορίες Τουρισμού»

Ιδία Επεξεργασία

Ο καθορισμός της τυπολογίας (τύποι ή μορφές) των τουριστικών δραστηριοτήτων έχει προσεγγιστεί, τόσο στην ελληνική, όσο και στην ξένη βιβλιογραφία, βάσει υποκειμενικών κάθε φορά κριτηρίων, που δεν είναι άλλα από τα κίνητρα που ωθούν έναν επισκέπτη να πραγματοποιήσει ένα ταξίδι. Κατά τη γνώμη μας, η οποιαδήποτε τυπολογία κρίνεται ως δογματική, αφού οι ταξιδιώτες συνήθως συνδυάζουν διαφορετικές κάθε φορά δραστηριότητες. Οι τουριστικές αυτές δραστηριότητες με τη σειρά τους υπέκυψαν σε μια κατηγοριοποίηση η οποία διαφέρει από προορισμό (τουριστικό) σε προορισμό. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκαν οι όροι «Κύριες» ή «Επικρατούσες» ή «Καθιερωμένες» ή «Παραδοσιακές» ή «**Συμβατικές**» μορφές τουρισμού και από την άλλη οι

«**Εναλλακτικές**» ή «**Ηπιες**» μορφές τουρισμού. Έτσι, για έναν τουριστικό προορισμό οι μορφές που αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο ποσοστό της τουριστικής δραστηριότητας και απασχολούν το μεγαλύτερο ποσοστό των υποδομών του θεωρούνται ως «**Συμβατικές**».

Αυστηρός ορισμός στις συμβατικές και τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι δύσκολο να δοθεί. Μια δραστηριότητα που με βάση το είδος και το περιεχόμενό της θεωρείται εναλλακτική μπορεί, υπό προϋποθέσεις να είναι συμβατική και το αντίστροφο. Αυτό που συνιστά το διαχωρισμό είναι οι εποχικές συνήθειες – προτιμήσεις των τουριστών. Ο όρος συμβατικές μορφές, συνήθως ταυτίζεται με τουριστικές δραστηριότητες των οποίων το περιεχόμενο βασίζεται στο μοντέλο 4S (sea, sun, sand, sex) ή 3S (sea, sun, sand), δηλαδή με τις διακοπές σε παραθεριστικά θέρετρα, αλλά μπορεί να καθορίζεται και από τις συνήθειες των τουριστών σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και σε συγκεκριμένη περιοχή. Ο όρος εναλλακτικές μορφές προσδιορίζεται καλύτερα υπό την έννοια των **θεματικών ή δραστηριοτήτων ειδικού ενδιαφέροντος**, όπως συχνά αναφέρεται στην ξένη βιβλιογραφία. Απευθύνεται σε εξειδικευμένα τουριστικά ενδιαφέροντα, και περιλαμβάνει ειδικές μορφές τουρισμού όπως ο οικοτουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο συνεδριακός, ο πολιτιστικός τουρισμός κ.α. Βασικά χαρακτηριστικά του αποτελούν η εξειδικευμένη και εξατομικευμένη τουριστική ανάπτυξη σε συνδυασμό με μια μορφή ταξιδιού, φιλικής προς το περιβάλλον, επιτρέποντας θετικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και από κοινού βιώματα μεταξύ μελών διαφορετικών κοινωνιών. (Ανδριώτης, 2003 & Ανδριώτης, 2005)

Για την ελληνική τουλάχιστον πραγματικότητα, έχει επικρατήσει η άποψη πως μια συμβατική τουριστική δραστηριότητα είναι και μαζική, ενώ μια εναλλακτική θεωρείται κατά βάση μη μαζική και αντιτίθεται στις μέχρι τώρα παραδοσιακές μορφές μαζικής τουριστικής ανάπτυξης. (Ανδριώτης, 2003) Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι δεν αποκλείεται, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ο συμβατικός τουρισμός να είναι και μη μαζικός όπως επίσης και ο εναλλακτικός να είναι μαζικός. Ειδικότερα έχει παρατηρηθεί μαζικοποίηση κάποιων μορφών εναλλακτικού τουρισμού οι οποίες υπήρχαν την περίοδο που ο μαζικός, συμβατικός τουρισμός έλαβε σημαντικές διαστάσεις. Κλασικό παράδειγμα ο χιονοδρομικός τουρισμός στα μεγάλα χειμερινά θέρετρα της Ευρώπης, αλλά και ο θρησκευτικός τουρισμός κατά τη διάρκεια σημαντικών θρησκευτικών εκδηλώσεων, που χαρακτηρίζονται από τη μαζικότητα των τουριστικών δραστηριοτήτων. (Σφακιανάκης, 2000) Εντούτοις το μοντέλο που

έχει κυριαρχήσει μέχρι σήμερα είναι αυτό του μαζικού, συμβατικού τουρισμού, ενώ το μικρότερο ποσοστό των τουριστικών δραστηριοτήτων αντιπροσωπεύουν οι εξατομικευμένες εναλλακτικές μορφές. (Stamboulis & Skayannis, 2003)

Πίνακας 1.1: «Ειδικές Μορφές Τουρισμού»

1. Κοινωνικός τουρισμός
2. Κοινωνικός τουρισμός επαγγελματιών ενώσεων
3. Αγροτουρισμός(διάφοροι τύποι)
4. Συμπλέγματα αγροτουρισμού σε σύγχρονους οικισμούς δομημένα με χαρακτηριστικά παραδοσιακών αγροτικών οικισμών
5. Τουρισμός στο ύπαιθρο
6. Τουρισμός τρίτης ηλικίας(τουρισμός παραχείμασης)
7. Αθλητικός τουρισμός(διάφοροι τύποι)
8. Περιηγητικός τουρισμός
9. Θαλάσσιος τουρισμός(διάφοροι τύποι)
10. Οικολογικός τουρισμός(διάφοροι τύποι)
11. Τουρισμός υγείας και φυσικής ομορφιάς
12. Ιαματικός τουρισμός
13. Πολιτιστικός τουρισμός
14. Εκπαιδευτικός τουρισμός
15. Θρησκευτικός Τουρισμός
16. Συνεδριακός τουρισμός
17. Εκθεσιακός τουρισμός
18. Τουρισμός κινήτρων
19. Επαγγελματικός τουρισμός
20. Ορεινός τουρισμός
21. Χειμερινός τουρισμός
22. Γυμναστικός τουρισμός
23. Χρονομεριστική μίσθωση
24. Τουρισμός περιπέτειας
25. Τουρισμός σε οργανωμένα τουριστικά χωριά ειδικού τύπου
26. Τουρισμός σε θεματικά πάρκα

Πηγή: Τσάρτας (1996), Ιδία Επεξεργασία

Κλείνοντας, κρίνουμε σκόπιμο να αναφέρουμε πως για καθαρούς λόγους εννοιολογικής διευθέτησης, θεωρούμε ορθότερους τους όρους «Συμβατικές Μορφές Τουρισμού» ή «Συμβατικές Τουριστικές Δραστηριότητες» και «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού» ή «Εναλλακτικές Τουριστικές Δραστηριότητες», σε αντίθεση με τους επικρατούντες όρους «Συμβατικός Τουρισμός» και «Εναλλακτικός Τουρισμός». Ο λόγος είναι ότι οι έννοιες «Συμβατικός» και «Εναλλακτικός» προσδιορίζουν ή και χαρακτηρίζουν μια τουριστική δραστηριότητα και δεν αποτελούν ποιοτικό ή ποσοτικό χαρακτηριστικό καθ'αυτού του τουρισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

2.1 ΠΕΡΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η έννοια της ανάπτυξης εκ φύσεως παραπέμπει σε μια διαδικασία αλλαγής, αύξησης, ή εξέλιξης. Προσδιορίζει ή καλύτερα χαρακτηρίζει έννοιες όπως οικονομία (οικονομική ανάπτυξη ή μεγέθυνση), κοινωνία (κοινωνική ανάπτυξη), πολιτική (πολιτική ανάπτυξη), τεχνολογία (τεχνολογική ανάπτυξη), τουρισμό (τουριστική ανάπτυξη) κ.α. Η χρήση της ανάπτυξης από ποικίλους επιστημονικούς κλάδους και η διαφορετική κάθε φορά διεπιστημονική προσέγγιση του όρου, σε συνδυασμό με τα διαφορετικά αναπτυξιακά κίνητρα, οδήγησε στην ανυπαρξία ενός ολοκληρωμένου ορισμού για τον όρο ανάπτυξη. (Λαμπριανίδης, 2000 και Ανδριώτης, 2005)

Για πολλές δεκαετίες η έννοια της ανάπτυξης αποτέλεσε το «απενενοχοποιημένο ένδυμα» των ισχυρών αυτού του πλανήτη για να πραγματοποιήσουν τις προσωπικές ή τις εθνικοκινούμενες φιλοδοξίες τους και να προσελκύσουν τη συνεχώς αναδυόμενη μεσαία τάξη. Για το λόγο αυτό ο όρος ανάπτυξη είναι συνήθως ταυτόσημος με την οικονομική ανάπτυξη, εξέλιξη ή μεγέθυνση, πάντα δηλαδή ερμηνεύεται με μια επιλεκτική μονομέρεια στο πλαίσιο μιας υλιστικής και άκρως οικονομίστικης προσέγγισης.

Το γεγονός αυτό δεν είναι τυχαίο. Ο Churchill το 1945 περιέγραφε την Ευρώπη σαν έναν σωρό ερειπίων, ένα νεκροταφείο, ένα έδαφος πρόσφορο για την εξάπλωση λοιμών και την καλλιέργεια μίσους. Από την πρώτη κοινοτική συνθήκη (1952)- ΕΚΑΧ μέχρι τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992), η Ευρώπη προσπαθεί να ανακάμψει από την ζημιογόνο κληρονομιά του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Γίνεται πράγματι κατανοητό, πως βασικός της στόχος ήταν η εξασφάλιση της οικονομικής της ευημερίας σε πρώτο και κύριο βαθμό. Έτσι η έννοια της οικονομικής ανταγωνιστικότητας καθιερώθηκε ως αυτοσκοπός. (Μούσης, 2003)

Ένας αρκετά ικανοποιητικός, κατά τη γνώμη μας, ορισμός για την ανάπτυξη είναι αυτός του Δ. Ρόκου, που προσδιορίζει την ανάπτυξη ως μια «καλύτερη» ισορροπία κοινωνικών και ανθρώπινων σχέσεων και συστημάτων χρήσεων γης, παραγωγής, απασχόλησης, διανομής και κατανάλωσης, σύμφωνα με τις αξίες και τις επιλογές των δυνάμεων που βρίσκονται στην εξουσία, όπως αυτές μαχητικά συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν, στο φυσικό περιβάλλον, με την συγκεκριμένη κάθε φορά κοινωνική δυναμική και την μέση κοινωνική συνείδηση. (Ρόκος, 2003)

2.2 ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η γενικευμένη κρίση, τόσο σε οικονομικό/ποσοτικό, όσο και σε περιβαλλοντικό/ποιοτικό επίπεδο, έχει οδηγήσει σε μια ριζική κριτική και εν συνεχεία σε μια ριζική αλλαγή της αντίληψης για το μοντέλο ανάπτυξης του παρελθόντος, καθώς και γι' αυτό που πρέπει να υιοθετηθεί στο μέλλον. Το κοινό αίσθημα και η αποδοχή, πως η οικονομική μεγέθυνση συντελέστηκε εις βάρος του φυσικού περιβάλλοντος και πως η κοινωνική συνιστώσα παραγκωνίστηκε, ανέδειξε τη Βιώσιμη ή Αειφόρο ανάπτυξη σε πρωτεύον θέμα, τόσο σε πολιτικό, όσο και σε θεωρητικό επίπεδο. Τις τελευταίες δύο δεκαετίες οι έννοιες βιωσιμότητα και αειφορία δεσπόζουν όλο και συχνότερα, όχι μόνο σε αυστηρώς επιστημονικά, που αφορούν θέματα οικονομίας και ανάπτυξης φυσικών πόρων, αλλά και σε πολλά εκλαϊκευμένα κείμενα, αποτελώντας το σύνθημα των καιρών μας. (Σαρτζετάκης και Παπανδρέου, 2002)

Η πρώτη περιβαλλοντική διάσκεψη του ΟΗΕ στη Στοκχόλμη, το 1972, υιοθέτησε την άποψη πως η προστασία του περιβάλλοντος και η οικονομική ανάπτυξη είναι οι «δύο όψεις του ίδιου νομίσματος». Ο προβληματισμός γύρω από την απειλή που υφίσταται το περιβάλλον από τις ανθρώπινες δραστηριότητες σε πλανητική κλίμακα οδήγησε στην δημιουργία, αποδοχή και χρήση, από το 1987, των εννοιών «sustainability» και «sustainable development», ύστερα από τη δημοσίευση της έκθεσης Brundtland «Our common future». Οι έννοιες αυτές στα ελληνικά αποδίδονται ως «αειφόρος, βιώσιμη, υποστηρίξιμη, διατηρήσιμη, διαρκής ή ολοκληρωμένη ανάπτυξη». Ο όρος βιωσιμότητα φαίνεται να είναι ο πιο αντιπροσωπευτικός και αφορά μια ανθρωποκεντρική έννοια, μια μη ντετερμινιστική διαδικασία που δεν έχει a priori γνωστό αποτέλεσμα και που ταυτόχρονα παρακάμπτει τη σύγκριση της ανάπτυξης με τη οικονομική αύξηση ή μεγέθυνση. (WCDE,1987) Εντούτοις, η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης δεν βρίσκεται σε αντιδιαμετρική θέση με την οικονομική ανάπτυξη, αφού η οικονομική αναζωογόνηση καθίσταται ουσιαστικής σημασίας για την καταπολέμηση της φτώχειας, τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, αλλά και τη διαδικασία προστασίας του περιβάλλοντος. (Ανδριώτης, 2005)

Στην έκθεση Brundtland η **βιώσιμη ανάπτυξη** ορίστηκε ως η **διαδικασία με την οποία ικανοποιούνται οι ανάγκες του παρόντος, χωρίς να υπονομεύονται οι απαιτήσεις των μελλοντικών γενεών, ώστε να καλύψουν και αυτές τις δικές τους**

ανάγκες. Πρόκειται για μια διαδικασία αλλαγής, κατά την οποία η αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων, η κατεύθυνση των επενδύσεων, ο προσανατολισμός της τεχνολογικής ανάπτυξης και οι θεσμικές αλλαγές βρίσκονται σε αρμονία και προάγουν τις τρέχουσες και τις μέλλουσες δυνατότητες να ικανοποιηθούν οι ανθρώπινες ανάγκες. Έτσι, η βιωσιμότητα μπορεί να εξασφαλίσει τη διαρκή για παράδειγμα αξιοποίηση των φυσικών πόρων, χωρίς να προκληθούν μόνιμες ή και μη αναστρέψιμες –περιβαλλοντικά ζημιογόνες – μεταβολές. (WCDE,1987)

Για την παγίωση και την καθιέρωση στον πλανήτη της βιώσιμης ανάπτυξης σημαντικό σταθμό αποτελούν η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών το 1992 για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, που διοργανώθηκε στο Ρίο της Βραζιλίας, με την υιοθέτηση της Ατζέντα 21, και η Παγκόσμια Σύνοδος Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ δέκα χρόνια αργότερα, το 2002. (<http://www.greeceun.org>) Έτσι, η βιώσιμη ανάπτυξη από απλή προγραμματική αρχή κατέστη σταδιακά μια δικαιοακή, βασική πολιτική επιλογή, με νομικά δεσμευτική ισχύ και οικουμενικό χαρακτήρα, ακολουθώντας τη «διεθνοποίηση» της περιβαλλοντικής προστασίας. (Παπακωνσταντίνου, 2005)

Σήμερα, είναι γενικότερα αποδεκτό ότι η βιωσιμότητα είναι μια δυναμική διαδικασία που στηρίζεται σε τρεις «πυλώνες»: την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον (οικονομική βιωσιμότητα, κοινωνικο-πολιτιστική βιωσιμότητα και οικολογική βιωσιμότητα). (Ανδριώτης, 2005) Για την κατανόηση και εφαρμογή της είναι απαραίτητη η γνώση της δομής και της λειτουργίας των περιβαλλοντικών και των ανθρώπινων συστημάτων, που εμπεριέχουν τα συστήματα της οικονομίας και της κοινωνίας. Όμως, η γνώση μόνο της δομής και της λειτουργίας δεν είναι αρκετή, αλλιώς θα πέφταμε στην παγίδα των κλασικών επαγωγικών μεθόδων και του ντετερμινισμού που θεωρεί ότι η γνώση του επί μέρους αρκεί για τη γνώση του όλου, αλλά κρίνεται απαραίτητη η γνώση των μεταξύ τους αλληλεπιδράσεων και διαδραστικών σχέσεων. (<http://diocles.civil.duth.gr>)

Το γενικό πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης διαμορφώνεται βάσει των παρατιθέμενων θεμελιωδών αρχών (Δεκλερής,1996):

1. **Αρχή της Δημόσιας Οικολογικής Τάξης:** Η βιώσιμη ανάπτυξη υπόκειται σε κρατικό παρεμβατισμό και δεν αφήνεται στη λειτουργία της αγοράς.
2. **Αρχή της Βιωσιμότητας:** Διατήρηση του φυσικού κεφαλαίου και απαγόρευση κάθε μείωσης ή υποβάθμισής του.

3. **Αρχή της Φέρουσας Ικανότητας:** Διατήρηση της σταθερής κατάστασης των οικοσυστημάτων με ανάπτυξη που βρίσκεται κάτω από τα όρια αντοχής τους.
4. **Αρχή της Υποχρεωτικής Αποκατάστασης διαταραχθέντων οικοσυστημάτων:** Αποκατάσταση του απολεσθέντος φυσικού κεφαλαίου.
5. **Αρχή της Βιοποικιλότητας:** Διατήρηση της βιοποικιλότητας που θεωρείται κριτήριο και παράγοντας ευρωστίας των οικοσυστημάτων.
6. **Αρχή της κοινής φυσικής κληρονομιάς:** Τα κοινά φυσικά αγαθά δεν επιτρέπεται να ιδιοποιηθούν και η κοινή χρήση τους να περιορισθεί ή να καταργηθεί.
7. **Αρχή της Ήπιας Ανάπτυξης των Ευπαθών Οικοσυστημάτων:** Στα ευπαθή οικοσυστήματα (δάση, ακτές, βουνά, μικρά νησιά, τοποθεσίες φυσικού κάλους) επιτρέπεται «ήπια» ανάπτυξη που ορίζεται κατά περίπτωση, ώστε να μην επιβαρύνει το περιβάλλον υπέρμετρα.
8. **Αρχή της Χωρονομιάς:** Επιβάλλεται ο συνολικός σχεδιασμός και ο χωροταξικός σχεδιασμός των δραστηριοτήτων, ώστε να εξασφαλίζεται η διατήρηση της φέρουσας ικανότητας των οικοσυστημάτων.
9. **Αρχή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς:** Διατήρηση των σπουδαιότερων πολιτιστικών στοιχείων (μνημεία, αρχιτεκτονικά σύνολα, τόποι).
10. **Αρχή του Βιώσιμου Αστικού Περιβάλλοντος:** Διατήρηση της ποιότητας ζωής στις πόλεις.
11. **Αρχή προστασίας του Φυσικού Κάλλους:** Διατήρηση και προστασία του τοπίου με ήπιες παρεμβάσεις.
12. **Αρχή της Οικολογικής Συνείδησης:** Καθιέρωση της οικολογικής συνείδησης των πολιτών.

Η βιώσιμη ανάπτυξη όμως, συμπεριλαμβάνει όχι μόνο μια οικονομική ανάπτυξη, που προστατεύει τους υφιστάμενους πόρους προς όφελος των γενεών του μέλλοντος, αλλά και μια ισόρροπη χωρική ανάπτυξη. Αυτό σημαίνει πως οι κοινωνικές και οικονομικές απαιτήσεις στο χώρο θα πρέπει να είναι συμβατές με τις οικολογικές και πολιτιστικές λειτουργίες του, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό και σε μια βιώσιμη, ισορροπημένη χωρική ανάπτυξη σε εκτενή χωρικά σύνολα. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2001) Ειδικότερα, για την προώθηση της βιώσιμης χωρικής ανάπτυξης απαιτείται η εναρμόνιση τριών επιπέδων καθοριστικής σημασίας για τη χωροταξική οργάνωση της εθνικής επικράτειας συνολικά: α) της ισόρροπης πολυκεντρικής ανάπτυξης, β) της ισότητας πρόσβασης στα κύρια δίκτυα μεταφορών,

ενέργειας και επικοινωνιών και γ) της προστασίας και της συνετής διαχείρισης του φυσικού και του δομημένου περιβάλλοντος. (Πλατιάς, 2005)

Σήμερα, η κύρια κατεύθυνση της αναπτυξιακής πολιτικής των κρατών είναι η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης σε κάθε οικονομική και παραγωγική δραστηριότητα, σε συνδυασμό με την ολοκλήρωση-ενσωμάτωση (integration) των τομεακών πολιτικών, τις τεχνολογικές καινοτομίες και τις νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Τελικά, η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης μοιάζει με την έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης από την άποψη ότι, όπως η τελευταία, είναι ένας ευρύτατος και δύσκολο να προσδιοριστεί σκοπός.

Δεν είναι λίγοι όμως αυτοί, που αμφισβητούν τη βιώσιμη ανάπτυξη και ισχυρίζονται πως στην προσπάθειά της να προασπίσει το περιβάλλον εισέρχεται σε δράσεις και πολιτικές, που δίνουν απρόσκοπτα οικονομικά και αναπτυξιακά κίνητρα στις επιχειρήσεις για περαιτέρω ανάπτυξη της ανταγωνιστικής τους φύσης και ευημερίας, σε μια ολοένα αναπτυσσόμενη και διευρυνόμενη αγορά. Από την άλλη πλευρά παρατηρούνται μεγάλα ποσοστά ανεργίας, γιατί οι αναπτυσσόμενες χώρες κυριολεκτικά συνθλίβονται από τις «οικονομικά βιώσιμες», και το 20% του πληθυσμού καρπούται το 86% του παγκόσμιου πλούτου. Κατά τη γνώμη μας, όντως ξεχαστήκαμε στην αθρόα οικονομική ανάπτυξη, χωρίς να μας νοιάζει τι θα γίνουν τα παιδιά μας, συνεπώς ποιος νοιάζεται για τα εγγόνια μας και τελικά ποιος υπολογίζει μια βιώσιμη ανάπτυξη! (Ρόκος, 2003)

Συνάμα, εκτοξεύουν τα βέλη του ενάντια στην Ε.Ε. Ας μην ξεχνούν όμως πως η Ε.Ε είναι ένας κατά βάση οικονομικός οργανισμός. Τα κυριότερα σημεία στα οποία αυτός χωλαίνει είναι πως απευθύνεται σε κοινωνία ανθρώπων και όχι αγγέλων και ότι δεν έχει στη βάση του συλλάβει την έννοια της ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Και τι εννοούμε με την έννοια ολοκληρωμένη ανάπτυξη; Εννοούμε την ανάπτυξη που θα προέλθει αν έννοιες όπως οικονομικό όφελος-κέρδος, κοινωνία, πολιτισμός, τεχνολογία, περιβαλλοντική προστασία θα συνυπάρξουν ταυτόχρονα στην κορωνίδα κάθε ανθρώπινης προσπάθειας για ανάπτυξη, μια ανάπτυξη όπου ο άνθρωπος δεν θα είναι ο δυνάστης και καταπατητής της φύσης, αλλά θα συνυπάρχει στο «οργανικό όλον» και θα καθίσταται ταυτόχρονα αναπόσπαστο μέρος του. Κάθε προσπάθεια που θα έχει ως βάση της την μερική, αποσπασματική και επιλεκτική αντιμετώπιση των πραγμάτων όχι μόνο δε θα παράγει ανάπτυξη, όχι μόνο θα στηλιτεύει έννοιες σαν κι αυτή της αειφορίας ή βιωσιμότητας, αλλά θα θέτει σε κίνδυνο την ύπαρξη μας σε αυτόν τον τόσο επιβαρημένο πλανήτη.

Ο άνθρωπος μόνο όταν καταφέρει, σεβόμενος παράλληλα την πολιτιστική του ταυτότητα, την κοινωνική επιταγή-κοινή γνώμη και χρησιμοποιήσει τα τεχνολογικά επιτεύγματα, όχι για να υποτάξει το περιβάλλον, αλλά για να το αξιοποιήσει απορρίπτοντας κάθε προσπάθεια απομύζησης, την επίτευξη οποιασδήποτε προόδου, τότε είναι σίγουρο πως θα έχει «παράγει» μια πραγματικά Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη, μια ανάπτυξη βιώσιμη, μια ανάπτυξη όπου τόσο εμείς, όσο και τα παιδιά μας θα αξίζει να ζούμε.

2.3 ΣΤΑΔΙΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ως στάδια τουριστικής ανάπτυξης χαρακτηρίζονται οι διαδοχικές φάσεις της τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής, κατά τις οποίες ο εκάστοτε τύπος προορισμού απόκτά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που έγκεινται στην κοινωνικο-οικονομική δομή και τον τύπο των τουριστικών υποδομών και παρεχόμενων υπηρεσιών. (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001) Η προσέγγιση για τα στάδια ανάπτυξης ενός τουριστικού προορισμού δεν έχει το χαρακτήρα μιας θεωρίας, αλλά ενός ερευνητικού πλαισίου που οριοθετεί την εξέλιξη του τουρισμού σε μια περιοχή. (Τσάρτας, 1996) Πολλοί βέβαια ήταν αυτοί που αμφισβήτησαν τη δυνατότητα ύπαρξης μιας ενιαίας θεώρησης σταδίων ανάπτυξης, άποψη που στηρίζεται στη διαφοροποίηση των τουριστικών προορισμών – περιοχών και στο γεγονός πως μια περιοχή δεν επιβάλλεται να περάσει διαδοχικά από όλα τα στάδια ανάπτυξης του τουρισμού, μιας και αυτή πια καθοδηγείται από τα μαζικά και οργανωμένα συμφέροντα των tour operators.

Κατά το **πρώτο στάδιο** ανάπτυξης, η περιοχή «ανακαλύπτεται» από τουρίστες περιηγητές που ταξιδεύουν αυτόνομα χωρίς οργάνωση ή προγραμματισμό ή εγχώριους επιχειρηματίες. Στη φάση αυτή παρατηρείται μια αργή αλλαγή των παραγωγικών δομών, συνήθως από τη γεωργία προς τις υπηρεσίες, με τη δημιουργία μιας υποτυπώδους υποδομής σε χώρους εστίασης και αναψυχής και με τις πρώτες μικρής εμβέλειας τουριστικές επενδύσεις. (Τσάρτας, 1989, Τσάρτας, 1996 και Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001)

Κατά το **δεύτερο στάδιο** ανάπτυξης, οι κάτοικοι εκλαμβάνουν θετικά τα μηνύματα της τουριστικής ανάπτυξης και αντιδρούν λαμβάνοντας πρωτοβουλίες που αφορούν στην απασχόληση στον τουριστικό τομέα, με εγκατάλειψη σχεδόν ολοκληρωτικά των λοιπών παραγωγικών κλάδων δραστηριοποίησης. Στην περιοχή –

προορισμό ταξιδεύουν οι πρώτες ομάδες οργανωμένου τουρισμού, οι οποίες απολαμβάνουν μια σύνθετη τουριστική υποδομή, η οποία αποτελεί προϊόν σημαντικών κρατικών και ιδιωτικών επενδύσεων και προωθείται μέσω μιας δειλής διαφημιστικής εικόνας. (Τσάρτας, 1989, Τσάρτας, 1996 και Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001)

Τέλος, κατά το **τρίτο στάδιο**, ο προορισμός υιοθετεί το πρότυπο του οργανωμένου μαζικού τουρισμού, με την περιοχή να μετατρέπεται σε τουριστικό προορισμό διεθνών προδιαγραφών, με μαζικά οργανωμένη υποδομή και μια διεθνοποιημένη διαφημιστική εικόνα. Στη φάση αυτή το μεγαλύτερο ποσοστό της τουριστικής υποδομής αποτελεί προϊόν εκμετάλλευσης ξένων προς την περιοχή συμφερόντων(αλλοδαποί ή ημεδαποί), ενώ ο συνολικός έλεγχος της τουριστικής αναπτυξιακής πορείας υπάγεται κυρίως στην αρμοδιότητα των κρατικών φορέων και των tour operators. (Τσάρτας, 1989, Τσάρτας, 1996 και Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001)

Τα τρία προαναφερθέντα στάδια φαίνεται να έχουν τη βάση τους στη θεωρία του Rostow, κατά την οποία μια οικονομική αναπτυξιακή διαδικασία συντελείται σε πέντε στάδια, στάδια από τα οποία είναι αναγκασμένη να περάσει η οικονομία κάθε χώρας. (Λαμπριανίδης,2000) Έτσι, το **πρώτο στάδιο** της τουριστικής ανάπτυξης αντιστοιχίζεται με αυτό της **παραδοσιακής κοινωνίας** του Rostow, το **δεύτερο στάδιο** με αυτό της **διαμόρφωσης των προϋποθέσεων της απογείωσης** και το **τρίτο στάδιο** με την **απογείωση**, φάση που διαρκεί περίπου για δυο ή τρεις δεκαετίες.

Πολλοί ερευνητές προσπάθησαν να προσδιορίσουν τα στάδια της τουριστικής ανάπτυξης ενός προορισμού χρησιμοποιώντας ως εργαλείο την έννοια του κύκλου ζωής. Σε αυτό το μοντέλο σταδίων ανάπτυξης τουριστικών προορισμών περιλαμβάνονται τα παραπάνω τρία στάδια, ενώ εισάγεται το στάδιο του **μαρασμού**, στάδιο κατά το οποίο ο μεγάλος αριθμός των τουριστών που επισκέπτονται το συγκεκριμένο τουριστικό προορισμό τον οδηγεί σε κορεσμό. Πολύ λίγες επιχειρήσεις ξεκινούν τη λειτουργία τους, ενώ τα ακίνητα(γη και κατοικία ή κτίρια) χάνουν την αξία τους και περιέρχονται στην ιδιοκτησία του ντόπιου πληθυσμού. (Ανδριώτης, 2005)

Η πρόκληση έρχεται όταν ο προορισμός περάσει στη φάση του **μεταμαρασμού**, όπου θα ακολουθήσει είτε η **πτώση**, είτε η **αναζωογόνηση** μέσω της ανάπτυξης τεχνητών ατραξιόν (Walt Disney στις Ε.Π.Α ή Eurodisney Παρίσι) και την εκμετάλλευση πρώην αναξιοποίητων πόρων. (Ανδριώτης, 2005)

Είναι γεγονός, πως η ελληνική βιβλιογραφία στην συντριπτική της πλειοψηφία περιορίζεται στα τρία αρχικά στάδια ανάπτυξης, τουλάχιστον σε θεωρητικό πλαίσιο. Είναι απαραίτητο όμως να συμπεριληφθούν και τα στάδια που αφορούν την μετέπειτα εξέλιξη - «παρακμή» ενός τουριστικού προορισμού, γεγονός που θα μας οδηγήσει στην παραδοχή του προβλήματος που αντιμετωπίζουν οι κορεσμένοι ελληνικοί τουριστικοί προορισμοί και το γηρασμένο τουριστικό μας προϊόν.

2.4 ΠΡΟΤΥΠΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η δυναμική πορεία του τουρισμού οδήγησε στη διαμόρφωση και παγίωση πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους προτύπων τουριστικής ανάπτυξης, ως αποτέλεσμα των παραμέτρων που διαμορφώνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Η αρχική διαμόρφωση των προτύπων αυτών είναι αποτέλεσμα επίδρασης πολλών παραγόντων, ενώ η ουσιαστική συγκρότηση και η σταθερή λειτουργία ενός προτύπου ανάπτυξης καθορίζεται από την αλληλεπίδραση της ζήτησης και της προσφοράς. (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001)

Με αυτόν τον τρόπο και μέσω μιας δυναμικής εξελικτικής διαδικασίας συγκροτούνται τα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης στις χώρες υποδοχής, ενώ η τελική τους επιβίωση εξαρτάται άμεσα από τη σταθερότητα και το δυναμισμό της ζήτησης, αλλά και από τις ανάλογες κινήσεις και προσαρμογές της προσφοράς για τη δημιουργία, λειτουργία, διαχείριση και προβολή των κατάλληλων τουριστικών υποδομών, δραστηριοτήτων και πόρων που σχετίζονται με αυτό το πρότυπο. Εύλογα λοιπόν, το πρότυπο ή τα πρότυπα που επικρατούν σε κάθε περιοχή αποτελούν τη βάση της τουριστικής της ανάπτυξης και χαρακτηρίζουν άμεσα το τουριστικό προϊόν που αυτή προσφέρει. (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001)

Τα κυριότερα πρότυπα τουριστικής ανάπτυξης που έχουν επικρατήσει στο σύγχρονο κόσμο είναι τα ακόλουθα:

- Οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών θερινής ή χειμερινής περιόδου,
- Ενταγμένο στο τοπικό αναπτυξιακό πλαίσιο, π.χ αστικός τουρισμός, τουρισμός υπαίθρου,
- Βιώσιμου τουρισμού με χρήση ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού,
- Τουριστικής ανάπτυξης σε θύλακες, π.χ τουριστικά χωριά, θεματικά πάρκα,

- Παραθεριστικό σε περιοχές με μεγάλο αριθμό διαφόρων τύπων παραθεριστικών κατοικιών,
- Εναλλακτικού τουρισμού με έμφαση σε μια ή περισσότερες εναλλακτικές μορφές του τουρισμού.

2.4.1 ΜΑΖΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Στη μεταπολεμική περίοδο, ο οργανωμένος μαζικός τουρισμός (συμβατική μορφή τουρισμού) αποτέλεσε το κυρίαρχο μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης, μην επιτρέποντας για πολλά χρόνια την συγκροτημένη ανάπτυξη και άλλων προτύπων, και συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη των περισσότερων δημοφιλών τουριστικών προορισμών. (Τσάρτας, 2000) Στον μαζικό τουρισμό κατατάσσονται τουριστικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τις δυτικές ανέσεις και την ανάγκη του ατόμου για το εύπεπτο, που δεν είναι άλλες από τον ηλιοτροπικό τουρισμό (μοντέλο 3S) και τον τουρισμό σε χειμερινά θέρετρα.

Η ζήτηση του προτύπου αυτού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις ανεπτυγμένες χώρες αποστολείς τουριστών και αφορά κυρίως «οργανωμένα τουριστικά πακέτα», τα οποία προωθούνται από διεθνή τουριστικά γραφεία, που στην τουριστική ορολογία έχουν επικρατήσει ως tour-operators, που ουσιαστικά κατευθύνουν τη ζήτηση για τουριστικούς προορισμούς. Το μεγαλύτερο ποσοστό των tour-operators συγκεντρώνεται στη Ευρώπη (Μ. Βρετανία, Γαλλία και Γερμανία) και αποτελεί το δυναμικότερο κλάδο επιχειρηματικής δραστηριότητας στον τουριστικό τομέα.

Ο μαζικός τουρισμός επιφέρει μια σειρά από αρνητικές επιπτώσεις στους εκάστοτε τουριστικούς προορισμούς, αφού χαρακτηρίζεται από τη συγκέντρωση υποδομής και τουριστών στο χρόνο και το χώρο και παρουσιάζεται ως πιο επιθετικός απέναντι στους εγχώριους πλουτοπαραγωγικούς πόρους, αλλοιώνοντας το φυσικό και το δομημένο περιβάλλον, υποδαυλίζοντας τον ερωτισμό της τουριστικής διαδικασίας και προσβάλλοντας τα χρηστά ήθη των εγχώριων κοινωνιών. (Ανδριώτης, 2005 και Σχίζας, 1998)

Τέλος, ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά εγγενούς φύσεως του προτύπου αυτού είναι η εποχικότητα της ζήτησης (καλοκαίρι ή χειμώνας). Οι περιοχές που κατά κύριο λόγο υιοθετούν αυτό το πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης είναι περιοχές με πλούσιους περιβαλλοντικούς και πολιτισμικούς πόρους, που

σταδιακά μετατρέπονται σε προορισμούς με συγκεκριμένη διαφημιστική εικόνα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001)

2.4.2 ΒΙΩΣΙΜΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Από τη δεκαετία του '50 έως σήμερα, ο τουρισμός αποτελεί μοχλό ανάπτυξης πολλών περιοχών, είτε αυτές ανήκουν στον αναπτυγμένο, είτε στον αναπτυσσόμενο κόσμο, αφού αποτελεί την εύκολη αναπτυξιακή διέξοδο για περιοχές οι οποίες δεν υστερούν σε φυσικούς ή πολιτισμικούς πόρους. Η άνευ όρων όμως παράδοση πολλών περιοχών στον τουρισμό, σε συνδυασμό με την απρογραμματίστη τουριστική δραστηριότητα, προκάλεσαν μια πληθώρα αρνητικών επιπτώσεων, τόσο στους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους, όσο και στις οικονομίες και κοινωνίες των περιοχών υποδοχής σε όλες τις χωρικές κλίμακες. (Μπριασούλη, 2000)

Η ανάγκη για μια «νέα» αντίληψη στην πολιτική του τουρισμού εμφανίστηκε ήδη από τη δεκαετία του '70, κυρίως με αφορμή τις κοινωνικές, οικολογικές και πολιτισμικές αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού. Μια δεκαετία αργότερα ('80) η ανάγκη για το συντονισμό των μακροπρόθεσμων και των βραχυπρόθεσμων στόχων του σχεδιασμού της τουριστικής ανάπτυξης, καθώς και του συντονισμένου σχεδιασμού τουριστικής προσφοράς και ζήτησης, γίνεται πλέον επιτακτική.

Αποτέλεσμα της προαναφερθείσας επιταγής αποτελούν οι προσπάθειες προώθησης ενός προτύπου τουριστικής ανάπτυξης, βασικό χαρακτηριστικό του οποίων θα είναι η βιώσιμη ανάπτυξη. Οι περιοχές – στόχοι είναι κυρίως δύο, αφενός αυτές που έχουν υιοθετήσει το πρότυπο του οργανωμένου μαζικού τουρισμού και αφετέρου εκείνες που βρίσκονται στα πρώτα στάδια ανάπτυξης και μπορούν με τον ανάλογο προγραμματισμό να αποκτήσουν βιώσιμα κίνητρα και χαρακτηριστικά.

Ο τουρισμός δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται τομεακά και μόνον, αλλά ως μέρος ενός σύνθετου συστήματος άρρηκτα συνδεδεμένου με την εθνική και την τοπική οικονομία και παραγωγή, τη λειτουργία των φυσικών οικοσυστημάτων, τη διαφύλαξη των φυσικών και πολιτισμικών πόρων, το σεβασμό στις αντιλήψεις και τις συνήθειες της τοπικής κοινωνίας. Η ουσιαστική διαφορά με προηγούμενες αντιλήψεις για την τουριστική ανάπτυξη έγκειται στο ότι με τη σύγχρονη προοπτική, η ανάπτυξη του τουρισμού θα πρέπει να σέβεται και να συμβαδίζει με τις εθνικές και τοπικές κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές ιδιαιτερότητες και συνθήκες.

Ειδικότερα ως προς το περιβάλλον, αυτή η θεώρηση ξεπερνά τη στενή αντίληψη για την ανάγκη αντιμετώπισης μόνο των επιπτώσεων της τουριστικής ανάπτυξης στο περιβάλλον και επιβάλλει μια ευρύτερη θεώρηση του τουρισμού στο πλαίσιο μιας στρατηγικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη είναι συνδεδεμένη με τον παγκόσμιο προβληματισμό για τα ηθικά προβλήματα που προκύπτουν από τη διαχείριση του περιβάλλοντος σε σχέση με τις αναπτυξιακές ανάγκες της ανθρωπότητας.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (WTO, 2001), σαν αιφόρος τουριστική ανάπτυξη ορίζεται η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες των παρόντων τουριστών και των περιοχών οικοδεσποτών τους, ενώ προστατεύει και ενισχύει μελλοντικές ευκαιρίες. Προβλέπεται επίσης η διαχείριση όλων των πόρων κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εκπληρωθούν οι οικονομικές, κοινωνικές και αισθητικές ανάγκες και να διατηρηθούν η πολιτιστική ακεραιότητα, οι απαραίτητες οικολογικές διαδικασίες, η βιολογική ποικιλομορφία και τα συστήματα υποστήριξης της ζωής. (Spilanis and Vayanni, 2003)

Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, ως «βιώσιμος» περιγράφεται ο τύπος της τουριστικής ανάπτυξης που δραστηριοποιείται ισόρροπα στην τοπική, κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και περιβαλλοντική δομή της κάθε τουριστικής περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα όρους (υπηρεσίες, υποδομές, τεχνογνωσία) για τη συνεχή ανατροφοδότησή της. (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001) Πολλοί διεθνείς οργανισμοί αποφεύγουν τη χρήση του όρου «βιώσιμος ή αιφόρος τουρισμός», γεγονός που οφείλεται στη δυσκολία ενσωμάτωση του τουρισμού σε όλες τις αναπτυξιακές πτυχές και γιατί όπως όλες οι βιομηχανίες, έτσι και αυτός δεν μπορεί εξολοκλήρου να καταστεί βιώσιμος, μιας και πάντα θα επιφέρει έστω και ελάχιστες αρνητικές επιπτώσεις. (<http://www.unep.itie.org>)

Οι παράμετροι οι οποίες συντελούν στην επίτευξη μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης είναι οι ακόλουθες:

- Ειδικός σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης, με στόχο την ισόρροπη ανάπτυξη μεταξύ κοινωνίας, οικονομίας και περιβάλλοντος,
- Ενίσχυση όλων των μέτρων (έρευνα, εκπαίδευση, μάρκετινγκ κ.λ.π) που συμβάλλουν στις διαδικασίες ανατροφοδότησης της ανάπτυξης,
- Καθιέρωση ειδικού θεσμικού πλαισίου προώθησης των διαδικασιών βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και της τοπικής συμμετοχής-πρωτοβουλίας,

- Προώθηση μέτρων και πολιτικών που συμβάλλουν στην προστασία και την ανάδειξη του τοπικού φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος,
- Χρήση των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού ως βασικού άξονα για την τοπική τουριστική ανάπτυξη. (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001)

Στην ουσία, απώτερος στόχος δεν είναι η αειφόρος τουριστική ανάπτυξη, αλλά η γενικά η αειφόρος ανάπτυξη. Οι έννοιες της αειφορίας και της αειφόρου ανάπτυξης έχουν ενσωματωθεί έτσι και στο σχεδιασμό και την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας με αποτέλεσμα να μιλάμε πλέον για αειφόρο τουριστική ανάπτυξη. Η διαρκής και ισόρροπη ανάπτυξη, η αειφόρος ή βιώσιμη ανάπτυξη και οι βιώσιμες ή εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι έννοιες και όροι που χρησιμοποιούνται συχνά τελευταία, μερικές φορές κατά διαφορετικό τρόπο και σημασία. Στην περίπτωση του τουρισμού η αειφορία συναρτάται με εκείνα τα είδη τουρισμού που εναρμονίζονται με τις φυσικές, πολιτιστικές και κοινωνικοοικονομικές δομές μιας περιοχής, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται το μέγιστο οικονομικό αποτέλεσμα με ταυτόχρονη προστασία/ανάδειξη των φυσικών και πολιτιστικών πόρων. Τέλος, αναφορικά με τη χωρική ισορροπία, η αρχή της αειφορίας επιβάλλει τα οφέλη από τον τουρισμό να μοιράζονται σε πιο πολλές κοινωνίες, οι οποίες να μη συγκεντρώνονται σε μια στενή παράκτια λωρίδα ή μια γραφική κοιλάδα. (Ανδριώτης, 2005)

Στην πράξη, η πολιτική για τη βιώσιμη ή αειφόρο τουριστική ανάπτυξη ακολουθεί διαφορετικές κατευθύνσεις οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με την έμφαση που δίνεται στη σχέση μεταξύ τουρισμού και περιβάλλοντος. Έτσι, διακρίνουμε την **τομιακή** πολιτική βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, με έμφαση στη μακροπρόθεσμη διατήρηση της τουριστικής δραστηριότητας διαμέσου της ανάδειξης ενός ανταγωνιστικού τουριστικού προϊόντος, την **περιβαλλοντική**, με έμφαση στη διαφύλαξη των φυσικών οικοσυστημάτων και την ανάδειξη των ήπιων μορφών τουριστικής ανάπτυξης, και την **αειφορική**, με έμφαση στην ένταξη του τουρισμού στο τοπικό και το ευρύτερο σύστημα, μιας και ο τουρισμός θεωρείται ως μια δραστηριότητα και η βιωσιμότητα ορίζεται βάσει του συνολικού συστήματος. (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001)

Οι σημαντικές ελλείψεις που παρουσιάζει ο σχεδιασμός και προγραμματισμός της τουριστικής ανάπτυξης, ακόμη και σε αναπτυγμένες χώρες, έχει οδηγήσει στην εφαρμογή προγραμμάτων βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης με διαφορετικό βαθμό επιτυχίας. Σε ορισμένες περιπτώσεις το υιοθετούμενο πρότυπο έχει ορισμένα –

περιορισμένα χαρακτηριστικά της βιωσιμότητας, ενώ σε άλλες περισσότερα. Η υιοθέτηση και προώθηση αυτού του προτύπου από υπερεθνικούς και εθνικούς φορείς που σχετίζονται με την τουριστική ανάπτυξη αποτελεί σημαντική ένδειξη πως ο βιώσιμος τουρισμός θα επεκτείνεται στο διεθνή χώρο, γεγονός που ενισχύεται από την παράλληλη δυναμική τάση ανάπτυξης των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού, που συμβάλλουν καταλυτικά στη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη.

2.5 ΦΕΡΟΥΣΑ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ

Σύμφωνα με τον Ricci (1976) η έννοια της φέρουσας ικανότητας στην οικολογία ορίζεται θεωρητικά ως το μέγιστο επίπεδο ενός πληθυσμού που είναι δυνατό να υποστηριχθεί από ένα συγκεκριμένο οικοσύστημα, ή σύμφωνα με τον Vernicos (1985), ο μέγιστος αριθμός ατόμων που σχηματίζουν ένα σταθερό πληθυσμό σε δεδομένους περιβαλλοντικούς πόρους. (Κοκκώσης, 2000b)

Στο πλαίσιο της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης χρησιμοποιήθηκε από την επιστήμη της οικολογίας ο όρος «φέρουσα ικανότητα» για να καθοριστούν τα ανώτερα επίπεδα (όρια) της τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής, δηλαδή ο αριθμός των επισκεπτών που αυτή μπορεί να δεχτεί και η βέλτιστη χρήση των τουριστικών πόρων της, χωρίς να υποβαθμίζεται η διατήρηση των τοπικών οικοσυστημάτων μακροχρόνια. (Σπιλάνης και Βαγιάννη, 2002 και Κοκκώσης, 2000b)

Αρχικός στόχος για την υιοθέτηση της έννοιας της φέρουσας ικανότητας ήταν αμιγώς η προστασία του περιβάλλοντος. Η ανάγκη για μια πολυδιάστατη προσέγγιση, στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης, οδήγησε στην ανάπτυξη διαφορετικών και διακριτών προσεγγίσεων της φέρουσας ικανότητας μιας περιοχής [φυσική περιβαλλοντική, κοινωνική περιβαλλοντική, οικονομικά περιβαλλοντική και «αντιληπτική» (perceptual)]. Η κάθε μία από τις παραπάνω προσεγγίσεις ορίζει και μία διαφορετική διάσταση στον καθορισμό ορίων στην τουριστική ανάπτυξη ενός τόπου, εκφράζοντας την σε όρους έντασης της χρήσης του χώρου, είτε σε σχέση με τον αριθμό τουριστών είτε με την οικιστική ανάπτυξη για την εξυπηρέτηση του τουρισμού.

Με τις παραπάνω προσεγγίσεις η ψαλίδα ανοίγει και η φέρουσα ικανότητα αποκτά δυο βασικούς επιμέρους ορισμούς, αυτόν που αφορά τους τουρίστες και αυτόν που αφορά τους μόνιμους κατοίκους. Από την πλευρά των τουριστών, η φέρουσα ικανότητα εκφράζει το μέγιστο αριθμό των ανθρώπων που μπορούν να

επισκεφτούν μια περιοχή, χωρίς μη αποδεκτή αλλαγή στο φυσικό περιβάλλον και χωρίς μη αποδεκτή υποβάθμιση στην ποιότητα της εμπειρίας των επισκεπτών. Από την πλευρά των μόνιμων κατοίκων, η φέρουσα ικανότητα εκφράζει τον αριθμό των ανθρώπων που μπορούν να επισκέπτονται και να διαμένουν σε μια περιοχή, χωρίς να προκαλούνται αρνητικές επιπτώσεις στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή των μόνιμων κατοίκων και χωρίς η παρουσία τους να γίνεται ανεπιθύμητη από τους δεύτερους. (Σπιλάνης και Βαγιάννη, 2002)

Οι διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις αναδεικνύουν το σύνθετο και πολυδιάστατο χαρακτήρα της φέρουσας ικανότητας. Για άλλους αποτελεί μια έννοια ασαφή, χωρίς προσδιορισμένα και αντικειμενικά ποσοτικοποιημένα στοιχεία, με την τάση να ανακαταληφθεί και να αντικατασταθεί από έννοιες όπως τα όρια ανεκτής αλλαγή και την διαχείριση των επιπτώσεων της τουριστικής κίνησης, ενώ για άλλους δεν αντιμετωπίζεται σαν απόλυτο μέγεθος, αλλά στο πλαίσιο των εκάστοτε κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών συνθηκών. Κατά τη γνώμη των πρώτων, η εφαρμογή της φέρουσας ικανότητας μοιάζει ευκολότερη σε περιοχές υποδοχής που αποτελούν νέους τουριστικούς προορισμούς, που δεν παρουσιάζουν σημεία κορεσμού, ώστε να διαμορφωθεί ένα διαχειριστικό πλαίσιο για τη μέλλουσα τουριστική ανάπτυξη. (Σπιλάνης και Βαγιάννη, 2002)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο. ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΕΥΘΡΑΥΣΤΑ ΜΙΚΡΑ ΝΗΣΙΑ

3.1 ΠΕΡΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

3.1.1 ΤΑ ΝΗΣΙΩΤΙΚΑ ΕΛΑΦΗ

Κατά τη θεωρία των διεθνολόγων, όπως αυτή διατυπώθηκε τον 20^ο αιώνα, τα νησιά διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες: τα νησιά, τις νησίδες, τις βραχονησίδες και τους βράχους. Η κατάταξη αυτή συρρικνώνεται με τη «Νέα Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας» (1982), η οποία κάνει λόγο μόνο για **νησιά** και **βράχους** (νησιωτικά εδάφη που δεν ενδείκνυνται για επιβίωση και κάθε φύσης οικονομική δραστηριότητα), ενσωματώνοντας τις παραπάνω ενδιάμεσες κατηγορίες σε αυτήν των νησιών. (Τσάλτας, 2005)

Ως νησιωτικά ή νησαία εδάφη χαρακτηρίζονται οι μικρότερες, σε σχέση με τα ηπειρωτικά εδάφη, χερσαίες εκτάσεις, που βρέχονται περιμετρικά από οποιοδήποτε υγρό στοιχείο (ωκεανός, θάλασσα, ποτάμι ή λίμνη) και καλύπτουν περίπου το 7% της ηπειρωτικής επιφάνειας του πλανήτη. Τα εδάφη αυτά, είτε βρίσκονται παραπλήσια της παράκτιας ζώνης (η πλειοψηφία αυτών), με παράλληλη προς αυτήν γεωγραφική διάταξη, και αποτελούν αποτέλεσμα αποκοπής από την ηπειρωτική μάζα λόγω σεισμικών ανακατατάξεων, είτε μακράν της ηπειρωτικής ζώνης και σχετίζονται με την ανάπτυξη των κοραλλιογενών υφάλων. (Μισσηλίδης κ.α, 2002 και Τσάλτας, 2005)

Η πρώτη κατηγορία νησιωτικών εδαφών διατάσσεται γεωγραφικά σε μορφή συστάδων με κυκλική διάταξη και σε μικρές μεταξύ τους αποστάσεις, διαμορφώνοντας **μικρά Αρχιπελάγη** με ενιαία και αδιαίρετη γεωγραφική, οικονομική, ιστορική και πολιτική ενότητα και διασυνδέσεις. Ως κοινά χαρακτηριστικά των Αρχιπελαγών αυτών θεωρούνται ο μεγάλος αριθμός των νησιών που περιλαμβάνουν, το μικρό μέγεθος της κάθε νησιωτικής μονάδας ξεχωριστά, αλλά και τα, συνήθως, άγονα εδάφη τους, με χαρακτηριστικό στη λεκάνη της Μεσογείου αυτό του Αιγαίου. Σε παγκόσμιο επίπεδο υπάρχουν 43 νησιωτικά κράτη και πολλά νησιωτικά συμπλέγματα. (Καραγεώργου, 2005)

3.1.2 ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΚΟΙΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΝ

Κοινή παραδοχή αποτελεί η άποψη πως ο **νησιωτικός χώρος δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ομοιογενής στο σύνολο του**. Οι νησιωτικές περιοχές της Ε.Ε παρουσιάζουν αναμεταξύ τους σημαντικές διαφοροποιήσεις, όχι μόνο σε κοινοτικό, εθνικό, περιφερειακό ή ενδοπεριφερειακό επίπεδο, αλλά και ως προς τα φυσικά, γεωγραφικά, δημογραφικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά τους. Παρά τις διαφορές αυτές όμως, τα νησιά και οι νησιωτικές περιοχές αντιμετωπίζουν κοινά προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά αφορούν σε εγγενή δομικά προβλήματα γεωγραφικής, γεωπολιτικής και γεωμορφολογικής φύσης, και όχι σε προβλήματα συγκυριακής - περιστασιακής φύσης, και απορρέουν κατά βάση από ορισμένα κοινά τους χαρακτηριστικά. (Σπιλάνης, 1996)

Ως **κοινά χαρακτηριστικά** του ευρύτερου νησιωτικού χώρου στην ελληνική βιβλιογραφία αναφέρονται:

- το **μικρό μέγεθος** και η περιορισμένη έκταση των νησιών,
- η **περιφερειακότητα** και η απομόνωσή τους,
- και οι **ιδιαιτέρες πολιτιστικές αξίες**, σε συνδυασμό με τη **βιοματική (ιδιαίτερη) ταυτότητα** των κατοίκων τους. (Σπιλάνης, 1993)

Λόγω του μικρού τους μεγέθους τα νησιά στερούνται τόσο φυσικών, όσο και ανθρωπίνων πόρων, γεγονός που οδηγεί στη σύσταση μικρών αγορών, ενώ ταυτόχρονα δρα απαγορευτικά για την ανάπτυξη πολλαπλών δραστηριοτήτων και τη δημιουργία οικονομιών κλίμακας. Οι περιορισμένοι αυτοί φυσικοί πόροι, σε συνδυασμό με την υπερεκμετάλλευση ή την εγκατάλειψη που αυτοί υφίστανται και με τη συνεχόμενα μειούμενη γεωργική γη, κυρίως λόγω τουριστικών και οικιστικών πιέσεων, καθιστούν τη νησιωτική φέρουσα ικανότητα περιορισμένη από φυσική, κοινωνική και οικονομική πλευρά. Γίνεται σαφώς αντιληπτό πως τα νησιά χαρακτηρίζονται από μια **ευαίσθητη ισορροπία ανάμεσα σε περιβάλλον, οικονομία και κοινωνία, μια ισορροπία που αν διαταραχτεί σίγουρα θα επιφέρει δυναμικές μεταβολές με άμεσες συνέπειες στη δυναμική και τη δομή του όλου συστήματος**. (Κοκκώσης και Μέξα, 2002b και Σπιλάνης, 1993)

Η πλειοψηφία του νησιών χαρακτηρίζεται από τη φυσική τους απομόνωση και την έντονη περιφερειακότητα, η οποία οφείλεται στην απόσταση από τα αστικά και μητροπολιτικά κέντρα λήψης αποφάσεων που δραστηριοποιούνται στην ηπειρωτική

ενδοχώρα και την άμεση οικονομική εξάρτησή τους από αυτά. Το γεγονός αυτό οδηγεί στον κατακερματισμός των αγορών αγαθών, υπηρεσιών και συντελεστών παραγωγής, στο αυξημένο κόστος μεταφορών, στις αυξανόμενες απαιτήσεις για υποδομές και εξοπλισμό, στην εποχικότητα της ζήτησης και του ανθρώπινου δυναμικού και στο κόστος της εξειδικευμένης κυρίως ενημέρωσης – πληροφόρησης. (Σπιλάνης, 1993 και Μισαηλίδης κ.α, 2002)

Τέλος, λόγω της ιδιαίτερης πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία τις περισσότερες φορές παραμελείται από τη μονοπωλιακή εξάπλωση του τουρισμού, ο τοπικός πληθυσμός διαπλάθεται από αυτήν, αντιμετωπίζει διαφορετικές προοπτικές, έχει άλλες προσδοκίες και διαμορφώνει μια νοοτροπία και μια αντιληπτική θεώρηση πολύ διαφορετική από αυτή των κατοίκων των ηπειρωτικών περιοχών. (Ρουμελιώτου και Παπάνης, 2007)

Τα προαναφερθέντα κοινά χαρακτηριστικά των νησιών συγκεντρώνονται και εκφράζονται ταυτόχρονα υπό την έννοια της **νησιωτικότητας**. Η έννοια της νησιωτικότητας πρωτοεμφανίστηκε το 1988 στο Συμβούλιο Κορυφής της Ρόδου και ενισχύθηκε με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997. Η νησιωτικότητα (insularity) είναι ένα διαρκές φαινόμενο, το οποίο δημιουργεί δομικά προβλήματα, όπως διατυπώθηκε προηγουμένως, και καθιστά έκδηλα ακυρωτική κάθε αναπτυξιακή διαδικασία. Σήμερα, η έννοια αυτή θεωρείται συνώνυμη της απομόνωσης και του μαρασμού, γεγονός το οποίο δε θεωρείται τυχαίο, μιας και σε λατινογενείς περιοχές η λέξη νησί (insula, island, κλπ.) είναι ομόριζη του όρου απομόνωση (isolation).

Η θεώρηση αυτή σε συνδυασμό με την πεποίθηση πως η θάλασσα χωρίζει και ουσιαστικά διαφοροποιεί τα νησιά από την ηπειρωτική ενδοχώρα, δεν αποδεικνύεται ιστορικά, αφού, τουλάχιστον για την ελληνική πραγματικότητα, νησιά που σήμερα παρουσιάζουν έντονη περιφερειακότητα και απομόνωση, κάποτε αποτέλεσαν λίκνα πολιτισμού και κέντρα οικονομικής ευημερίας, με καίρια στρατηγική θέση και εμβέλεια (ακόμη και η Δήλος, που σήμερα είναι ένα ακατοίκητο ξερονήσι στο κέντρο των Κυκλάδων, κατά την αρχαιότητα αποτέλεσε το σπουδαιότερο θρησκευτικό και πολιτιστικό κέντρο) και υποδηλώνει πως η υφιστάμενη κατάσταση, κάτω υπό κατάλληλες προϋποθέσεις, μπορεί να θεωρηθεί αναστρέψιμη.

Προς απόδειξη του ισχυρισμού μας, πως η νησιωτικότητα δεν αποτελεί εκ των προτέρων συνώνυμο της απομόνωσης και της καθυστέρησης, αναφέρουμε πως ο ελληνικός νησιωτικός κατά τον 19^ο αιώνα παρουσίασε τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις ανθρώπινου δυναμικού και οικονομικού πλούτου, με τις

εμπορευματικές δραστηριότητές του να αγγίζουν το απόγειο της ανάπτυξής τους το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. (Αυγερινού – Κολώνια, 1996) Ακόμη και σε πιο πρόσφατες δεκαετίες τα ελληνικά νησιά παρουσίαζαν μεγαλύτερη πληθυσμιακή συγκέντρωση και πέραν του ικανοποιητικού βαθμού αυτάρκεια, γεγονός που οφειλόταν στην ορθότερη διαχείριση των φυσικών πόρων και στις πολύπλευρες οικονομικές δραστηριότητες που εκδηλωνόταν σε αυτά.

Η νησιωτικότητα δε μπορεί να θεωρηθεί a priori συνώνυμη της καθυστέρησης, ούτε τα χαρακτηριστικά των νησιών αιτία της καθυστέρησης – ματαίωσης της αναπτυξιακής διαδικασίας. Η νησιωτικότητα κατέστη χαρακτηρισμός μειονεξίας, με γενεσιουργό αιτία το υπάρχον οικονομικό σύστημα (καπιταλισμός) και το αναπτυξιακό μοντέλο που καθιέρωσε, που επέφερε τη μείωση της σπουδαιότητας των θαλάσσιων δρόμων και καταρράκωσε την ελκυστικότητά τους. (Σπιλάνης, 1993, Σπιλάνης, 1996 και Μπεριάτος, 2001b) Το μαζικό μοντέλο παραγωγής και κατανάλωσης, σε συνδυασμό με τις αλλαγές στον καθημερινό τρόπο ζωής, αποτέλεσαν παράγοντες μη συμβατούς με τις ιδιαιτερότητες του νησιωτικού χώρου και μετασχημάτισαν τη νησιωτικότητα από συγκριτικό πλεονέκτημα σε έσχατη μειονεξία. (Χρυσόγελος, 2005) Για το λόγο αυτό, η Ε.Ε κατατάσσει τα νησιά και τις νησιωτικές περιοχές (μαζί με τις παράκτιες, τις αραιοκατοικημένες και τις ορεινές περιοχές) στις Λιγότερο Ευνοημένες ή Μειονεκτικές περιοχές με σοβαρά φυσικά και γεωγραφικά μειονεκτήματα και προωθεί εξειδικευμένα μέτρα για την προώθηση της αναπτυξιακής τους διαδικασίας. (Σπιλάνης κ.α, 2003)

3.2 ΤΟ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ελλάδα είναι μια χώρα με ιδιαίτερα έντονο το νησιωτικό στοιχείο. Χαρακτηριστικό της νησιωτικής κατάστασης στην Ελλάδα είναι η **υπερβολική διασπορά** νησιωτικών συμπλεγμάτων και η **μετριότητα των μεγεθών**, μιας και **ο ελληνικός νησιωτικός χώρος αποτελείται από ένα μεγάλο αριθμό μικρών νησιών**. Υπολογίζεται ότι το 60% αυτών δεν υπερβαίνει το καθένα τα 100τετρ. χιλιόμετρα. Αυτός ο κατακερματισμός αντισταθμίζεται από τις μικρές αποστάσεις, που δεν υπερβαίνουν τα 200 χιλιόμετρα από τις ηπειρωτικές ακτές, ή μεσολαβούν ανάμεσά τους. Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά, αλλά και σημαντικές διαφοροποιήσεις (π.χ. μεταξύ Αιγαίου και Ιονίου), που σε συνδυασμό με το ότι κάθε νησί αποτελεί και μια ξεχωριστή ενότητα, αναδεικνύουν τη μεγάλη

ποικιλομορφία του. Τα αναπτυξιακά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ελληνικός νησιωτικός χώρος, προβλήματα που τον καθιστούν μειονεκτικό, εκπορεύονται εκτός από τα εγγενή προβλήματα της νησιωτικότητας και από **τη θέση του στα σύνορα του ευρωπαϊκού χώρου**. (Αυγερινού – Κολώνια, 1996 και Κοκκώσης, 2000a)

Αναφορικά με τον αριθμό των ελληνικών νησιών και με το πόσα από αυτά κατοικούνται παρατηρείται σύγχυση, γεγονός που οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο η Eurostat ορίζει ένα νησί, αλλά και την ελληνική ολιγωρία. Κατά τη Eurostat λοιπόν, ως νησί θεωρείται κάθε τμήμα γης που βρέχεται περιμετρικά από οποιοδήποτε υγρό στοιχείο και: α) να έχει έκταση μεγαλύτερη του ενός τετρ. χιλιομέτρου (στην ελληνική επικράτεια υπάρχουν νησιά μικρότερα του ενός τετρ. χιλιομέτρου), β) να απέχει από την ξηρά τουλάχιστον ένα χιλιόμετρο και δε συνδέεται σταθερά με αυτήν, γ) να έχει μόνιμο πληθυσμό άνω των 50 κατοίκων (υπάρχουν ελληνικά νησιά που κατοικούνται από λιγότερους των πενήντα κατοίκων), δ) να μην περιλαμβάνει πρωτεύουσα κράτους (π.χ. η Μάλτα και η Κύπρος δεν αποτελούν νησιά, αλλά νησιωτικά κράτη) και ε) να μπορεί να υποστηρίξει κατοικία και οικονομική δραστηριότητα. (Μισαηλίδης κ.α, 2002, Σπιλάνης, 1996 και Σπιλάνης, 1993)

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας στην Ελλάδα υπάρχουν **112 κατοικημένα νησιά**, τα οποία καλύπτουν το **19,1% του εδάφους** της (25.100 τετρ. χιλιόμετρα), ενώ **σε αυτά κατοικεί το 13% του πληθυσμού** της χώρας. Από αυτά, τα **81 έχουν διοικητική αυτοτέλεια** και αποτελούν έδρα ενός τουλάχιστον Οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ). Με αυτά τα στοιχεία η Ελλάδα παρουσιάζει το μεγαλύτερο βαθμό νησιωτικότητας στο χώρο της Μεσογείου, με **τέσσερις αμιγώς νησιωτικές περιφέρειες, σε σύνολο εικοσιτεσσάρων σε επίπεδο Ε.Ε.** Τέλος, οι νησιωτικές ακτές αποτελούν τα δύο τρίτα των ελληνικών ακτών, συνολικού μήκους 15.021 km, μέγεθος που φέρνει την Ελλάδα στην πρώτη θέση μεταξύ των χωρών που συμμετέχουν στην κατανομή των ακτών της Μεσογείου (32,5%). Το συνολικό μήκος των ακτών των κατοικημένων νησιών της χώρας ανέρχεται σε 7.989 km και είναι επίσης το μεγαλύτερο μεταξύ των νησιωτικών ακτών της Μεσογείου. (Αυγερινού – Κολώνια, 1996, Μπεριάτος, 2001a, Σπιλάνης, 2003 και Κουρκουμέλης, 2007)

Σύμφωνα με στοιχεία του ΕΟΤ η ελληνική επικράτεια περιλαμβάνει έξι χιλιάδες νησιά, νησίδες, βραχονησίδες και βράχους διάσπαρτους στα πελάγη του Αιγαίου και του Ιονίου, εκ των οποίων μόνο τα 227 είναι κατοικημένα. Το Αρχιπέλαγος του Αιγαίου περιλαμβάνει 3053 νησιά, εκ των οποίων τα 2800 ανήκουν

στην ελληνική επικράτεια, ενώ τα υπόλοιπα στην τουρκική. (Ε.Ο.Τ και Μισαηλίδης κ.α, 2002)

Κατά την **Υδατογραφική Υπηρεσία του Πολεμικού μας Ναυτικού**, την οποία κρίνουμε και ως την εγκυρότερη, η χώρα διαθέτει 9.835 νησαία εδάφη καθώς και μερικά λιμναία και ποτάμια που ανεβάζουν τον αριθμό περί τα 10.000. (Γιαγκάκης, 1995)

3.2.1 ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η Ελλάδα γεωγραφικά αποτελεί το σταυροδρόμι των θαλάσσιων δρόμων μεταξύ Ανατολής και Δύσης βρισκόμενη μεταξύ τριών ηπείρων (Ευρώπη, Ασία, Αφρική). Η γεωγραφική της θέση και η γεωμορφολογία του εδάφους της την κάνουν κατεξοχήν θαλάσσια και νησιωτική χώρα. Διαθέτει πλήθος νησιών με μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ τους ως προς την έκταση, τα φυσικά χαρακτηριστικά, τον πληθυσμό, την οικονομική και κοινωνική τους διάρθρωση. Η συνολική έκταση της Ελλάδας είναι 131.957 τετρ. χιλιόμετρα και το συνολικό μήκος των ακτών της 16.000km (έχει την πιο εκτεταμένη ακτογραμμή από όλες τις μεσογειακές χώρες). Η παράκτια ζώνη της ηπειρωτικής και της νησιωτικής χώρας είναι περίπου ίσες, αφού τα 7.700km αντιστοιχούν σε 3.053 νησιά.

Οι αμιγώς νησιωτικές περιφέρειες της χώρας είναι τα Ιόνια Νησιά, το Βόρειο, το Νότιο Αιγαίο και η Κρήτη. Τα Ιόνια Νησιά αποτελούν συνοριακή περιοχή της Ελλάδας, ενώ οι άλλες τρεις περιοχές είναι εξωτερικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Τα περισσότερα από τα νησιωτικά εδάφη της Ελλάδας (όλων των κατηγοριών) βρίσκονται διασκορπισμένα στο Αιγαίο Πέλαγος. Η Κρήτη, μαζί με τη Σικελία, τη Σαρδηνία και την Κορσική, συγκαταλέγονται στα πολύ μεγάλα νησιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μεγάλος αριθμός νησιών υπάρχει κατά μήκος των ανατολικών ακτών της ηπειρωτικής Ελλάδας, τα οποία ανήκουν διοικητικά σε νομούς της ηπειρωτικής χώρας.

Αναλυτικότερα, το Βόρειο Αιγαίο αποτελείται από 11 νησιά που υπάγονται διοικητικά στους τρεις νομούς (Χίου, Λέσβου, Σάμου) που περιλαμβάνει, το Νότιο Αιγαίο από 49 νησιά που υπάγονται στους νομούς Κυκλάδων και Δωδεκανήσου και τα Ιόνια νησιά από 13 νησιά των νομών Κεφαλληνίας, Λευκάδας, Κέρκυρας και Ζακύνθου. Στην Κρήτη υπάγονται 3 νησιά, στην Εύβοια άλλα 2, ενώ τα παράκτια

νησιά ανήκουν διοικητικά στους νομούς: Πειραιά (Αίγινα, Πόρος, Σαλαμίνα, Σπέτσες, Ύδρα, Αγκίστρι, Κύθηρα, Αντικύθηρα), Καβάλας (Θάσος), Έβρου (Σαμοθράκη), Χαλκιδικής (Αμολιανή) και Μαγνησίας (Αλόνησος, Σκιάθος, Σκόπελος).

3.2.2 ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΝΗΣΙΩΝ

Ο μεγάλος αριθμός των νησιών σε συνδυασμό με την ποικιλία στο μέγεθος του πληθυσμού τους και την έκταση που καταλαμβάνουν καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη την υιοθέτηση μιας κλίμακας αναφορικά με την ταξινόμησή τους, η οποία να είναι κοινώς αποδεκτή και να συγκεντρώνει όχι μόνο τα ευρύτερα, αλλά και τα ειδικότερα κοινά τους χαρακτηριστικά.

Ο γεωγράφος Kolodny E. πρότεινε μια ταξινόμηση, η οποία βασίζεται στην ύπαρξη μιας ελάχιστης διοικητικής δομής, μιας τουλάχιστον δηλαδή μονάδας πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης, η οποία και προϋποθέτει μόνιμο πληθυσμό και μια ικανοποιητική γεωγραφική έκταση. Στην προκειμένη ταξινόμηση είναι πιθανό μια νησιωτική μονάδα να περιλαμβάνει περισσότερα του ενός νησιά που υπάρχουν όμως διοικητικά στο νησί όπου εδρεύει ο Ο.Τ.Α. (Μπεριάτος, 2001α)

Με την παραπάνω θεώρηση προκύπτουν οι παρακάτω τύποι νησιωτικών μονάδων:

- **Μικρές νησιωτικές μονάδες**, που αφορούν σε νησιά έκτασης **0-50 τετρ. χιλιομέτρων**. Πρόκειται για νησιά με μονοκοινοτική δομή, με τα 36 από τα 81 ελληνικά νησιά που παρουσιάζουν διοικητική αυτοτέλεια (Πόρος, Αντικύθηρα, Γαύδος κ.λ.π).
- **Μικρομεσαίες νησιωτικές μονάδες**, που αφορούν σε νησιά έκτασης **50-250 τετρ. χιλιομέτρων**. Πρόκειται για νησιά με κυρίως πολυκοινοτική δομή, με τα 29 από τα 81 ελληνικά νησιά που παρουσιάζουν διοικητική αυτοτέλεια (Τήνος, Σκόπελος κ.λ.π).
- **Μεσαίες νησιωτικές μονάδες**, που αφορούν σε νησιά έκτασης **250-500 τετρ. χιλιομέτρων**. Πρόκειται για νησιά με σύνθετη διοικητική δομή (επίπεδο επαρχίας ή μικρού νομού), με τα 10 από τα 81 ελληνικά νησιά που παρουσιάζουν διοικητική αυτοτέλεια (Κύθηρα, Ικαρία, Σάμος κ.λ.π).
- **Μεγάλες νησιωτικές μονάδες**, που αφορούν σε νησιά έκτασης **500 και άνω τετρ. χιλιομέτρων**. Πρόκειται για νησιά με πλήρη διοικητική και οικιστική

δομή, με τα 6 από τα 81 ελληνικά νησιά που παρουσιάζουν διοικητική αυτοτέλεια (Εύβοια, Χίος, Κέρκυρα κ.λ.π). ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η Κρήτη, που είναι η μόνη νησιωτική μονάδα σε επίπεδο περιφέρειας.

Μια άλλη ταξινόμηση, αφορά τις αναπτυξιακές προοπτικές των ελληνικών νησιών και συγκεκριμένα των νησιών του Αιγαίου, που προτάθηκε βάσει έρευνας που πραγματοποιήθηκε το 1996 από το Κ.Ε.Π.Ε. Σύμφωνα με αυτήν την ταξινόμηση προκύπτουν (Αυγερινού – Κολώνια, 1996):

- **Μεγάλα νησιά σε προηγούμενη φάση ανάπτυξης** (Ρόδος, Κως),
- **Μεγάλα νησιά με χαμηλό βαθμό ανάπτυξης** (Λέσβος, Χίος)
- **Μικρότερα νησιά με υψηλό βαθμό ανάπτυξης** (Μύκονος, Σαντορίνη),
- **Μικρότερα νησιά με χαμηλό ακόμη βαθμό ανάπτυξης, αλλά με σχετικά γρήγορους ρυθμούς** (Κουφονήσι, Σύμη, Αντίπαρος),
- **Μικρά και μεσαίου μεγέθους νησιά με χαμηλό ακόμη βαθμό ανάπτυξης, αλλά με σχετικά χαμηλούς ρυθμούς** (Κύθνος, Τζια, Νάξος) και
- **Μικρά νησιά που φθίνουν** (Αγ. Ευστράτιος, Σχοινούσα, Κάσος)

3.3 Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΝΗΣΙΑ

Από πολύ νωρίς η Ελλάδα αποτελούσε προορισμό ταξιδιών και περιηγήσεων, με το φαινόμενο του τουρισμού, ως ενός κοινωνικο-οικονομικού φαινομένου, να εμφανίζεται στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα ('20 και '30). Η επιταχυνόμενη αύξηση του φαινομένου αυτού, συνοδευόμενη από τα μαζικά χαρακτηριστικά του, ξεκίνησε κατά την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία και αποτέλεσε αντικείμενο κρατικού παρεμβατισμού για την ενίσχυσή του και την παροχή κινήτρων στον τομέα δραστηριοποίησής του.

Προπολεμικά κιόλας, το ελληνικό κράτος προσπάθησε για τη σύσταση ενός Οργανισμού Τουριστικής Δραστηριοποίησης, με τη σύσταση του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και Γραφείου Ξένων και Εκθέσεων το 1919, του οποίου στόχοι ήταν η διοργάνωση εκθέσεων στην ελληνική επικράτεια και να προσελκύει φυσικά, αλλοδαπούς τουρίστες. Ο σημερινός Ε.Ο.Τ (Ελληνικός Οργανισμός τουρισμού) ιδρύεται για πρώτη φορά το 1929 υπαγόμενος σε διάφορα υπουργεία, μεταπολεμικά επανασυστήνεται με νέες και ουσιαστικότερες αρμοδιότητες ως Ν.Π.Δ.Δ (Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου), ενώ σήμερα η κεντρική διοίκηση του τουρισμού

ασκείται από το Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης και τον εποπτευόμενο από αυτό Ε.Ο.Τ. (Τσάρτας, 1989, Βαρβαρέσος, 1999 και Ζαχαράτος, 2000)

Η τουριστική ανάπτυξη της Ελλάδας βασίστηκε στο μεγαλύτερο μέρος της στα ελληνικά νησιά της. (Spilanis and Vayanni, 2003) Είναι γεγονός πως τα ελληνικά νησιά αποτέλεσαν και αποτελούν τους πλέον κατάλληλους προορισμούς για να αναχθούν τα ανθεκτικά «παραδοσιακά μας προϊόντα» (ήλιος, θάλασσα, άνθρωποι) στο δυναμικότερο συγκριτικό τους πλεονέκτημα, ένα πλεονέκτημα που ανέβασε χωρίς μεγάλη προσπάθεια τις μετοχές του ελληνικού τουριστικού προϊόντος στο χρηματιστήριο της διεθνούς ζήτησης, και έφτασε την ελκυστικότητά του στο ζενίθ της.

Ουσιαστικά στις αρχές του '70 «κάτι άρχισε να κινείται» και πολλοί από νωρίς κατάλαβαν πως το μέλλον είναι ο τουρισμός. (Μπελαβίλας, 2005) Το πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης που υιοθετήθηκε, πρότυπο που δεν επέτρεψε για πολλές δεκαετίες τη συστηματική και συγκροτημένη ανάπτυξη και άλλων προτύπων και παραμένει κυρίαρχο ως τις μέρες μας, ήταν αυτό του **οργανωμένου μαζικού τουρισμού της θερινής κυρίως περιόδου**. Υπολογίζεται πως κατά την περίοδο 1970 – 2000 οι περισσότεροι τουρίστες (γύρω στο 40%) επισκέφτηκαν την Ελλάδα κατά τους μήνες Ιούλιο και τον Αύγουστο. (Tsartas, 2003) Το γεγονός αυτό οδήγησε στη μαζική κατασκευή τουριστικών καταλυμάτων, κυρίως στα Δωδεκάνησα και την Αττική, αφού η τουριστική ζήτηση επέτασσε παραθαλάσσιους οικισμούς και περιοχές. (Αυγερινού – Κολώνια, 1996)

Ως το 1975 η Ελλάδα αποτελούσε έναν εκ των κυριοτέρων τουριστικών προορισμών παγκοσμίως, με συνεχώς ανοδική ζήτηση, παρά την **αδυναμία για συγκρότηση μιας σταθερής και μακροπρόθεσμης πολιτικής**, ενός μακροπρόθεσμου στρατηγικού σχεδιασμού ανάπτυξης του τουρισμού. (Τσάρτας, 2000) Το γεγονός αυτό, εύλογα συνέβαλλε στην οικονομική άνθιση πολλών περιοχών και κατέστησε τον τουρισμό ως το «άρμα» του γρήγορου και σίγουρου οικονομικού οφέλους.

Ο μαζικός όμως τουρισμός δεν αποτέλεσε μοχλό ανάπτυξης για όλα τα νησιά της ελληνικής επικράτειας. Μερικά νησιά, όπως η Ρόδος, η Μύκονος, η Σαντορίνη, η Πάρος, η Ρόδος ή η Κέρκυρα, χαρακτηρίζονται ως τουριστικά νησιά με έντονη οικονομική άνθιση, ενώ άλλα μεγάλα αγροτικά νησιά (Νάξος, Λέσβος, Κεφαλονιά κ.α) ή πολύ μικρότερα σε μέγεθος (Αγ. Ευστράτιος, Δονούσα, Κουφονήσια κ.α) παρουσιάζουν ύφεση ή στασιμότητα στην καλύτερη περίπτωση. (Κοκκώσης, 2000α)

Η μεταπολεμική οικονομία σηματοδεύτηκε από το έντονο ρεύμα της μετανάστευσης (δεκαετίες '50 και '60), γεγονός που συνέβαλε στη διατάραξη της πληθυσμιακής πυραμίδας, με τις δυναμικότερες ηλικίες να μεταναστεύουν και να παραμένει ο γηρασμένος πληθυσμός. Έτσι, **τα ελληνικά νησιά στην πλειοψηφία τους παρουσιάζουν ένα ευρύ φάσμα προβλημάτων οικονομικής ανάπτυξης**, γεγονός που οφείλεται στην μακρά περίοδο οικονομικής ύφεσης και δημογραφικής και οικονομικής αποδυνάμωσης λόγω μετανάστευσης, και σε μια σειρά από κοινά χαρακτηριστικά που επηρεάζουν τη δομή και τη δυναμική της ανάπτυξής τους.

Τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά, τα οποία αποτελούν έκδηλες προεκτάσεις του μαζικού τουρισμού και ξεφεύγουν από τις κλισέ επιβαρυντικές κοινωνικο-περιβαλλοντικές επιπτώσεις, μπορεί να έχουν ως διττή προέλευση τον τουρισμό, αλλά και την ευρύτερη τάση της «παγκοσμιοποιητικής ισοπέδωσης». Πρόκειται για την **οικονομική μονοκαλλιέργεια**, που λόγω των περιορισμένων φυσικών πόρων δεν αφήνει περιθώρια για περαιτέρω ανάπτυξη άλλων δραστηριοτήτων, **την εγκατάλειψη ή υπερεκμετάλλευση των εκ των πραγμάτων ελλειμματικών φυσικών πόρων** και την ανεξέλεγκτη **οικιστική ανάπτυξη και αλλαγή στις χρήσεις γης**, με αποτέλεσμα τη συνεχή συρρίκνωση της γεωργικής γης.

Στα παραπάνω έρχεται να προστεθεί η ολοφάνερη εκμετάλλευση από τους tour operators και η πανάκεια του φαινομένου «**all inclusive**», δυο φαινόμενα που αναιρούν τους δείκτες για τις υπερ-πληρότητες των ξενοδοχείων και την μεγάλο βαθμού ανταγωνιστικότητα του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Είναι γεγονός, πως λόγω της απόλυτης εξάρτησης της χώρας μας από, τους ευρωπαίους κυρίως, tour operators μόνο τα μισά χρήματα που καταβάλλει ο αλλοδαπός τουρίστας για τις διακοπές του μένουν στη χώρα μας, ενώ τα υπόλοιπα αποτελούν το καθαρό κέρδος των μεγάλων ταξιδιωτικών κολοσσών της Ευρώπης. (Νικητιάδης, 2007) Από την άλλη, με τη λειτουργία των «all inclusive» διακοπών, ο τουρίστας έχει τη δυνατότητα με ένα οικονομικό ταξιδιωτικό πακέτο να ικανοποιεί όλες τις ανάγκες του μέσα σε ένα ξενοδοχείο, ενώ παράλληλα αισθάνεται ασφαλέστερος στην ξένη χώρα που επισκέπτεται. Η παράμετρος αυτή οδηγεί τις περισσότερες φορές στο κλείσιμο πολλών μικρών και μικρομεσαίων επιχειρήσεων, και στην ευρύτερη **δυσλειτουργία ενός δικτύου τουριστικών δραστηριοτήτων**.

Η ελληνική πολιτεία δημιούργησε στους τουριστικούς προορισμούς τις απαραίτητες υποδομές (λιμάνια, αεροδρόμια, επαρκές οδικό δίκτυο), ενώ παράλληλα χρηματοδότησε τη δημιουργία χιλιάδων νέων κλινών, εκμεταλλεζόμενη τα Κοινοτικά

Πλαίσια Στήριξης και μια σειρά κονδυλίων από τα Ευρωπαϊκά Ταμεία. Όμως δεν κατέστη αντιληπτό πως η ύπαρξη υποδομών και μόνο δεν αρκεί για να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα του ελληνικού τουριστικού προϊόντος. Σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο από την πλευρά της ελληνικής πολιτείας παρατηρείται αδυναμία στη συγκρότηση μιας σταθερής και μακροπρόθεσμης πολιτικής στον τομέα της ανάπτυξης του τουρισμού. Εν πάση περιπτώσει, για να είναι οποιαδήποτε πολιτική αποτελεσματική πρέπει να λάβει υπόψιν της ζητήματα και να θέσει ως στόχο, τόσο την οικονομική ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, όσο και την επίτευξη της κοινωνικής ευημερίας. Αν αναλογιστούμε το λόγο που προορισμοί σαν τη Μύκονο ή τη Σαντορίνη χαρακτηρίζονται ως ακριβοί τουριστικοί προορισμοί, θα συμπεράνουμε πως όσο πιο υψηλού επιπέδου υπηρεσίες παρέχονται, τόσο πιο υψηλού επιπέδου τουρίστες προσελκύονται και τόσο λιγότερη ζήτηση για «all inclusive» υπηρεσίες παρατηρείται.

Ο μαζικός τουρισμός καλοκαιρινών διακοπών ή ηλιοτροπικός τουρισμός παραλίας – μοντέλο 3S, όπως όλα τα στοιχεία ή οι καταστάσεις που ενέχουν ένα δυναμικό στοιχείο, έχει κάνει τον κύκλο του, με έντονη την παρουσία της **κόπωσης** και της **γήρανσής** του. Πρόκειται για ένα μοντέλο ανάπτυξης τουριστικών δραστηριοτήτων το οποίο δεν ενέχει καμιά βιώσιμη προοπτική και συνεπώς καμιά δυνατότητα ισόρροπης διατήρησης εύθραυστων καταστάσεων και δυναμικών, όπως αυτής των νησιών.

Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος αποτελεί ένα μοναδικό ανθρώπινο και φυσικό οικοσύστημα, το οποίο τα τελευταία χρόνια, κατά γενική ομολογία, δέχεται σοβαρές πιέσεις από την άναρχη τουριστική ανάπτυξη. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 το πρόβλημα της βιωσιμότητας του ελληνικού τουρισμού αναγνωρίστηκε, γεγονός που οδήγησε σε ορισμένες διάσπαρτες προσπάθειες για διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος, προσπάθειες οι οποίες δεν στέφθηκαν με επιτυχία, μιας και δε βασίστηκαν σε κάποιο οργανωμένο στρατηγικό σχέδιο. Η βιώσιμη ανάπτυξη στα νησιά προϋποθέτει μια ταυτόχρονη και συνάμα αμφίδρομη ανάπτυξη των φυσικών και πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων της εκάστοτε νησιωτικής μονάδας και της εξασφάλισης της κοινωνικής ευημερίας του πληθυσμού της. (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2002)

Προκειμένου να προωθηθεί η αειφόρος τουριστική ανάπτυξη, η προσπάθεια επρόκειτο να είναι σε τέτοια κατεύθυνση ώστε να παρασχεθεί υψηλή ποιότητα και διαφοροποιημένα τουριστικά προϊόντα, σε αντίθεση με τις μαζικές και συμβατικές τουριστικές υπηρεσίες. Οι τελευταίες αναφέρονται σε υπηρεσίες – κυρίως στέγαση,

εστίαση, και ψυχαγωγία – οι οποίες είναι χαμηλού κόστους και χαμηλής προστιθέμενης αξίας, περιλαμβάνουν χαμηλού επιπέδου μόρφωσης υπαλλήλους και καταναλώνουν ελεύθερα φυσικούς πόρους. Σε αντίθεση, το πρώτο αναφέρεται σε ένα αναβαθμισμένο τουριστικό προϊόν, το οποίο βασίζεται πάνω στα ενδογενή χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής όπου αυτό θα παρέχεται και θα καταναλώνεται, έχει υψηλή προστιθέμενη αξία, προσελκύει τουρίστες υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, ενσωματώνει πρόσφατες έρευνες και καινοτόμες τεχνικές, απασχολεί ειδικευμένους υπαλλήλους και διαθέτει υψηλά περιβαλλοντικά πρότυπα (Spilanis and Vayanni, 2003).

Οι προσπάθειες κυρίως στα διάφορα ελληνικά νησιά να απομακρυνθούν από το συμβατικό πρότυπο και να κατευθυνθούν προς τα νέα τουριστικά προϊόντα μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις κατηγορίες (Spilanis and Vayanni, 2003): Η πρώτη κατηγορία είναι η διαδικασία του λεγόμενου «πράσινου τουρισμού», όπου γίνονται προσπάθειες να μειωθούν οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις των τουριστικών υποδομών. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τύπους τουρισμού ειδικού ενδιαφέροντος, όπου τα οικονομικά κέρδη είναι μεγαλύτερα, αλλά όχι και τα περιβαλλοντικά οφέλη. Τέλος, η τρίτη κατηγορία είναι αυτή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, η οποία περιλαμβάνει δραστηριότητες οι οποίες είναι περισσότερο επικερδείς για την τοπική οικονομία από το συμβατικό τουρισμό και επίσης περισσότερο φιλικές προς το περιβάλλον.

Παρά τις παραπάνω προσπάθειες για στροφή από το μαζικό πρότυπο του μαζικού τουρισμού ο νησιωτικός χώρος συνεχίζει να παρουσιάζει έντονα τα στοιχεία της ανισορροπίας. Το γεγονός αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αδυναμία των παραγόντων και των ευρύτερων φορέων που δρουν σε αυτόν να αντιληφθούν την ιδιαίτερη αντιμετώπιση που χρήζουν οι «συλλογικοί» νησιωτικοί πόροι, σε συνδυασμό με τις αλληλεπιδράσεις και τις διαδραστικές σχέσεις που εκδηλώνουν με τους ευρύτερα εξελισσόμενους οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς και περιβαλλοστρεφείς παράγοντες. Η αδυναμία αυτή καθιστά αυτόματα κάθε αναπτυξιακή προσπάθεια σε μονόδρομο, επιφέροντας τη μείωση της ελκυστικότητας και της πολυδιάστατης (οικονομικής, κοινωνικής, δομικής) δυναμικότητας των νησιών. (Σπιλάνης κ.α, 2005) Ως εκ τούτου, η εφαρμογή στα νησιά της αειφορίας, δηλαδή της σταθερής αναπτυξιακής πορείας, η οποία θα επιτρέπει τη διατήρηση της φυσιογνωμίας και των χαρακτηριστικών τους σε βάθος χρόνου, προσελκύοντας έναν μόνιμο και σταθερό πληθυσμό, αποτελεί μια ισχυρή πρόκληση.

3.4 ΜΙΚΡΑ ΝΗΣΙΑ, ΜΕΓΑΛΗ «ΕΥΘΡΑΥΣΤΟΤΗΤΑ»

Τα περισσότερα από τα νησιά της ελληνικής επικράτειας χαρακτηρίζονται από το ιδιαίτερα μικρό μέγεθός τους, που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την οικονομική και κοινωνική δομή και δυναμική τους. Τα μικρά νησιά δεν έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν οικονομική δραστηριότητα μεγάλης κλίμακας, ενώ το πρόβλημα αυτό εντείνεται όταν συχνά παρατηρείται σύγκρουση στις χρήσεις γης (γεωργία, τουριστικές δραστηριότητες) Πρόκειται για μια περίπτωση με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που όμως αφορά ένα μεγάλο μέρος του διεθνούς νησιωτικού χώρου. (Τσάρτας, 1998)

Τα νησιά, ως ανοικτά συστήματα, χαρακτηρίζονται από περιόδους με ιδιαίτερο δυναμισμό και άλλες με σημαντική ύφεση. Αναφορικά με τις περιόδους ύφεσης, η δημογραφική αποδυνάμωση και η εγκατάλειψη δραστηριοτήτων και πόρων διαβρώνει το περιβάλλον και τις παραπέρα αναπτυξιακές προοπτικές. Τα προβλήματα αυτά εντείνονται από τις έντονες εξάρσεις και υφέσεις κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης που επιδρούν τόσο στα φυσικά οικοσυστήματα και τους φυσικούς πόρους, όσο και στην οικονομία, δημογραφία και κοινωνική δυναμική, μια δυναμική που εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονη στα μικρά νησιά. (Κοκκώσης, 2000a)

Τα μικρά νησιά χαρακτηρίζονται από τις εγγενείς ιδιαιτερότητες του ευρύτερου νησιωτικού χώρου (μικρό μέγεθος, περιφερειακότητα, ιδιαίτερες πολιτιστικές αξίες και βιωματική ταυτότητα των κατοίκων τους), ενέχουν όμως μια περαιτέρω αδυναμία σε σχέση με τα μεγαλύτερα νησιά και αυτή έγκειται στην **άμεση εξάρτησή τους από κάποιο μεγαλύτερο νησί**, στο οποίο τις περισσότερες φορές υπάγονται διοικητικά, και εν συνεχεία από τα κέντρα λήψης αποφάσεων της ηπειρωτικής ενδοχώρας.

Οι περιορισμένοι φυσικοί και ανθρώπινοι πόροι οδηγούν σε σημαντικά προβλήματα, προβλήματα που έγκεινται στις έντονες πιέσεις και συγκρούσεις ως προς τη χρήση των πόρων, κυρίως λόγω της τουριστικής δραστηριότητας, αλλά και στην αδυναμία του τοπικού πληθυσμού, που συνήθως είναι γερασμένος και χωρίς κάποια ιδιαίτερη κατάρτιση, να διαχειριστεί τα προβλήματα που ανακύπτουν. Επιπρόσθετα, η περιορισμένη βάση των πόρων σε συνδυασμό με το μικρό μέγεθος των τοπικών αγορών και το υψηλό κόστος πρόσβασης στις εξωτερικές αγορές φαίνεται να επηρεάζουν σε αρκετές περιπτώσεις τις δυνατότητες της τοπικής

ανάπτυξης, καθιστώντας τα νησιά ευάλωτα και εύθραυστα στον ανταγωνισμό και τους εκάστοτε κινδύνους από οικονομικές αυξομειώσεις. (Κοκκώσης, 2000α)

Ενώ στο παρελθόν ο ελληνικός νησιωτικός χώρος διακρίθηκε για το δυναμισμό των τοπικών κοινωνιών για ένα μεγάλο διάστημα, στις πρόσφατες δεκαετίες αντιμετώπισε σημαντικά προβλήματα εγκατάλειψης είτε από γεωπολιτικές ανακατατάξεις (Ανατ. Αιγαίο) είτε από τεχνολογικές καινοτομίες, που επηρέασαν μεταφορές και τις τοπικές οικονομίες (π.χ κέντρα ναυτιλίας όπως η Σύρος και η Σύμη) είτε από την έντονη μετανάστευση από τον αγροτικό χώρο στα αστικά κέντρα της χώρας. Αποτέλεσμα αυτής της εγκατάλειψης είναι η συρρίκνωση του πληθυσμού και ιδιαίτερα η απώλεια του δυναμικού τους μέρους, που ήταν και το πιο κινητικό. Επιπλέον, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και το πρόβλημα της πληθυσμιακής γήρανσης, που αν και αφορά το σύνολο της επικράτειας, καθίσταται ιδιαίτερα κρίσιμο στην περίπτωση των νησιών και ιδιαίτερα των μικρών νησιών, καθώς η συρρίκνωση του πληθυσμού σημαίνει ότι χάνεται η βάση στήριξης της ανάπτυξης.

Η έντονη ανάπτυξη των ακτοπολικών συνδέσεων, σε συνδυασμό με την αναζήτηση του «παρθένου και εξωτικού» προορισμού οδήγησε πολλά μικρά νησιά του ελληνικού χώρου τα τελευταία χρόνια στο να γίνουν δέκτες έντονων πιέσεων μιας συνεχώς αυξανόμενης τουριστικής κίνησης κατά τη θερινή περίοδο. Στην εντεινόμενη τουριστική ζήτηση για τις περιοχές αυτές ανταποκρίθηκαν άμεσα οι τοπικές κοινωνίες αλλά και εξωτερικοί επενδυτές., Ως προς τη διάρθρωση δε, των τοπικών αγορών εργασίας, όπως αναμενόταν, ανταποκρινόμενη στις απαιτήσεις της αυξανόμενης λειτουργικής εξειδίκευσης των εν λόγω περιοχών, σημειώθηκε ριζική μεταβολή, με κύριο άξονα την εγκατάλειψη πολλών παραδοσιακών δεξιοτήτων του τοπικού δυναμικού (κυρίως αγροτικά επαγγέλματα) προς χάρη των προσφερόμενων υπηρεσιών της δραστηριότητας-κλειδί. (Παναγιωτάτου, 1988)

Το γεγονός ότι τα μικρά νησιά χαρακτηρίζονται, ίσως περισσότερο από κάθε άλλη περιοχή, από μια ευαίσθητη ισορροπία μεταξύ περιβάλλοντος, οικονομίας και κοινωνίας, όπου η οποιαδήποτε μεταβολή σε έναν από τους τρεις αυτούς τομείς θα επηρεάσει σημαντικά το σύνολο και θα οδηγήσει σε δυναμικές μεταβολές στους άλλους τομείς, με συνέπειες για την πορεία κι τη δυναμική του όλου συστήματος, κάνει επιτακτικότερη την ανάγκη για μια πολιτική βιώσιμης ανάπτυξης και έναν συντονισμένο βιώσιμο σχεδιασμό.

Η ευαίσθητη αυτή ισορροπία φαίνεται να έχει διαταραχθεί αρχικά με τον εντεινόμενο προσανατολισμό της οικονομίας τους στις τουριστικές δραστηριότητες,

παραγκωνίζοντας «επιδεικτικά» τον πρωτογενή τομέα παραγωγής. Ο τομέας αυτός (γεωργία, αλιεία, κτηνοτροφία) αποτελούσε πριν από περίπου μια δεκαεπταετία την κύρια παραγωγική βάση τους, μια παραγωγική βάση που κατά την πρόσφατη περίοδο παρουσιάζει έντονα συμπτώματα αποπροσανατολισμού, στο βωμό της απρόσκοπτης τουριστικής δραστηριοποίησης. (Κλαμπατσέα, 2006)

Για τα νησιά όμως, και ιδιαίτερα για αυτά μικρού μεγέθους, η εγκατάλειψη των υπόλοιπων παραγωγικών κλάδων οδηγεί στο μονόδρομο της εποχικότητας, που παρουσιάζεται εκ των πραγμάτων στους τουριστικούς προορισμούς 3S. Για το λόγο αυτό, ο ντόπιος πληθυσμός καταναλώνει τα κέρδη της θερινής περιόδου, αλλά και αυτά που προκύπτουν από πώληση της γης τους σε ξένους ως προς το παραγωγικό σύστημα (αλλοδαπούς ή ημεδαπούς), όχι σε επενδύσεις, αλλά σε καθαρά θέματα επιβίωσης. Η επαγγελματική αυτή ανευελιξία έχει καταστήσει τις οικοδομικές εργασίες κατά την χειμερινή περίοδο σε μοναδικό τομέα επαγγελματικής δραστηριότητας, γεγονός που εντείνεται από την απλοϊκή νοοτροπία των νησιωτών πως η ανάπτυξη ταυτίζεται με την οικοδομή και την ανέγερση περισσότερων ενοικιαζόμενων δωματίων.

Η βιώσιμη ανάπτυξη των νησιών σημαίνει όχι μόνο μέτρα οικονομικής ανάπτυξης και τεχνικές υποδομές, αλλά και προσανατολισμό σε μια ανάπτυξη με σεβασμό στις φυσικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες του κάθε νησιού, εξασφαλίζοντας τις προϋποθέσεις για την κοινωνική ευημερία του νησιωτικού πληθυσμού, ο οποίος αντιμετωπίζει μια σειρά από ιδιαίτερα προβλήματα.

Οι προσεγγίσεις της βιώσιμης ανάπτυξης δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην αξιοποίηση των τοπικών φυσικών πόρων, ανθρώπινων και χρηματικών πόρων, των δεξιοτήτων και των δυναμισμών που υπάρχουν στην περιοχή, στην ανάγκη για δραστηριότητες μικρής κλίμακας που ενσωματώνονται ευκολότερα στον τοπικό παραγωγικό ιστό, στην ανάπτυξη τεχνολογίας και καινοτομιών τοπικού χαρακτήρα που θα αυξάνουν την παραγωγικότητα και την αυτονομία του τοπικού συστήματος, στη συμμετοχική διαδικασία για την κατάρτιση και υλοποίηση τοπικού αναπτυξιακού προγράμματος. Αυτού του είδους η ανάπτυξη θα είναι σφαιρική, ολοκληρωμένη, ισορροπημένη μεταξύ των οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών και πολιτιστικών συνιστωσών του νησιού.

Προς την κατεύθυνση ανάπτυξης μιας ειδικής πολιτικής για τα νησιά είναι αναγκαία η εστίαση σε κρίσιμους άξονες παρέμβασης, και συγκεκριμένα στη γεωργία, την αλιεία, τις μεταφορές, τις τηλεπικοινωνίες, την ενέργεια, τον τουρισμό,

το περιβάλλον και την περιφερειακή ανάπτυξη. Η ανάπτυξη πολιτικής για τα μικρά νησιά θα πρέπει να οργανωθεί στη βάση παρεμβάσεων ολοκληρωμένου χαρακτήρα, αναγνωρίζοντας την πολυλειτουργικότητα του νησιωτικού, στηριζόμενη κατά κύριο λόγο στην αγροτική και τουριστική δραστηριότητα, μέσω της διερεύνησης της οικονομικής βάσης και με ευέλικτα σχήματα οργάνωσης και διοίκησης.

Β' ΜΕΡΟΣ: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

4.1 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου βρίσκεται **στο νοτιανατολικό άκρο της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης** και εκτείνεται στη μεγάλη θαλάσσια ζώνη από τις ακτές της Αττικής και της Εύβοιας, με σύνορο τη Μακρόνησο και την Άνδρο, μέχρι τα νότια παράλια της Τουρκίας, όπου μεταξύ Ρόδου και Κύπρου βρίσκεται η νήσος Καστελόριζο ή Μεγίστη.

Χάρτης 4.1: Η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου.

Πηγή: <http://www.dreamislands.gr/default.aspx>

Η περιφέρεια διοικητικά διαιρείται σε δυο αμιγώς νησιωτικούς νομούς, σε δυο αμιγώς νησιωτικά συμπλέγματα, αυτούς του Νομού Κυκλάδων και του Νομού Δωδεκανήσου. Συνολικά, περιλαμβάνει 79 νησιά, 48 από τα οποία είναι κατοικημένα, καθώς και πληθώρα νησίδων, βραχονησίδων και βράχων. Τα νησιά που ανήκουν στην περιφέρεια είναι διάσπαρτα στο νότιο τμήμα του Αιγαίου Αρχιπελάγους και τα περισσότερα από αυτά βρίσκονται σε σχετικά μεγάλη απόσταση από την Ερμούπολη

(νήσος Σύρος), που αποτελεί έδρα της περιφέρειας. Η συνολική επιφάνειά της ανέρχεται στα 5.286 τετρ. χιλιόμετρα, έκταση που καλύπτει το 4% της ελληνικής επικράτειας, με το 28% αυτής της έκτασης να είναι ορεινό, το 43% ημιορεινό και το 29% πεδινό. (ΥΠΕΘΟ, 2007b και <http://ftp.ypai.gr>)

Η γεωγραφική θέση σε συνδυασμό με τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά προσδίδουν στην περιφέρεια κάποια γνωρίσματα, που αποτελούν και τα εγγενή συγκριτικά της πλεονεκτήματα. Η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου είναι το **εξωτερικό σύνορο**, τόσο της ελληνικής επικράτειας, όσο και του Ευρωπαϊκού χώρου, με **κομβική θέση** ως προς τους βασικούς άξονες θαλάσσιων μεταφορών, προς τη Μαύρη Θάλασσα, τον Ινδικό και Ατλαντικό Ωκεανό, και αερομεταφορών. Επιπρόσθετα, η **πολυδιάσπαση του χώρου** – πολυνησία της προσδίδει μια μοναδικότητα και ως προς τις περιφέρειες της χώρας, αλλά και της Ε.Ε.

Το Ν. Αιγαίο από το 1970 και έπειτα παρουσιάζει μια δυναμική εξέλιξη, αναφορικά με τα φθίνοντα ως τότε οικονομικά και δημογραφικά μεγέθη του. Το γεγονός αυτό, υποστηριζόμενο από τα στοιχεία των πινάκων που ακολουθούν, καθιστούν την Περιφέρεια στις λιγότερο προβληματικές της χώρας, λόγω των χαμηλών ποσοστών ανεργίας της και της πληθυσμιακής της ευρωστίας, σε συνδυασμό με το χαμηλό, σε σχέση με τον εθνικό, δείκτη γήρανσης του πληθυσμού της..

Πίνακας 4.1 Πληθυσμιακή Κατάσταση Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου

ΕΤΗ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ 1971-2005
1971	207.354	-	46,2%
1981	233.529	12,62%	
1991	257.481	10,26%	
2001	302.685	17,6%	
2005	303.114	0,14%	

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ και EUROSTAT, Ιδία Επεξεργασία.

Πίνακας 4.2: Ποσοστά Ανεργίας Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου κατά το Β' Τρίμηνο του 2004.

ΧΩΡΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ	% ΑΝΕΡΓΙΑΣ (15-64)
ΝΟΤΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	8,6
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ	10,4

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία

Στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου η γεωργία, η κτηνοτροφία και η αλιεία αποτελούν τους παραδοσιακούς κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Παρά το γεγονός αυτό, το 82% του προϊόντος της προέρχεται από τις υπηρεσίες, με σημαντική τη συμβολή του τουρισμού, μιας και το Ακαθάριστο Προϊόν της περιφέρειας, που προέρχεται από υπηρεσίες εστίασης και αναψυχής, φτάνει στο 24% και παρουσιάζει τη μεγαλύτερη αναλογία στη χώρα. Επιπλέον, στην περιφέρεια αναλογεί το 34% των διανυκτερεύσεων αλλοδαπών στη χώρα και με κριτήριο την απασχόληση, το «δυναμισμό» και την προεξάρχουσα δραστηριότητα αυτή χαρακτηρίζεται ως μια **ενιαία τουριστική ζώνη** σε εθνικό ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. (ΥΠΕΘΟ, 2007b)

Το Ακαθάριστο Περιφερειακό Προϊόν του Νοτίου Αιγαίου αυξάνεται με ταχύτερους ρυθμούς από τον εθνικό μέσο όρο. Σύμφωνα με στοιχεία του 1998 το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου κυμαινόταν στο 122% του μέσου κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας που αντιστοιχεί στο 76,9% του μέσου κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ευρωπαϊκής Ένωσης (σημειώνοντας σημαντική αύξηση 8,5% από το 1988). Και τα υψηλά ποσοστά του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π όμως, κατέτασσαν το 2002 την περιφέρεια στη δεύτερη θέση για την ελληνική επικράτεια και με μικρή απόκλιση από την Ε.Ε των 25. (<http://ftp.ypai.gr> και ΥΠΕΘΟ, 2007b) Και σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της Eurostat για την Ε.Ε των 27, η Ελλάδα κατέχει τη 14^η θέση στη λίστα των πιο εύρωστων χωρών της Ε.Ε, με την Περιφέρεια του Ν. Αιγαίου να κατατάσσεται τρίτη με Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Περιφέρειας 94,4% του μέσου κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Παρά την πληθυσμιακή και οικονομική ευρωστία, οι ενδοπεριφερειακές αλλά και οι ενδονομαρχιακές, ανισότητες – αναπτυξιακές διαφοροποιήσεις, κάνουν αισθητή την παρουσία τους καταστύνοντας αποδεκτή την κατάταξη των νησιών της περιφέρειας σε επιμέρους κατηγορίες βάσει αναπτυξιακών κριτηρίων αξιολόγησης. Η

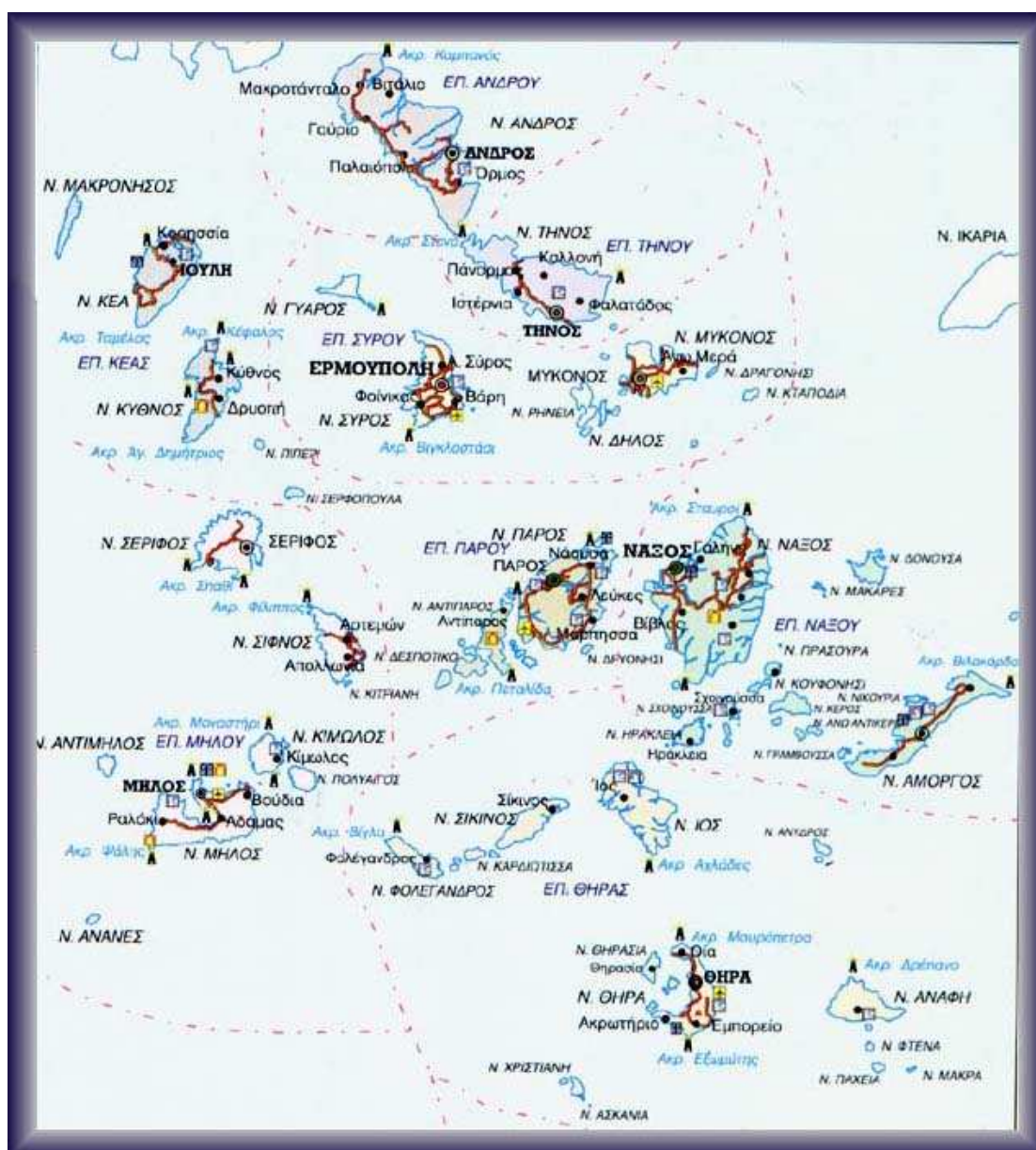
πολυδιάσπαση της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, καθώς και οι έντονες ενδοπεριφερειακές ανισότητες στο χώρο, δημιουργούν ένα ιδιόμορφο χαρακτήρα στην Περιφέρεια. Η ιδιομορφία αυτή αποτέλεσε στο παρελθόν αλλά και στο παρόν παράγοντα καθοριστικό της μορφής και του ρυθμού ανάπτυξής της και αναμένεται να είναι καθοριστική και για το μέλλον.

Τέλος, κρίνουμε σκόπιμο να αναφέρουμε τα κύρια συγκριτικά πλεονεκτήματα της Περιφέρειας, που δεν είναι άλλα από τη **δυναμική δημογραφική της εικόνα**, το **φυσικό και δομημένο περιβάλλον** της, τους **τουριστικούς και πολιτισμικούς πόρους διεθνούς εμβέλειας** που διαθέτει, καθώς και την **νησιωτική κουλτούρα εξωστρέφειας** που τη χαρακτηρίζουν. Τα προαναφερθέντα, σε συνδυασμό με την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της Περιφέρειας και την άδραξη της διεθνούς ζήτησης για ειδικές μορφές τουρισμού και της απελευθέρωσης των αγορών συγκοινωνιών, νέων τεχνολογιών επικοινωνίας και ενέργειας, θα καταστήσουν την περιφέρεια σε προεξέχουσα θέση, τόσο σε επίπεδο επικράτειας, όσο και Ευρωπαϊκής Ένωσης.

4.2 ΝΟΜΟΣ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Ο αμιγώς νησιωτικός νομός των Κυκλάδων περιλαμβάνει το σύνολο των νησιών του κεντρικού και νοτίου Αιγαίου πελάγους, που συνθέτουν το νησιωτικό σύμπλεγμα των Κυκλάδων. Σύμφωνα με τον Ε.Ο.Τ. πρόκειται για ένα σύμπλεγμα 56 νησιών, που μόλις τα 31 ξεπερνούν τα 5 τετρ. χιλιόμετρα, και πολλών νησίδων και βραχονησίδων, εκ των οποίων μόνο τα 24 κατοικούνται.

Χάρτης 4.1: Ο Νομός Κυκλάδων.

Πηγή: <http://hellas.teipir.gr>

Οι Κυκλάδες διατάσσονται σε τρεις παράλληλες σειρές με κατεύθυνση από βορειοδυτικά προς νοτιοανατολικά:

- **τη δυτική σειρά**, που αποτελεί συνέχεια της Λαυρεωτικής και περιλαμβάνει τα νησιά Μακρόνησο, Κέα, Κύθνο, Σέριφο, Σίφνο, Αντίμηλο, Κίμωλο, Πολύαιγο, Μήλο και Φολέγανδρο,
- **τη μεσαία σειρά**, που αποτελείται από τα νησιά Γυάρο, Σύρο, Πάρο, Αντίπαρο, Δεσποτικό, Ίο, Σίκινο, Θήρα, Θηρασιά και Ανάφη,
- και **την ανατολική σειρά**, που αποτελεί συνέχεια της Εύβοιας και περιλαμβάνει τα νησιά Άνδρο, Τήνο, Μύκονο, Δήλο, Ρήνεια, Κέρο, Νάξο, Δονούσα, Κουφονήσια, Σχοινούσα, Ηρακλειά και Αμοργό. (Αναγνώστου και Κανακάρη, 2005)

Το κλίμα των Κυκλάδων είναι εύκρατο και ήπιο, με χαρακτηριστικότερο κλιματικό γνώρισμα τους δυνατούς βόρειους ανέμους, που στην ήπια μορφή τους είναι γνωστοί ως μελτέμια. Η συνολική επιφάνεια - έκταση του νομού ανέρχεται στα 2.572 τετρ. χιλιόμετρα, έκταση που καλύπτει περίπου το 1,9% της συνολικής έκτασης της χώρας, με το 25,5% αυτής της έκτασης να είναι ορεινό, το 50,2% ημιορεινό, και το 24,3% πεδινά εδάφη. (Τσάρτας, 1989) Τα ποσοστά αυτά χαρακτηρίζουν τις Κυκλάδες ως ημιορεινές, με λιγοστές πεδινές εκτάσεις, ενώ το ανάγλυφό τους παρουσιάζεται γενικά ως έντονο. Ο νομός Κυκλάδων έχει ως πρωτεύουσα την Ερμούπολη της Σύρου και σε αυτόν υπάγονται 20 δήμοι., 11 κοινότητες και 7 επαρχεία.

Ο συνολικός αριθμός των Κυκλάδων παρουσίασε μια συνεχή πτώση κατά την περίοδο 1940-1971, με 39 νησιά να κατοικούνται το 1940, 35 το 1951, ενώ το 1991 μόλις 26. (Γιαγκάκης, 1995) Όπως φαίνεται και στον πίνακα της πληθυσμιακής κατάστασης του νομού, κατά τη δεκαετία 1951-1961 παρατηρείται σημαντική μείωση του πληθυσμού, που αποτελεί προϊόν μαζικής μετανάστευσης, κυρίως στο εσωτερικό του νομού. Με την έλευση όμως του τουρισμού, με τη μαζική μορφή του περί τη δεκαετία του 1970, ο **πληθυσμός** φαίνεται να αυξάνεται δειλά – δειλά και να παρουσιάζει **αλματώδη αύξηση μεταξύ των τελευταίων δύο δεκαετιών**. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. στην απογραφή του 2001 από το σύνολο των κατοίκων οι 85.462 ήταν ομοδημότες, οι 15.586 ετεροδημότες και οι υπόλοιποι 11.567 αλλοδαποί.

Ο πληθυσμός του νομού παρουσιάζεται ιδιαίτερα γηρασμένος και με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, ενώ το ποσοστό ανεργίας (περίπου 10%) πλησιάζει αυτό του μέσου όρου της ελληνικής επικράτειας.

Πίνακας 4.2: Πληθυσμιακή Κατάσταση Νομού Κυκλάδων διαχρονικά..

ΕΤΗ	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΝΟΜΟΥ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ 1971-2005
1951	125.959	-	27,5%
1961	99.959	-20,6%	
1971	86.337	-13,6%	
1981	88.458	2,5%	
1991	94.005	6,3%	
2001	112.615	19,8%	

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Πίνακας 4.3: Οικονομικά Ενεργός Πληθυσμός Νομού Κυκλάδων

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΙ			ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΗ ΕΝΕΡΓΟΙ
	Σύνολο	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Σύνολο
Νομός Κυκλάδων	44.237	39.848	4.425	53.694

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Αναφορικά με την απασχόληση, ο Νομός Κυκλάδων ήταν κυρίως γεωκτηνοτροφικός, παρά την περιορισμένη καλλιεργήσιμη γη και τα προβλήματα στην άρδευση, λόγω περιορισμένων υδρευτικών πόρων. Από τη δεκαετία του 1970, περίοδο όπου αρχίζουν να γίνονται αισθητές οι επιπτώσεις του τουριστικού φαινομένου στην παραγωγική διάρθρωση, ο πρωτογενής τομέας αρχίζει να παρουσιάζει πτώση, ο δευτερογενής μικρή αύξηση και ο πρωτογενής απότομη έξαρση. Σήμερα στις Κυκλάδες **ο τομέας των υπηρεσιών** (τριτογενής τομέας απασχόλησης) **ταυτίζεται με τις τουριστικές δραστηριότητες** και απασχολεί παραπάνω από τους μισούς του ενεργού πληθυσμού του νομού, με την οικονομία του νομού να βασίζεται κυρίως στον τουρισμό και να ενισχύεται από τη γεωργία, την κτηνοτροφία, την αλιεία, τη ναυτιλία και τον ορυκτό πλούτο. (Αναγνώστου και Κανακάρη, 2005)

Πίνακας 4.3: Δραστηριοποίηση Οικονομικά Ενεργού Πληθυσμού Νομού Κυκλάδων

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΙ			
	α' γενής τομέας	β' γενής τομέας	γ' γενής τομέας	δε δήλωσαν τομέα
Νομός Κυκλάδων	4.982	11.200	21.675	1.991

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Από πλευράς οικονομικής ευρωστίας, ο νομός Κυκλάδων κατατάσσεται σε ικανοποιητικό επίπεδο συγκριτικά με τους υπόλοιπους νομούς της επικράτειας και ειδικότερα συγκριτικά με τους νησιωτικούς νομούς. Σε αυτό το σημείο κρίνουμε σκόπιμο να επισημάνουμε πως ο δείκτης του κατά κεφαλή ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος δεν αντιπροσωπεύει απόλυτα την πραγματική οικονομική εικόνα του νομού. Όπως προαναφέραμε, ο νομός στηρίζει κατεξοχήν την οικονομική δραστηριοποίησή του στον τομέα του τουρισμού. Αρκετές τουριστικές επιχειρήσεις ανήκουν σε κατοίκους άλλων νομών, κυρίως της αθηναϊκής πρωτεύουσας, ως

αποτέλεσμα, οι επιχειρήσεις να είναι μεν εγκατεστημένες και να παράγουν υπηρεσίες ή προϊόντα στο νομό Κυκλάδων, αλλά τα εισοδήματα που δημιουργούν, είτε ως αμοιβές εργασίας(συχνά απασχολούν εργατικό δυναμικό που εποχιακά μετοικεί στο νομό) , είτε ως επιχειρηματικά κέρδη, να διαφεύγουν προς άλλους νομούς, κυρίως ηπειρωτικούς. (Πετράκος και Ψυχάρης, 2004)

Πίνακας 4.4: Κατά Κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν Νομού Κυκλάδων

ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ						
(σε τρέχουσες τιμές ευρώ)						
ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΕΤΟΣ					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ΝΟΜΟΣ ΚΥΚΛΑΔΩΝ	14.325	16.119	17.264	19.962	19.170	18.831

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Πίνακας 4.5: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν Νομού Κυκλάδων

ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ						
(σε τρέχουσες τιμές εκατομμυρίων ευρώ)						
ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΕΤΟΣ					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ΝΟΜΟΣ ΚΥΚΛΑΔΩΝ	1.567	1.774	1.908	2.136	2.119	2.080

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Σε ολόκληρο το νομό δεν υπάρχουν φυσικά αποθέματα υδάτων, ενώ για τις ανάγκες σε νερό γίνεται αφαλάτωση σε 4 στον αριθμό μονάδες (Μύκονο, Ίο, Πάρο και Σύρο), ενώ λειτουργούν μικρά έργα (λιμνοδεξαμενές) και γίνεται μεταφορά νερού με υδροφόρα πλοία. Σημαντικό είναι και το πρόβλημα με την πληθώρα των ανοιχτών

– ανεξέλεγκτων χωματερών στην πλειοψηφία του Νομού, ενώ η έλλειψη οργανωμένων αποχευτικών δικτύων οδηγεί στην κατάληξη των αποβλήτων στη θάλασσα. Τέλος, οι θαλάσσιες μεταφορές υποστηρίζονται από 22 λιμάνια και οι εναέριες από 6 αεροδρόμια και αρκετά στον αριθμό ελικοδρόμια. (Αναγνώστου και Κανακάρη, 2005)

4.3 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

4.3.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Στο κέντρο του Αρχιπελάγους των Κυκλάδων, ανάμεσα στη Νάξο, την Ίο και την Αμοργό βρίσκονται οι Μικρές Ανατολικές Κυκλάδες. Πρόκειται για ένα σύμπλεγμα μικρών νησιών – νησίδων, βραχονησίδων και βράχων, 37 στον αριθμό. (Σινάνης, 2006α) Οι Μικρές Κυκλάδες στην πλειοψηφία τους κατοικήθηκαν από την Προϊστορική Περίοδο και αποτέλεσαν λίκνο του Κυκλαδικού Πολιτισμού, με σημαντικότερο το νησί της Κέρου. Από τα νησιά αυτά σήμερα κατοικούνται μόνιμα μόνο τα τέσσερα, ενώ διοικητικά οι Μικρές Κυκλάδες εντάσσονται στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, στο νομό Κυκλάδων και από το 1994 στην επαρχία Νάξου. (<http://www.smallcyclades.com>)

Τα μεγαλύτερα νησιά του συμπλέγματος σε έκταση, με σειρά μεγαλύτερου μεγέθους είναι: η **Ηρακλεία**, η **Κέρος**, η **Δονούσα**, η **Σχοινούσα**, το **Κάτω Κουφονήσι** και το **Άνω Κουφονήσι**, όπου η εδαφική τους έκταση και το μήκος της ακτογραμμής τους φαίνεται στον παρακάτω πίνακα, εκ των οποίων μόνο η Κέρος και το Κάτω Κουφονήσι δεν κατοικούνται μόνιμα

σήμερα, με το Κάτω Κουφονήσι να κατοικείται τους θερινούς μήνες από τους ελάχιστους ιδιοκτήτες παραθεριστικών κατοικιών. Τόσο η Κέρος και το Κάτω Κουφονήσι, όσο και το Κάτω Αντικέρι στο πρόσφατο παρελθόν κατοικούνταν μόνιμα.

Πίνακας 4.6: Εδαφική Έκταση και Μήκος Ακτογραμμής Μικρών Κυκλάδων

ΝΗΣΙΑ	ΕΔΑΦΙΚΗ ΕΚΤΑΣΗ (σε τετρ. χιλιόμετρα)	ΑΚΤΟΓΡΑΜΜΗ (σε χιλιόμετρα)
Άνω Κουφονήσι	3,8	14
Δονούσα	13,5	37
Ηρακλεία	17,8	29
Κάτω Κουφονήσι	4,3	16
Κέρος	15	27
Σχοινούσα	8,5	25

Πηγή Στοιχείων: Γιαγκάκης(1978), Ιδία Επεξεργασία.

Κατά την τελευταία δεκαπενταετία οι Μικρές Κυκλάδες έχουν αναχθεί στον ιδανικότερο προορισμό για ήρεμες (εναλλακτικές όπως συνηθίζεται να λέγεται) διακοπές, μακριά από τα μαζικά τουριστικά πρότυπα, με έντονο παραδοσιακό νησιωτικό χαρακτήρα. Διαθέτουν πλήθος ξεχωριστών φυσικών καλλονών, με τα λιμάνια και τους όρμους τους να φημίζονται ως τα ιδανικότερα καταφύγια ιστοφόρων και ταχυπλόων σε ολόκληρο το Αρχιπέλαγος του Αιγαίου.

Το σύμπλεγμα των Μικρών Κυκλάδων υπάγεται διοικητικά στο Νομό Κυκλάδων και την επαρχία της Νάξου, και διαιρείται σε τέσσερα (4) κοινοτικά διαμερίσματα – κοινότητες (Κοινότητα Δονούσας, Κοινότητα Ηρακλείας, Κοινότητα Κουφονησιών και Κοινότητα Σχοινούσας). Η Κοινότητα Δονούσας περιλαμβάνει το νησί της Δονούσα με τους οικισμούς του, καθώς και τις Μάκαρες νήσους (Στρογγυλή, Αγ. Παρασκευή, Μεγάλο Νησί) (δυτικά), το Σκυλονήσι, το Μοσχονά,

τις Μαχαίρες και τους Μελάντιους (βορειοανατολικά), η Κοινότητα Ηρακλειάς το νησί της Ηρακλειάς με τους οικισμούς του, καθώς και τις νησίδες Βενέτικο (βόρεια), Μεγάλος Αβελάς και Μικρός Αβελάς (νοτιοδυτικά του νησιού), η Κοινότητα Κουφονησιών το Άνω Κουφονήσι με τους οικισμούς του, το Κάτω Κουφονήσι, την Κέρο, καθώς και τις νησίδες Γλαρονήσι (ανάμεσα στο Πάνω και το Κάτω Κουφονήσι), Δασκαλιό (δυτικά της Κέρου), Βούλγαρη (ανατολικά της Κέρου), Άγιος Ανδρέας, , Λάζαρος, Μεγάλη Πλάκα, Πλακή, Τσουλούφι και Πρασούρα, και η Κοινότητα Σχοινούσας τη Σχοινούσα με τους οικισμούς της και τις νησίδες Άργιλο, Ασπρονήσι (νοτιοανατολικά), Κλιδούρα, Βενέτικο (νοτιοδυτικά) και Οφειδούσα (μόλις λίγα μέτρα απέχει από τη νότια πλευρά της Σχοινούσας). (Πηγή: ΕΣΥΕ)

Στην παρούσα φάση, βασιζόμενοι σε στατιστικά στοιχεία και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των Μικρών Κυκλάδων, θα εξάγουμε συμπεράσματα για την υφιστάμενη τους κατάσταση και θα διατυπώσουμε προτάσεις για την ύπαρξη και ευρύτερη λειτουργία τους στο πλαίσιο μιας βιώσιμης ανάπτυξης. Για το λόγο αυτό θα παραθέσουμε και θα πραγματευτούμε στοιχεία που αφορούν τη Σχοινούσα, τη Δονούσα, την Ηρακλειά και το Άνω Κουφονήσι, που εφ' εξής θα καλούμε Κουφονήσι. Κοινά χαρακτηριστικά των νησιών αυτών είναι η μικρή γεωγραφική έκταση, τα σοβαρά προβλήματα ανάπτυξης που αντιμετωπίζουν, η συνεχής μείωση του πληθυσμού, οι σοβαρές ελλείψεις σε υποδομές, ο ελάχιστος βαθμός αξιοποίησης των πόρων τους ή οι περιορισμένοι πόροι τους (ποιοτικά και ποσοτικά) και η αισθητή γεωγραφική τους απομόνωση.

Η Κέρος, το Κάτω Κουφονήσι και το Κάτω Αντικέρι, παρά το γεγονός πως στο παρελθόν αποτέλεσαν κατοικήσιμα νησιά, σήμερα χαρακτηρίζονται ως ακατοίκητα και με σχεδόν παντελή έλλειψη υποδομών. Βέβαια το γεγονός αυτό δεν αποτελεί ανασταλτική παράμετρο ή αρνητικό χαρακτηριστικό, αντιθέτως κάνει δελεαστική και άκρως «ριψοκίνδυνη» μια προσπάθεια βιώσιμου αναπτυξιακού σχεδιασμού τέτοιων παρθένων περιοχών σαν κι αυτές. Τέλος, στο σύμπλεγμα των Μικρών Κυκλάδων υπάρχουν δεκάδες νησίδες και βραχονησίδες, οι οποίες μπορεί να μην παρουσιάζουν κάποια πληθυσμιακή κίνηση κατά την ΕΣΥΕ, αλλά είναι βέβαιο πως παρουσιάζουν εποχιακή επισκεψιμότητα από μελισσοκόμους, κτηνοτρόφους και γεωργούς.

4.3.2 ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Το «πολύνησο» των Μικρών Κυκλάδων αποτελείται από ένα σύμπλεγμα μικρών νησιών συνολικής έκτασης 15.690 εκταρίων (ha), εκ των οποίων μόνο τα 5.420 εκτάρια (ha) περίπου είναι χερσαία εδάφη. Τα νησιά αυτά στην πλειοψηφία τους είναι βραχώδη (απότομοι βράχοι) και σχετικά γυμνά. Το υπόστρωμα της περιοχής περιλαμβάνει διακυμάνσεις από σχιστόλιθους (Ηρακλεία και Σχοινούσα) έως ασβεστόλιθους (Άνω και Κάτω Κουφονήσι), ενώ η υψηλότερη κορυφή βρίσκεται στην Ηρακλεία (Πάπας) ύψους 418 μέτρων. (<http://www.itia.ntua.gr/filotis/>)

Το κλίμα των Μικρών Κυκλάδων χαρακτηρίζεται ως **τυπικό μεσογειακό**, με θυελλώδεις ανέμους και θερμά και ξηρά καλοκαίρια (οι βόρειοι καλοκαιρινοί άνεμοι που πνέουν στο σύνολο των νησιών του Αιγαίου ονομάζονται μελτέμια). Κάποια από τα νησιά αυτά, κυρίως η Δονούσα και το Άνω Κουφονήσι δέχονται ιδιαίτερα έντονους τους ανέμους της περιοχής, ενώ το Άνω Κουφονήσι παρουσιάζει ιδιαίτερα χαμηλό ετήσιο ύψος βροχοπτώσεων. (<http://www.itia.ntua.gr/filotis/>)

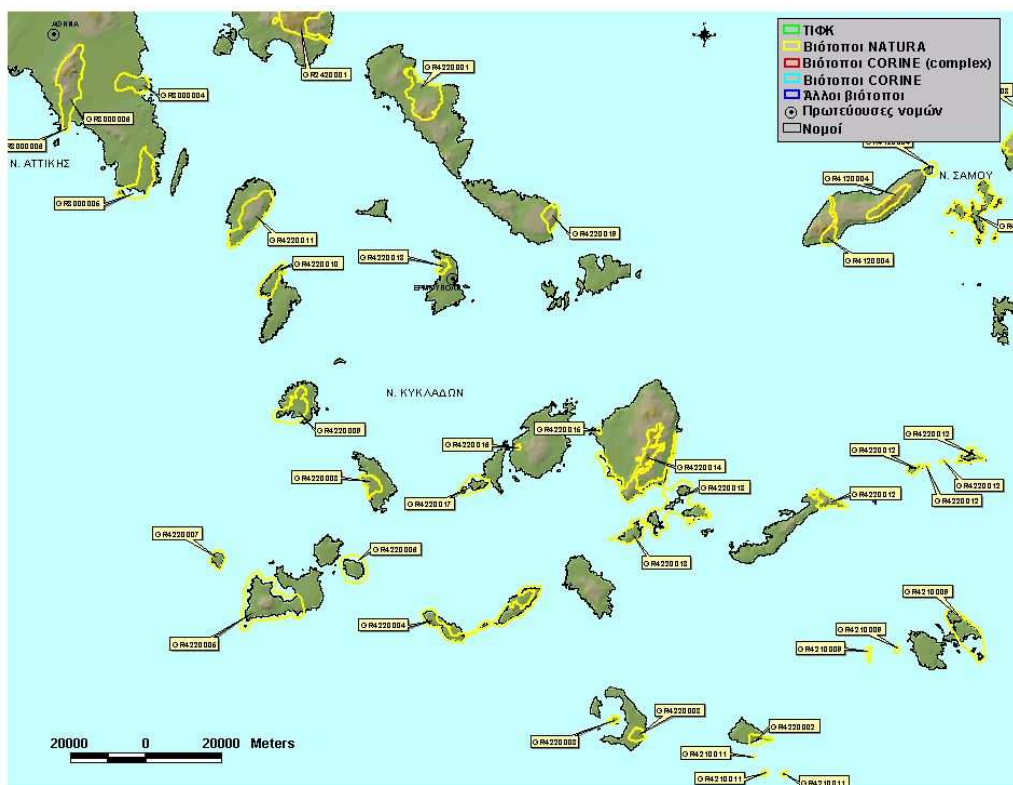
Οι Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα, έχουν μεγάλες ελλείψεις νερού ιδιαίτερα το 2007. Τα νησιά που αντιμετωπίζουν το μεγαλύτερο πρόβλημα λειψυδρίας είναι η Μήλος, Φολέγανδρος, η Πάτμος, η Σύμη, η Λέρος, **τα Κουφονήσια, η Ηράκλεια, η Σχοινούσα** και η Μεγίστη.

Το Ε.Μ.Π. αναφέρει ότι αντιμετωπίζουμε τη μεγαλύτερη ξηρασία της τελευταίας επταετίας. Μάλιστα περίπου το 60% των βροχοπτώσεων έπεσαν τον Οκτώβριο του 2006 υπό μορφή καταιγίδων, με αποτέλεσμα το νερό αυτό να χαθεί στη θάλασσα, επειδή δεν πρόλαβε να εισχωρήσει στον υδροφόρο ορίζοντα. Από αυτή την εκτεταμένη ανομβρία τα νησιά του Αιγαίου πλήττονται περισσότερο, αφού πέρα από τη μείωση της αγροτικής παραγωγής, σφοδρό πλήγμα θα δεχθεί και ο τουρισμός, καθώς τα υδατικά αποθέματα. (Βουτυράκης, 2007)

Στο σύνολό τους οι Μικρές Κυκλάδες περιλαμβάνονται στο κοινοτικό δίκτυο προστασίας Natura 2000 (**βιότοποι Natura**), που περιλαμβάνει τον τόπο κοινοτικής σημασίας (SCI) **GR4220013/ Μικρές Κυκλάδες: από Κέρο μέχρι Ηρακλεία, Σχοινούσα, Κουφονήσια, Κέρος, Αντικέρι και θαλάσσια ζώνη και την ειδική ζώνη για την προστασία της ορνιθοπανίδας (SPA) GR4220021/ Νήσος Ηρακλεία, Νήσοι Μάκαρες, Μικρός και μεγάλος Αβελάς, νησίδα Βενέτικο Ηρακλείας.** (www.minenv.gr)

Χάρτης 4.3: Βιότοποι Natura στις Κυκλάδες.

Πηγή: <http://www.itia.ntua.gr/filotis/>

Ολόκληρο το σύμπλεγμα των νησιών της περιοχής είναι σημαντικό για **μεταναστευτικά πτηνά**, ενώ ταυτόχρονα φιλοξενεί **ενδημικά είδη πανίδας και χλωρίδας**. Τα θαλάσσια οικοσυστήματα είναι ιδιαίτερα σημαντικά με πλούσια υποθαλάσσια ζωή. Στην περιοχή υπάρχουν τοποθεσίες όπου η φώκια monachus monachus βρίσκει καταφύγιο, ενώ υπάρχουν και άλλα είδη θαλάσσιων θηλαστικών που έχουν αναφερθεί στην περιοχή. Τέλος, αναφορικά με τη χερσαία πανίδα καταγράφονται άλλα δυο σπάνια είδη θηλαστικών και αρκετά ερπετά.

(<http://www.itia.ntua.gr/filotis/>)

Εκτός από τους βιότοπους Natura στην περιοχή καταγράφονται τρεις βιότοποι Corine με κωδικούς AG0060029 (νήσος Δονούσα), AG0010229 (νήσοι Κουφονήσια) AG0060028 (Μικρές Κυκλάδες (Κουφονήσι, Ηρακλεία, Σχοινούσα, Κέρος)) και άλλοι πέντε βιότοποι με κωδικούς AB5080005 (νήσος Κέρος), AB5080104 (νήσος Σχοινούσα) AB5080044 (Μικρός και Μεγάλος Αβελάς), AB5080053(νήσοι Μάκαρες) και AB5080105 (νήσος Φιδού).

(<http://www.itia.ntua.gr/filotis/>)

4.4 ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ

4.4.1 ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Στους πίνακες που ακολουθούν καταγράφεται ο πληθυσμός των τεσσάρων νησιών διαχρονικά από το 1951 ως την τελευταία απογραφή του 2001. Από το 1951 ως το 1971 παρατηρείται μείωση του πληθυσμού των νησιών στο σύνολό τους. Όπως έχουμε προαναφέρει, το φαινόμενο αυτό αποτελεί απόρροια της έντονης αστικοποίησης της χώρας στο σύνολό της, αλλά και της εσωτερικής μετανάστευσης εντός νομού που συντελέστηκε κατά την ίδια περίοδο.

Στην ελληνική επικράτεια ο τουρισμός με τις μαζικές του προεκτάσεις γίνεται εμφανής στις αρχές της δεκαετίας του '70 και προκαλεί πληθυσμιακή τόνωση στις νησιωτικές κυρίως περιοχές. Ο πληθυσμός όμως των Μικρών Κυκλάδων συνεχίζει να μειώνεται ως τις αρχές της δεκαετίας του '90, με εξαίρεση το Κουφονήσι που από το 1971 ως το 2001 παρατηρείται συνεχής αύξηση του πληθυσμού του συνολικής τάξεως 58%.

Πίνακας 4.7: Πληθυσμιακή Κατάσταση Δονούσας διαχρονικά..

ΕΤΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΔΟΝΟΥΣΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ 1971-2001
1951	272	-	11,4%
1961	210	-22,8%	
1971	149	-29%	
1981	116	-22,2%	
1991	111	-4,3%	
2001	166	49,6%	

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Πίνακας 4.8: Πληθυσμιακή Κατάσταση Ηρακλείας διαχρονικά..

ΕΤΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ 1971-2001
1951	189	-	3,1%
1961	155	-18%	
1971	129	-16,8%	
1981	95	-26,4%	
1991	115	21%	
2001	133	15,7%	

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Πίνακας 4.9: Πληθυσμιακή Κατάσταση Κουφονησίου διαχρονικά..

ΕΤΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΟΥΦΟΝΗΣΙΟΥ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ 1971-2001
1951	282	-	58%
1961	277	-1,8%	
1971	238	-14%	
1981	232	-2,5%	
1991	275	18,5%	
2001	376	36,7%	

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Πίνακας 4.10: Πληθυσμιακή Κατάσταση Σχοινούσας διαχρονικά..

ΕΤΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΧΟΙΝΟΥΣΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ 1971-2001
1951	226	-	0%
1961	196	-13,3%	
1971	197	0,5%	
1981	140	-29%	
1991	122	12,9%	
2001	197	61,5%	

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Η πληθυσμιακή τόνωση έρχεται κατά την τελευταία δεκαετία (1991-2001), μιας και οι Μικρές Κυκλάδες άρχισαν να γίνονται υπολογίσιμος τουριστικός προορισμός την τελευταία δεκαετία. Όλα τα κατοικήσιμα νησιά παρουσίασαν κατά τη δεκαετία του '90 σημαντική πληθυσμιακή αύξηση, με την αύξηση στη Σχοινούσα να φτάνει στο 61,5%, ενώ στη Δονούσα να αγγίζει το 50%. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό, και στην παρούσα περίπτωση, πως η οποιαδήποτε μορφής τουριστική έκφανση – δραστηριότητα επιφέρει στην περιοχή που συντελείται, εκτός από οικονομικά οφέλη και πληθυσμιακή αύξηση, λόγω συγκράτησης του τοπικού πληθυσμού και προσέλκυσης νέου.

Στο σύνολό τους οι Μικρές Κυκλάδες παρουσιάζουν μια άκρως ικανοποιητική αναλογία μεταξύ των δύο φύλων (άνδρες και γυναίκες), ενώ ο πληθυσμός τους δεν φαίνεται να αντιμετωπίζει άμεσο πρόβλημα γήρανσης, με εξαίρεση την Ηρακλειά. Ιδιαίτερα στο Κουφονήσι και τη Σχοινούσα σημειώνονται τα χαμηλότερα ποσοστά γηρασμένου πληθυσμού (65 & άνω) και τα υψηλότερα στην κλάση ηλικιών 0-24. Για την Ηρακλειά τώρα, το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού της συγκεντρώνεται στην κλάση 65 & άνω, ενώ το χαμηλότερο στην κλάση που περιλαμβάνει το μελλοντικά ενεργό πληθυσμό του νησιού.

Πίνακας 4.11: Αναλογία Φύλων στις Μικρές Κυκλάδες το 2001.

ΦΥΛΟ	ΔΟΝΟΥΣΑ	ΗΡΑΚΛΕΙΑ	ΚΟΥΦΟΝΗΣΙ	ΣΧΟΙΝΟΥΣΑ
ΑΝΔΡΕΣ	80	69	199	106
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	86	64	177	91

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Πίνακας 4.12: Ηλικιακή Διάρθρωση στις Μικρές Κυκλάδες το 2001.

ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΟΜΑΔΑ	ΔΟΝΟΥΣΑ	ΗΡΑΚΛΕΙΑ	ΚΟΥΦΟΝΗΣΙ	ΣΧΟΙΝΟΥΣΑ
0-24	44 (26,5%)	22 (16,5%)	118 (31,4%)	63 (32%)
25-39	32 (19,3%)	33 (24,8%)	102 (27,1%)	52 (26,4%)
40-64	51 (30,7%)	36 (27,1%)	102 (27,1%)	38 (19,3%)
65 & άνω	39 (23,5%)	42 (31,6%)	54 (14,4%)	44 (22,3%)

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

4.4.2 ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟΜΕΙΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

Και στα τέσσερα νησιά των Μικρών Κυκλάδων ο συνολικός αριθμός απασχολούμενων για το 2001 φαίνεται να ασχολείται στην πλειοψηφία του (με εξαίρεση το Κουφονήσι) ενεργά με τον τριτογενή τομέα παραγωγής, που εν προκειμένω ταυτίζεται με την τουριστική δραστηριοποίηση, ενώ δεν εντοπίζεται πρόβλημα ανεργίας σε κανένα από τα 4 νησιά.

Πίνακας 4.13: Κατανομή οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Δονούσας το 2001.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΙ (ΔΟΝΟΥΣΑ)							ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΑΝΕΝΕΡΓΟΙ
Σύνολο	ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ					ΑΝΕΡΓΟΙ	
	Σύνολο	α' γενής	β' γενής	γ' γενής	Άγνωστου κλάδου	Σύνολο	
21	21	1	5	13	2	0	128

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Πίνακας 4.14: Κατανομή οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ηρακλείας το 2001.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΙ (ΗΡΑΚΛΕΙΑ)							ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΑΝΕΝΕΡΓΟΙ
Σύνολο	ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ					ΑΝΕΡΓΟΙ	
	Σύνολο	α' γενής	β' γενής	γ' γενής	Άγνωστου κλάδου	Σύνολο	
56	56	24	4	25	3	0	67

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Στη Δονούσα ο α' γενής τομέας παραγωγής φαίνεται να είναι εντελώς παραμελημένος, μιας και μόλις το 4,8% του συνολικού αριθμού απασχολούμενων απασχολείται στον, ενώ ιδιαίτερα εντατικός παρουσιάζεται στη Σχοινούσα (27%), την Ηρακλεία (περίπου 43%), και ιδιαίτερος στο Κουφονήσι, με ποσοστό 59,9%. Στη Δονούσα ο α' γενής τομέας ταυτίζεται με δραστηριότητες αλιευτικές και κτηνοτροφικές (εκτρέφουν κατσίκια στο γειτονικό Σκυλονήσι), στη Σχοινούσα με γεωργικές, αλιευτικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες, στην Ηρακλεία με τη

μελισσοκομία, τη γεωργία, την κτηνοτροφία και τέλος στο Κουφονήσι με την αλιεία (το νησί διαθέτει το μεγαλύτερο αλιευτικό στόλο στην Ελλάδα, αναλογικά με τον πληθυσμό του).

Πίνακας 4.15: Κατανομή οικονομικά ενεργού πληθυσμού του Κουφονησίου το 2001.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΙ (ΚΟΥΦΟΝΗΣΙ)							ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ Α ΑΝΕΝΕΡΓΟΙ
Σύνολο	ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ					ΑΝΕΡΓΟΙ	
	Σύνολο	α' γενής	β' γενής	γ' γενής	Άγνωστου κλάδου	Σύνολο	
168	142	85	18	33	6	26	155

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Πίνακας 4.15: Κατανομή οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Σχοινούσας το 2001.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΙ (ΣΧΟΙΝΟΥΣΑ)							ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ Α ΑΝΕΝΕΡΓΟΙ
Σύνολο	ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΟΙ					ΑΝΕΡΓΟΙ	
	Σύνολο	α' γενής	β' γενής	γ' γενής	Άγνωστου κλάδου	Σύνολο	
77	74	20	23	27	4	3	91

Πηγή Στοιχείων: ΕΣΥΕ, Ιδία Επεξεργασία.

Αναφορικά με το μετασχηματισμό που υπέστησαν οι παραγωγικοί τομείς, που συντελέστηκε σε περιοχές-νέους προορισμούς-υποδοχείς τουριστικών δραστηριοτήτων, καθίσταται πρόδηλο πως στις Μικρές Κυκλάδες ήταν ιδιαίτερα καταλυτικός. Πολλοί από τον τοπικό ενεργό πληθυσμό που απασχολούνταν στους παραδοσιακούς τομείς της τοπικής οικονομίας, μετατράπηκαν σε ξενοδόχους και επιχειρηματίες του τουρισμού, ως αποτέλεσμα να παραγκωνιστούν και να εγκαταλειφθούν δραστηριότητες, όπως η αλιεία, η κτηνοτροφία, η μελισσοκομία και η γεωργία, που στο παρελθόν στήριζαν τον τοπικό πληθυσμό και αποτελούσαν το συγκριτικό πλεονέκτημα του τόπου. (Κλαμπατσέα, 2006)

Στο σημείο αυτό κρίνουμε σκόπιμο να παραθέσουμε τη διαπίστωσή μας πως η εγκατάλειψη της παραδοσιακής έως πρότινος οικονομικής δραστηριότητας στις περισσότερες τουριστικές περιοχές οδηγεί σε μια μη ισόρροπη ανάπτυξη και σε μια άμετρη εξάρτηση από τον τουρισμό, με όσες συνέπειες αυτό επιφέρει και συνεπάγεται.

Στην προκειμένη περίπτωση άμεση **εξάρτηση** παρατηρείται από τα μεγαλύτερα **νησιά-δορυφόρους**, κυρίως τη Νάξο και λιγότερο την Αμοργό. Σύμφωνα με τους κατοίκους των νησιών, γίνεται εισαγωγή façon γεωργικών προϊόντων (πατάτες, οπωροκηπευτικά) από την περιοχή του θεσσαλικού κάμπου, γεγονός το οποίο δε συμβάλει θετικά στην ευρύτερη οικονομική ανάπτυξη του τόπου, μιας και δεν υστερεί στο σύνολό του σε εύφορη καλλιεργήσιμη γη, τουλάχιστον για την κάλυψη των αναγκών της τοπική κοινωνίας, άποψη που επιβεβαιώνεται από το πρόσφατο παρελθόν, που οι Μικρές Κυκλάδες αποτελούσαν τόπο αγροτικής δραστηριότητας για λογαριασμό της γειτονικής Αμοργού . (Σε άρθρο κυριακάτικης εφημερίδας αναφερόταν πως: οι ντομάτες γεμιστές έρχονται πλέον «φασόν» από τη Νάξο.)

4.4.3 ΔΙΚΤΥΑ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

4.4.3.1 ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΚΑΙ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ

Σε κανένα από τα νησιά δεν υπάρχει οργανωμένο οδικό δίκτυο. Οι προδιαγραφές των χαραγμένων δρόμων στηρίζονται αποκλειστικά και μόνο στην εξυπηρέτηση των αναγκών των νησιωτών, κάτι που ισχύει για όλα τα μικρά Κυκλαδονήσια. Στη Δονούσα υπάρχει ένας ασφαλτοστρωμένος δρόμος, ο οποίος ξεκινά από το λιμάνι και με βορειοανατολική κατεύθυνση περνάει από τον Κέδρο, τη Μεσσαριά, τη Μερσίνη και καταλήγει στην Καλοταρίτισσα.

Στη Σχοινούσα υπάρχει ένας μόνο ασφαλτοστρωμένος δρόμος μήκους 1200 μέτρων που ξεκινά από το λιμάνι και καταλήγει στη Χώρα, ενώ τρεις αρκετά καλής ποιότητας χωματόδρομοι οδηγούν, ο ένας από τη Χώρα ως τη Μεσσαριά και την Ψιλή Άμμο, ο άλλος από τη Χώρα ως την Αλυγαριά και στου Βαζαίου και ο τελευταίος από τη Χώρα προς το Λιβιάδι.

Στην Ηρακλειά υπάρχει μόνο ένας ασφαλτοστρωμένος δρόμος μήκους 5 χιλιομέτρων που ενώνει το λιμάνι με τη Χώρα και τέλος στο Πάνω Κουφονήσι υπάρχουν ένας άνετος χωματόδρομος που οδηγεί από το λιμάνι στο Φοίνικα και δυο ασφαλτοστρωμένοι, με τον πρώτο να οδηγεί από το χωριό στο Πορί και ο άλλος στο ελικοδρόμιο και το βενζινάδικο.

Όλες οι Μικρές Κυκλάδες (Δονούσα, Σχοινούσα, Ηρακλειά, Κουφονήσι) διαθέτουν **ελικοδρόμιο** (η Νάξος και η Πάρος διαθέτουν τα πλησιέστερα αεροδρόμια), ενώ υπάρχει ακτοπλοϊκή σύνδεση με τον Πειραιά, με συχνά δρομολόγια το καλοκαίρι, με τη Νάξο και την Αμοργό, αλλά και με τις υπόλοιπες «Μεγάλες Κυκλάδες». Από τα πιο γνωστά πλοία της ακτοπλοϊκής σύνδεσης της περιοχής είναι ο «Σκοπελίτης» που εκτελεί το δρομολόγιο Νάξος – Μικρές Κυκλάδες.

Από το 2007 έχει δρομολογηθεί από το Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας και το Υπουργείο Μεταφορών η **δημιουργία υδατοδρομίων** για τα τέσσερα νησιά των Μικρών Κυκλάδων, ενώ εξετάζεται η δυνατότητα παροχής χρηματοδοτικής ενίσχυσης για την εκτέλεση δρομολογίων δημόσιας υπηρεσίας με υδροπλάνα για τη δωρεάν μεταφορά των κατοίκων, που θα αναβαθμίσει την ποιότητα ζωής και θα δώσει προοπτική στην οικονομική ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών, στα μικρά και απομακρυσμένα νησιά που ο πληθυσμός τους δεν ξεπερνά τους 1.000 κατοίκους.

4.4.3.2 ΠΑΡΟΧΗ ΗΛ. ΡΕΥΜΑΤΟΣ ΥΔΡΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Οι Μικρές Κυκλάδες άρχισαν να **ηλεκτροδοτούνται** με κάποια σχετική καθυστέρηση. Το εργοστάσιο παραγωγής ρεύματος βρίσκεται στην Πάρο και από εκεί, μέσω **υποθαλάσσιου καλωδίου**, το ρεύμα μεταφέρεται στη γειτονική Νάξο. Οι Μικρές Κυκλάδες ηλεκτροδοτήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του '80 με υποθαλάσσιο καλώδιο, με δυο εναλλακτικούς τρόπους. Το παλαιότερο καλώδιο συνδέει τη Νάξο με το Κουφονήσι και στη συνέχεια διακλαδίζεται στη Σχοινούσα και την Ηρακλεία, ενώ το νεότερο, το οποίο έχει το χαρακτήρα του εφεδρικού, τη Νάξο με την Ηρακλεία και εν συνεχεία διακλαδίζεται στη Σχοινούσα και το Κουφονήσι. Μόνο στη **Δονούσα** υπάρχει οργανωμένος **σταθμός** της ΔΕΗ. Στα νησιά που ηλεκτροδοτούνται από το υποθαλάσσιο καλώδιο παρατηρείται συχνή πτώση τάσης, η οποία επιδεινώνεται κατά τους θερινούς μήνες, όπου η αύξηση της κατανάλωσης ηλ. ρεύματος φτάνει στο ζενίθ, λόγω της τουριστικής δραστηριοποίησης στα νησιά.

Εκτός από την πτώση τάσης, τα νησιά μένουν πολλές φορές δίχως ηλεκτρικό, γιατί το υποβρύχιο ηλεκτροφόρο καλώδιο έχει καταστραφεί αρκετές φορές εξαιτίας της ανεξέλεγκτης αλιευτικής δραστηριότητας ανεμοτρατών στο εντός του συγκεκριμένου θαλάσσιου διαύλου. Τα τελευταία χρόνια η λύση αναζητείται στα φωτοβολταϊκά συστήματα, με το Κάτω Κουφονήσι να διαθέτει μια μονάδα φωτοβολταϊκών, η οποία σήμερα είναι εκτός λειτουργίας.

Η πρώτη επαφή των κατοίκων με τις τηλεπικοινωνίες καταγράφεται το 1957 στη Σχοινούσα όπου πραγματοποιείται η πρώτη χειροκίνητη τηλεφωνική σύνδεση με το νησί της Νάξου. Σήμερα και τα τέσσερα νησιά εξυπηρετούνται από το τηλεπικοινωνιακό δίκτυο του Ο.Τ.Ε, ενώ υπάρχει και παροχή internet.

Αναφορικά με την **υδροδότηση** των νησιών παρατηρείται ένα μείζον θέμα. Σύμφωνα με μελέτες του Ε.Μ.Π οι Μικρές Κυκλάδες κατατάσσονται στα πλέον άνυδρα νησιά του Αιγαίου. Το πρόβλημα του νερού για τα μικρά νησιά του Αιγαίου είχε προκύψει πολύ νωρίτερα, με την κατάσταση να φτάνει στο απροχώρητο και τα μικρά νησιά να ζητούν τη συνδρομή της Πολιτείας (2001). Έτσι στις Μικρές Κυκλάδες η εξασφάλιση των υδατικών πόρων γίνεται **μέσω υδροφόρων πλοίων**, μια πρακτική ιδιαίτερα ακριβή, καθώς το νερό καταλήγει να κοστίζει έως και 8 - 10 ευρώ το κυβικό. Όλα τα νησιά όμως **διαθέτουν οργανωμένο δίκτυο ύδρευσης** (η Δονούσα από το Νοέμβριο του 2007).

Το καλοκαίρι του 2007 εγκαινιάστηκε στην **Ηρακλειά** η πρώτη **μονάδα αφαλάτωσης**, η οποία αρχικά ξεπέρασε τα τεχνικά προβλήματα, αλλά οι κατασκευαστές δεν υπολόγισαν τη συχνή πτώση τάσης, αφού η μονάδα απαιτούσε 24άωρη λειτουργία, ενώ άμεσα αναμένεται να λειτουργήσει μονάδα αφαλάτωσης και στη Σχοινούσα.

Τέλος, αναφέρουμε πως σε κανένα από τα νησιά δεν υπάρχει οργανωμένο αποχετευτικό δίκτυο, ούτε και ΧΥΤΑ, ως αποτέλεσμα τα απορρίμματα των Μικρών Κυκλάδων να μεταφέρονται σε **χωματερές**, οι οποίες έχουν αγοραστεί από την Κοινότητα. Στη Δονούσα λειτουργεί χωματερή πλησίον της περιοχής Σταυρός, στη Σχοινούσα χωματερή 6 στρεμμάτων στα βόρεια του νησιού, στο Κουφονήσι χωματερή 23 στρεμμάτων στην περιοχή Καψαλιά και στην Ηρακλειά χωματερή 4 στρεμμάτων. Σύμφωνα με τους κοινοτάρχες, σε τηλεφωνική συνέντευξη που μας παρέθεσαν, οι ελεγχόμενες χωματερές λειτουργούν ικανοποιητικά και καλύπτουν τις ανάγκες ακόμα και των θερινών μηνών.

4.4.3.3 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Καθένα από τα τέσσερα νησιά διαθέτουν **περιφερειακά πολυδύναμα αγροτικά ιατρεία**, που διαθέτουν έναν γιατρό γενικής ιατρικής, έναν παθολόγο και ένα άτομο για νοσηλευτικό προσωπικό, τα οποία ουσιαστικά εξυπηρετούν τα επείγοντα περιστατικά, παρέχοντας πρώτες βοήθειες στους κατοίκους των νησιών ή τους επισκέπτες του καλοκαιριού, ενώ η ανάγκες σε φάρμακα εξυπηρετούνται μόνο από τα αγροτικά ιατρεία, μιας και σε κανένα από τα νησιά δε λειτουργεί φαρμακείο.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ στη Δονούσα λειτουργούν ένα νηπιαγωγείο, ένα Δημοτικό, ένα γυμνάσιο και ένα ενιαίο λύκειο, στη Σχοινούσα ένα νηπιαγωγείο, ένα Δημοτικό, ένα γυμνάσιο και ένα ενιαίο λύκειο, στην Ηρακλειά ένα νηπιαγωγείο (από το 2007), ένα δημοτικό, ένα γυμνάσιο (με ένα μαθητή το 2007) και ένα τεχνικό λύκειο, και τέλος στο Κουφονήσι λειτουργούν ένα νηπιαγωγείο, ένα δημοτικό, ένα γυμνάσιο, ένα ενιαίο και ένα τεχνικό λύκειο (κατεύθυνση πληροφορική).

Το μόνο νησί που διαθέτει πρατήριο υγρών καυσίμων είναι αυτό του Κουφονησιού (Agro Oil), ενώ τα νησιά στο σύνολό τους **διαθέτουν** Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών (**Κ.Ε.Π**), γεγονός που έχει διευκολύνει τα τελευταία χρόνια τους κατοίκους των νησιών, οι οποίοι χρειαζόταν να ταξιδέψουν ως τη Νάξο για να διεκπεραιώσουν υποθέσεις τους με δημόσιες κυρίως υπηρεσίες. Το μόνο πρόβλημα

που παρατηρείται είναι πως συχνά οι συμβάσεις των εργαζομένων στα Κ.Ε.Π δεν ανανεώνονται, ως αποτέλεσμα να απασχολούν μόνο ένα άτομο, γεγονός που προκαλεί χρονική κωλυσιεργία.

Τέλος, οι Μικρές Κυκλάδες **δε διαθέτουν τραπεζικά καταστήματα** και παρά την **ύπαρξη** μηχανημάτων αυτόματης ανάληψης μετρητών (**ΑΤΜ**), προβλήματα παρουσιάζονται λόγω του μη τακτικού ανεφοδιασμού τους με ρευστό χρήμα, ιδιαίτερα κατά τη θερινή περίοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

5.1 ΔΟΝΟΥΣΑ

5.1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Δονούσα είναι το βορειότερο και ανατολικότερο, το τρίτο σε μέγεθος μεγαλύτερο, νησί των Μικρών Κυκλάδων. Βρίσκεται στα βόρεια της Αμοργού, απέχοντας από την Αιγιαλή 14 ναυτικά μίλια, και στα ανατολικά της Νάξου, από την οποία και απέχει περίπου 15 ναυτικά μίλια.

Το όνομα του νησιού (Ντενούσα ή Στενόζα ή Σπινόζα) έχει τις ρίζες του στους αρχαίους χρόνους και σύμφωνα με τη μυθολογία ο θεός Διόνυσος μετέφερε εκεί την Αριάδνη από τη Νάξο ώστε να μην τη βρει ο Θησέας. Κατά τους ντόπιους το νησί οφείλει το όνομά του στις δονήσεις που προκαλούν στο νησί το χειμώνα τα πελώρια κύματα που το χτυπούν.

Τα πρώτα ίχνη κατοίκησης στο νησί υπολογίζονται στην Πρωτοκυκλαδική περίοδο, με τα υπολείμματα των δύο οικισμούς που υπάρχουν στις θέσεις **Αχτιά** των Αργιλίων και **Μύτη** του Τράχυλα. Η μεγάλη ακμή του νησιού υπολογίζεται στα Γεωμετρικά Χρόνια, γεγονός που αποδεικνύεται από τον οχυρωμένο οικισμό και το

νεκροταφείο, που ήρθαν στο φως από ανασκαφές στο **Βαθύ Λιμενάρι** νοτιοδυτικά του νησιού. Κατά τη Ρωμαϊκή Εποχή η Δονούσα καθίσταται ως τόπος εξορίας και αργότερα ως κρησφύγετο των πειρατών.

Στις αρχές του 19ου αιώνα ήταν τόπος θερινής διαμονή για τους βοσκούς της Αιγιαλής της Νάξου, που βοσκούσαν κατσίκια, και από το 1830 εγκαταστάθηκαν μόνιμα καλλιεργώντας τη γη ως ενοικιαστές. Τότε το νησί αποτελούσε ιδιοκτησία της Μονής της Παναγίας της Χοζοβιώτισσας, κατάσταση η οποία άρθηκε ολοκληρωτικά

το 1986 και σήμανε το τέλος της δέσμευσης από την Αμοργό. Το νησί ως τότε ήταν απόλυτα αποκομμένο από την υπόλοιπη Ελλάδα, γεγονός που μαρτυράται από το γεγονός πως κάτοικοί της έμαθαν την έξωση του Όθωνα 14 χρόνια μετά, όταν επισκέφθηκε το νησί ο Βασιλεύς Γεώργιος ο Α΄.

Στις αρχές του 20ου αιώνα το νησί κατοικούταν από 3.000 κατοίκους, πολλοί από τους οποίους εργάζονταν στα **μεταλλεία** (σίδηρο, αλουμίνιο, χαλκός, καλαμίνα, λουλάκι και άτσαχα) που λειτουργούσαν στον **Κέδρο** (νοτιοδυτικά) ως το 1938. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε το νησί και κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προμηθεύοντας κάρβουνο το γερμανικό καταδρομικό Γκαίμπεν, ενώ κατά το Β΄ Παγκόσμιο τελούσε υπό ιταλική κατοχή, ενώ από την περίοδο εκείνη στο βυθό της παραλίας του **Κέδρου** διακρίνεται ένα γερμανικό πλοίο που βυθίστηκε από τους Συμμάχους.

Η Δονούσα αποτέλεσε ξεχωριστή κοινότητα από το 1929. Μέχρι τη δεκαετία του '50 βασική καλλιέργεια αποτελούσαν τα κρεμμύδια και τα καπνά, ενώ η γη εγκαταλείφθηκε τη δεκαετία του '60 λόγω μετανάστευσης. Η ζωή στο νησί άρχισε να ξανακμάζει δειλά – δειλά, όταν γύρω στο 1980 άρχισαν να έρχονται οι πρώτοι τουρίστες, ο ηλεκτρισμός και να κατασκευάζεται το λιμάνι.

5.1.2 ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ και ΚΛΙΜΑ

Η Δονούσα είναι ένα ημιορεινό νησί, με υψηλότερη κορυφή τη Βάρδια (386 μέτρα), με πολλούς λόφους κατάφυτους με σχίνα, κέδρους και φραγκοσυκιές. Άλλωστε, ο Βιργίλιος αποκαλούσε το νησί «viridem» λόγω της άφθονης βλάστησής του.

Το κλίμα χαρακτηρίζεται ως ήπιο το χειμώνα και δροσερό το καλοκαίρι, όπως όλων των Κυκλάδων, με τα χαρακτηριστικά καλοκαιρινά μελτέμια, αλλά και τους **έντονους βόρειους ανέμους** και τους ανέμους που φτάνουν στο νησί από το Ικάριο Πέλαγος. Άλλωστε, η Δονούσα ως το βορειότερο νησί είναι πιο ευάλωτη στους ανέμους από τις υπόλοιπες Μικρές Κυκλάδες που «θωρακίζονται» από τη Νάξο κυρίως.

5.1.3 ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΕΛΞΗΣ

Πέρα από τις πολυάριθμες παραλίες του νησιού, αμμώδεις στην πλειοψηφία τους, που προσφέρονται για τους τουρίστες που αναζητούν το μοντέλο 3S τουρισμού, υπάρχουν πολλές θαλάσσιες σπηλιές με σταλαγμίτες και σταλακτίτες, όπως η **Φωκοσπηλιά** στον κάβο του Μοσχονά, ένα από τα έσχατα καταφύγια φώκιας, και η **Σπηλιά του Τοίχου** στον όρμο Ξυλομπάτη στα βορειοδυτικά. Τέλος, ξεχωριστά είναι και τα «νεκρά» πλέον μεταλλεία στους πρόποδες του Πάπα, στο εσωτερικό του νησιού.

5.1.4 ΟΙΚΙΣΜΟΙ και ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Το νησί αποτελείται από πέντε στον αριθμό οικισμούς. Η Δονούσα ή **Σταυρός** ή **Κάμπος**, που είναι το λιμάνι και πρωτεύουσα του νησιού με 139 κατοίκους το 2001, βρίσκεται στα νότια του νησιού. Άλλοι οικισμοί είναι αυτοί της **Μερσίνης** (19 κάτοικοι), της **Καλοταρίτισσας** (5 κάτοικοι), της **Χαραυγής ή Μεσσαριάς** (3 κάτοικοι) και του **Τρούλου** (εγκατελιμένος, με ένα σπίτι). Όλοι οι οικισμοί παρουσιάζουν έντονα κυκλαδικά στοιχεία και αυθεντική παραδοσιακή ταυτότητα (λευκά και πετρόχιστα σπίτια με πολύχρωμες μπουκαμβίλιες).

5.1.5 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Σε ολόκληρο το νησί οι εκκλησίες μαρτυρούν το βαθύτατο θρησκευτικό σεβασμό των κατοίκων. Από αυτές εξέχουσα θέση έχουν η **εκκλησία του Τιμίου Σταυρού**, που είναι και ο προστάτης του νησιού, χτισμένη κοντά στο λιμάνι, η **εκκλησία της Αγ. Σοφίας** στη Μερσίνη, η **εκκλησία της Παναγιάς** προς Κέδρο και η **εκκλησία του Αγ. Ιωάννη** νοτιοανατολικά. Όταν οι εκκλησίες αυτές γιορτάζουν (14 Σεπτεμβρίου, 17 Σεπτεμβρίου και 15 Αυγούστου) στο νησί γίνονται πανηγύρια, τα οποία προσελκύουν κόσμο από τα γύρω νησιά.

5.1.6 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Στη Δονούσα υπάρχουν έντονα τα σημάδια από τον αρχαίο Κυκλαδικό πολιτισμό. Στην περιοχή Βαθύ Λιμενάρι, όπως προαναφέρθηκε, κοντά στη Μεσσαριά βρίσκονται απομεινάρια από το γεωμετρικό οικισμό της περιοχής. Μνημεία υπάρχουν και άλλα διάσπαρτα στους οικισμούς του νησιού.

Στο νησί τους θερινούς μήνες πραγματοποιούνται πολιτιστικές εκδηλώσεις όπως «**το κυνήγι του θησαυρού**», που βασίζεται στις λαογραφικές παραδόσεις που ήθελαν τη Δονούσα ως καταφύγιο των πειρατών, «**τη γιορτή του ξενοδόχου**» με εκθέσεις φωτογραφίας και λαογραφίας και με σκοπό τη γνωριμία των επισκεπτών με το νησί, αλλά και άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις κατά τη διάρκεια του Αυγούστου.

Τον Αύγουστο πραγματοποιείται στο νησί το φεστιβάλ «Γιορτές Δονούσας», που αποτελεί μέρος του γενικού σχεδίου "Νησολόγιο" που πραγματοποιείται με τη συνεργασία των νησιών Φολεγάνδρου, Σίκινου και Δονούσας. (<http://www.agrotravel.gr>)

5.1.7 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΓΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

Η Δονούσα φημίζεται για τα τυριά της (αξιαλομυζήθρα, μυζήθρα Κεφαλοτύρι), το παστέλι, το σισαμέλεο και το ρακί της. Πλούσια όμως είναι και η τοπική κουζίνα του νησιού με κυριότερα πιάτα το πατατάτο (κρέας κοκκινιστό με πατάτες), τον καβουρμά (κομμάτια χοιρινού βρασμένα και ανακατεμένα μαζί με το ζωμό τους, λίπος και καρυκεύματα), τα κλωστά (τα σπιτικά ντόπια μακαρόνια) κ.α (<http://www.agrotravel.gr>)

5.2 ΣΧΟΙΝΟΥΣΑ

5.2.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Σχοινούσα αποτελεί το τέταρτο σε μέγεθος μεγαλύτερο νησί των Μικρών Κυκλάδων και βρίσκεται στα νότια της Νάξου ανάμεσα σε Ηρακλειά και Κάτω Κουφονήσι. Για την ονομασία της υπάρχουν δύο εκδοχές, αυτή που υποστηρίζει πως πήρε το όνομά της από το φυτό σχίνος που ευδοκιμεί σε ολόκληρο το νησί και παλαιότερα εξαγόταν στην Αμοργό και αυτή σύμφωνα με την οποία πήρε την ονομασία της από τον Ενετό άρχοντα Σχινόζα.

Η ύπαρξη ζωής στο νησί κατά την προϊστορική περίοδο μαρτυράται από την εύρεση ενός νεολιθικού μαρμαρίνου ειδωλίου. Απομεινάρια της Ελληνιστικής και της Ρωμαϊκής περιόδου εντοπίζονται στην περιοχή Τσιγκούρι, ενώ στις θέσεις **Τσιγκούρι, Αγ. Βασίλειος και Πρ. Ηλίας** υπάρχουν απομεινάρια **παλαιοχριστιανικών βασιλικών**.

Κατά το Μεσαίωνα το νησί περιέρχεται στα χέρια των Βενετών και γι' αυτό στο νησί σώζεται ένας **Φραγκικός Πύργος** και ένα **Μεσαιωνικό Κάστρο**. Το νησί ερημώθηκε πολλές φορές κυρίως λόγω των λεηλασιών που δεχόταν από καιρούς, γεγονός που ώθησε τους ντόπιους να χτίσουν τον κύριο οικισμό σε ύψωμα. Οι πιο πρόσφατοι κάτοικοι της Σχοινούσας κατάγονταν από την Αμοργό και εγκαταστάθηκαν στο νησί περί το 1840. . Τότε το νησί αποτελούσε ιδιοκτησία της Μονής της Παναγίας της Χοζοβιώτισσας, που το διέθετε σε κολίγους προς καλλιέργεια έναντι αμοιβής.

Μετά την τουρκοκρατία, το νησί υπάγεται διαδοχικά στο Δήμο Αμοργού (1828), αργότερα στην κοινότητα Καταπόλων, ενώ με το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αποτέλεσε αυτόνομη κοινότητα, που από το 1994 υπάγεται στην επαρχία της Νάξου.

Τα πρώτο δημοτικό σχολείο ιδρύθηκε στο νησί το 1899. Το 1957 γίνεται στο νησί η πρώτη χειροκίνητη τηλεφωνική σύνδεση με το νησί της Νάξου, το 1965 αρχίζει να φτιάχνεται η πρώτη προβλήτα, το 1968 να τοποθετείται ο πρώτος φάρος και τέλος το νησί ηλεκτροδοτείται το 1983.

5.2.2 ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ και ΚΛΙΜΑ

Η Σχοινούσα χαρακτηρίζεται ως ένα πεδινό νησί με ομαλές πλαγιές, χαμηλούς λόφους και μικρές κοιλάδες. Η υψηλότερη κορυφή του νησιού είναι ο Μύλος του λόφου Βάρδιες με ύψος 133 μέτρα, ενώ το έδαφος αποτελείται από σχιστόλιθους, ασβεστόλιθους και ψαμμίτες. Γενικά, η γη του νησιού είναι εύφορη και καλλιεργείται στο σύνολό της. Το κλίμα χαρακτηρίζεται ως ήπιο το χειμώνα και δροσερό το καλοκαίρι, όπως όλων των Κυκλάδων, χωρίς απότομες μεταβολές, με τα χαρακτηριστικά καλοκαιρινά μελτέμια.

5.2.3 ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΕΛΞΗΣ

Ολόκληρη η Σχοινούσα είναι ενταγμένη στο κοινοτικό Δίκτυο προστατευόμενων περιοχών «Natura 2000» και θεωρείται σημαίνουσας αξίας για την ορνιθοπανίδα της χώρας.

Πέρα από τις πολυάριθμες παραλίες του νησιού, αμμώδεις στην πλειοψηφία τους, που προσφέρονται για τους τουρίστες που αναζητούν το μοντέλο 3S τουρισμού, υπάρχουν πολλές **σπηλιές** όπως αυτή του **Μανιάτη**, του **Πειρατή** και των **Ψαράδων**, πολύ κοντά στο λιμάνι.

5.2.4 ΟΙΚΙΣΜΟΙ και ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Στο νησί υπάρχουν τρεις οικισμοί στο σύνολο. Η **Σχοινούσα ή Χώρα ή Παναγιά** αποτελεί την πρωτεύουσα του νησιού, κατοικείται από 189 κατοίκους και είναι χτισμένη σε ύψωμα για προστασία από τις παλαιότερες επιδρομές των πειρατών. Οι άλλοι δύο οικισμοί είναι αυτοί της **Μεσσαριάς** με 8 κατοίκους και της **Μερσίνης** που αποτελεί και το λιμάνι του νησιού. Το λιμάνι της Σχοινούσας φημίζεται ως ένα από τα καλύτερα καταφύγια μικρών σκαφών σε ολόκληρο το Αιγαίο. Όλοι οι οικισμοί παρουσιάζουν έντονα κυκλαδικά στοιχεία και αυθεντική παραδοσιακή ταυτότητα (λευκά και πετρόχιστα σπίτια με πολύχρωμες μπουκαμβίλιες).

5.2.5 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Στο νησί η ύπαρξη χριστιανικών ναών μαρτυρά το βαθύτατο θρησκευτικό σεβασμό των κατοίκων. Από αυτούς εξέχουσας θέσης είναι ο ναός της **Παναγίας της Ακαθής** στη Χώρα και **του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου** στη Μεσσαριά. Όταν οι εκκλησίες αυτές γιορτάζουν (15 Αύγουστος και 25 Μαρτίου) στο νησί γίνονται πανηγύρια, τα οποία προσελκύουν κόσμο από τα γύρω νησιά.

5.2.6 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Στη Χώρα του νησιού λειτουργεί ένα **λαογραφικό μουσείο** με εκθέματα της τοπικής παραδοσιακής κληρονομιάς. Επιπλέον αρχαιολογικοί χώροι βρίσκονται διάσπαρτοι κατά μήκος του νησιού. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής βρίσκονται στις τοποθεσίες Τσιγκούρι και στη Μεσσαριά. Ερείπια παλαιοχριστιανικών ναών βρίσκονται στις περιοχές Τσιγκούρι, Αγ. Βασίλειος και Πρ. Ηλίας, ενώ στην κορυφή του νησιού σώζονται ένας μεσαιωνικός πύργος και άλλα κατάλοιπα της Φραγκοκρατίας.

Στο νησί δραστηριοποιείται ο σύλλογος των Σχοινοισιωτών, ενώ κατά τα μέσα του Αυγούστου πραγματοποιούνται πολιτιστικές εκδηλώσεις, τοπικής και λαογραφικής κυρίως υφής.

5.2.7 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΓΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

Η Σχοινούσα φημίζεται για τα τυριά της (λαδοτύρι, κοπανιστή και ξινομυζήθρα) και το παστέλι σε λεμονόφυλλα. Πλούσια όμως είναι και η τοπική κουζίνα του νησιού με κυριότερα πιάτα το αρνί στο φούρνο με ρύζι, τα μυζηθοπιτάκια, τις δίπλες (ξεροτήγανα), τα αμπελοφάσουλα και τα μελετίνια (τυροπιτάκια με μυζήθρα, αβγό και ζάχαρη). (<http://www.agrotravel.gr>)

5.3 ΗΡΑΚΛΕΙΑ

5.3.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Ηρακλεία αποτελεί το μεγαλύτερο σε έκταση, το νοτιότερο και δυτικότερο νησί των Μικρών Κυκλάδων , δυτικά της Σχοινούσας και της Αμοργού, νότια της Νάξου και ανατολικά της Ίου. Κατά τη ντοπιολαλιά το νησί αποκαλείται Αρακλεία. Στην αρχαιότητα το νησί ονομαζόταν Όνος, λόγω του φυσικού του σχήματος, ενώ για την ιστορία του δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες.

Στο νησί σώζονται δυο οικισμοί, ένας στη θέση **Αγ. Μάμας** και ο άλλος στη θέση **Κάμπος** στον Αγ. Αθανάσιο, οι οποίοι αποτελούν την ένδειξη πως το νησί ήκμασε κατά την Πρωτοκυκλαδική περίοδο. Στη θέση

Κάστρο, στο Λιβάδι υπάρχουν οχυρωματικά τείχη της Ελληνιστικής περιόδου, στο εσωτερικό του οποίου υπήρχαν ένας ναός του Δία και το ιερό της θεάς Τύχης. Στο νησί υπάρχουν διάσπαρτα ευρήματα της Ρωμαϊκής και της Ελληνιστικής περιόδου, ενώ στα βράχια των από **Αγ. Γεώργιο** έως **Αγ. Αθανάσιο**, υπάρχουν διάσπαρτοι

κάποιοι δείκτες – μπούσουλες, οι οποίοι μάλλον κατά την αρχαιότητα αποτελούσαν σημεία προσανατολισμού.

Για το νησί υπήρξαν περίοδοι ερήμωσης λόγω των επιδρομών από πειρατές. Και η Ηρακλειά στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αποτέλεσε και αυτή ιδιοκτησία της μονής Χοζοβιώτισσας. Προς το τέλος του 18ου αιώνα και μέχρι το 1826, το μεγαλύτερο τμήμα του νησιού είχε γίνει άγονο με ελάχιστα χωράφια καλλιεργήσιμα («μετόχια») για τις ανάγκες των μοναχών του μοναστηριού της Χοζοβιώτισσας της Αμοργού ή και εκτάσεις για τη βοσκή των ποιμνίων τους. Είναι γνωστό ότι η Ηρακλειά ανήκε στην ιδιοκτησία του μοναστηριού. Το έτος 1826 άρχισε η παράνομη εποίκηση μερικών κατοίκων της Αιγιαλής Αμοργού οι οποίοι άρχισαν να εκχερσώνουν το νησί. Το 1831 όμως το Μοναστήρι επιτρέπει και σε άλλους Αιγιαλίτες να έλθουν στην Ηρακλειά και υπογράφει μαζί τους συμβόλαιο δεκαετούς διάρκειας με δικαίωμα κατοχής και εκμετάλλευσης της γης και κατανομής των προϊόντων κατά 50%.

Το 1929 η Ηρακλειά γίνεται αυτοτελής κοινότητα, η οποία εντάχθηκε στην ιταλική διοίκηση, αλλά γνώρισε και την Κατοχή των Γερμανών. Από το 1994 εντάσσεται διοικητικά στην επαρχία της Νάξου.

5.3.2 ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ και ΚΛΙΜΑ

Η Ηρακλειά χαρακτηρίζεται ως ορεινό νησί με υψηλότερη κορυφή τον Πάπα ύψους 418 μέτρα. Στο νησί υπάρχει αρκετή βλάστηση, φραγκοσυκιές και κέδροι, καθώς και πηγαία νερά που υδροδοτούν τους οικισμούς. Το κλίμα χαρακτηρίζεται ως ήπιο το χειμώνα και δροσερό το καλοκαίρι, όπως όλων των Κυκλάδων, χωρίς απότομες μεταβολές, με τα χαρακτηριστικά καλοκαιρινά μελέμια.

5.3.3 ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΕΛΞΗΣ

Ολόκληρη η Ηρακλειά είναι ενταγμένη στο κοινοτικό Δίκτυο προστατευόμενων περιοχών «Natura 2000», ως Ζώνη Ειδικής Προστασίας και θεωρείται σημαίνουσας αξίας για την ορνιθοπανίδα της χώρας.

Πέρα από τις πολυάριθμες παραλίες του νησιού, αμμώδεις στην πλειοψηφία τους, που προσφέρονται για τους τουρίστες που αναζητούν το μοντέλο 3S τουρισμού, υπάρχουν **σπήλαια** όπως αυτό του **Αγ. Ιωάννη** και του **Κύκλωπα**.

5.3.4 ΟΙΚΙΣΜΟΙ και ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Στο νησί υπάρχουν τρεις οικισμοί στο σύνολο. Η **Ηρακλειά ή Πάνω Μεριά ή Παναγιά** αποτελεί την πρωτεύουσα του νησιού, κατοικείται από 48 κατοίκους και είναι χτισμένη σε ύψωμα για προστασία από τις παλαιότερες επιδρομές των πειρατών. Ο άλλος οικισμός είναι αυτός του **Αγ. Γεωργίου ή Λιμάνι** με 85 κατοίκους, που αποτελεί και το λιμάνι του νησιού, ενώ ο οικισμός του Αγ. Αθανασίου είναι εγκατελιμένος (μόνο δυο κάτοικοι ζουν σε αυτόν).. Όλοι οι οικισμοί παρουσιάζουν έντονα κυκλαδικά στοιχεία και αυθεντική παραδοσιακή ταυτότητα (λευκά και πετρόχιστα σπίτια με πολύχρωμες μπουκαμβίλιες).

5.3.5 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Στο νησί η ύπαρξη χριστιανικών ναών μαρτυρά το βαθύτατο θρησκευτικό σεβασμό των κατοίκων. Από αυτούς εξέχουσας θέσης είναι τα **Εισόδια της Θεοτόκου** στην Παναγιά, ο **Αγ. Γεώργιος** στον ομώνυμο οικισμό, ο **Προφήτης Ηλίας**, η **Αγ. Παρασκευή**, ο **Αγ. Ταξιάρχης** και ο **Αγ. Μάμας**, ανατολικά της Χώρας. Όταν οι εκκλησίες αυτές γιορτάζουν στο νησί γίνονται πανηγύρια, τα οποία προσελκύουν κόσμο από τα γύρω νησιά.

5.3.6 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Στο νησί βρίσκονται διάσπαρτοι αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία, όπως οι πρωτοκυκλαδικοί οικισμοί στη θέση **Κάμπός** και **Αγ. Μάμας** και το οχυρό των ελληνιστικών χρόνων στο Λιβάδι. Αξιοπρόσεκτοι είναι και οι δείκτες – μπούσουλες που βρίσκονται σε βράχια από τον **Αγ. Γεώργιο** έως τον **Αγ. Αθανάσιο**.

Κατά τους θερινούς μήνες διοργανώνονται πολιτιστικές εκδηλώσεις από την Κοινότητα και τον Σύνδεσμο των εν Αθήναις Ηρακλειατών με θεατρικές παραστάσεις και μουσικές βραδιές.

5.3.7 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΓΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

Η Ηρακλεία φημίζεται για τα τυριά της (ξινομυζήθρα, ανθότυρο, κεφαλοτύρι και διάφορα άλλα από κατσικίσιο γάλα), τη φάβα και το θυμαρίσιο μέλι. Πλούσια όμως είναι και η τοπική κουζίνα του νησιού με κυριότερα πιάτα το αρνί στο φούρνο (γεμιστό με ρύζι, σταφίδες και καρύδια), τα μελετίνια (τυροπιτάκια με μυζήθρα, αβγό και ζάχαρη) και τα πιταρίδια (είδος χυλοπίτας).(<http://www.agrotravel.gr>)

5.4 ΚΟΥΦΟΝΗΣΙΑ

Τα Κουφονήσια αποτελούν ένα σύμπλεγμα δύο νησίδων νοτιοανατολικά της Νάξου και δυτικά της Αμοργού. Το Πάνω Κουφονήσι, που σήμερα σφύζει από ζωή και τουριστική δραστηριότητα είναι το μικρότερο κατοικήσιμο νησί των Μικρών Κυκλάδων, χωρίζεται από το Κάτω Κουφονήσι, που σήμερα είναι ακατοίκητο, με έναν πορθμό πλάτους 200 μέτρων.

5.4.1 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τόσο το Πάνω, όσο και το Κάτω Κουφονήσι κατοικούνται από την προϊστορική εποχή. Στην τοποθεσία **Επάνω Μύλος** (Πάνω Κουφονήσι) οι ανασκαφές έφεραν στο φως ευρήματα του πρωτοκυκλαδικού πολιτισμού, ενώ μια άλλη στα νότια του νησιού, απέφερε ευρήματα των Ελληνιστικών και των Ρωμαϊκών Χρόνων.

Στη διάρκεια των αιώνων τα Κουφονήσια άλλαξαν πολλά χέρια και πολλές φορές οι κάτοικοί τους ήρθαν σε σύμπραξη με τους πειρατές για τη χρήση τους ως ορμητήριά τους. Το 17^ο αιώνα τα Κουφονήσια βρέθηκαν ανάμεσα στη

διεκδίκηση από τους Βενετούς και τους Τούρκους, γεγονός που τα οδήγησε σε

αποκλεισμό και στα πρόθυρα του λιμού, με τους τελευταίους να τα απελευθερώνουν το 1821.

Το 1830 τα Κουφονήσια ενσωματώνονται στο νεοσύστατο τότε ελληνικό κράτος, ενώ το 1941 εντάχθηκαν στην ιταλική διοίκηση και γνώρισαν και την Κατοχή των Γερμανών.

Τα Κουφονήσια έγιναν αυτόνομη κοινότητα το 1964 και από το 1994 υπάγονται στη νομαρχία της Νάξου. Το 1985 έρχεται στο νησί το ηλεκτρικό ρεύμα,

5.4.2 ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ και ΚΛΙΜΑ

Το Πάνω Κουφονήσι χαρακτηρίζεται ως ένα πεδινό νησί με υψηλότερη κορυφή αυτή του Προφήτη Ηλία ύψους 100 μέτρων. Το νησί στο σύνολό του είναι επίπεδο με κατεξοχήν κυκλαδίτικο περιβάλλον και βλάστηση.

Το κλίμα χαρακτηρίζεται ως ήπιο το χειμώνα και δροσερό το καλοκαίρι, όπως όλων των Κυκλάδων, χωρίς απότομες μεταβολές, με τα χαρακτηριστικά καλοκαιρινά μελτέμια. Βέβαια, επειδή το νησί δεν έχει βουνά να προστατευτεί, το μελτέμι φαίνεται να διαρκεί περισσότερο από άλλα νησιά.

5.4.3 ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΕΛΞΗΣ

Και τα δυο νησιά είναι ενταγμένα στο κοινοτικό Δίκτυο προστατευόμενων περιοχών «Natura 2000», ως Ζώνες Ειδικής Προστασίας και θεωρούνται σημαίνουσας αξίας για την ορνιθοπανίδα της χώρας.

Πέρα από τις πολυάριθμες παραλίες του νησιού, αμμώδεις στην πλειοψηφία τους, που προσφέρονται για τους τουρίστες που αναζητούν το μοντέλο 3S τουρισμού, υπάρχουν **θαλάσσιες σπηλιές** στον **Βορεινό Κάβο** του Πάνω Κουφονησίου.

5.4.4 ΟΙΚΙΣΜΟΙ και ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Στο νησί υπάρχουν δυο οικισμοί. Ο ένας, που αποτελεί την πρωτεύουσα και λιμάνι του Άνω Κουφονησίου, είναι το Πάνω Κουφονήσι με 360 κατοίκους και ο άλλος ο Φοίνικας με 16 κατοίκους. Στο Κάτω Κουφονήσι υπάρχουν τρία περίπου σπίτια που φιλοξενούν τους ιδιοκτήτες τους κατά τους θερινούς μήνες. Όλοι οι

οικισμοί παρουσιάζουν έντονα κυκλαδικά στοιχεία και αυθεντική παραδοσιακή ταυτότητα (λευκά και πετρόχτιστα σπίτια με πολύχρωμες μπουκαμβίλιες).

5.4.5 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Στο νησί η ύπαρξη χριστιανικών ναών μαρτυρά το βαθύτατο θρησκευτικό σεβασμό των κατοίκων. Από αυτούς εξέχουσας θέσης είναι Η εκκλησία του **Αγ. Γεωργίου**, που είναι και ο πολιούχος του Πάνω Κουφονησίου, το εκκλησάκι του **Αγ. Νικολάου** πάνω από το Καρνάγιο και η εκκλησία της **Παναγίας** στο Κάτω Κουφονήσι. Όταν οι εκκλησίες αυτές γιορτάζουν στο νησί γίνονται πανηγύρια, τα οποία προσελκύουν κόσμο από τα γύρω νησιά.

Έντονα νησιώτικο και παραδοσιακό χαρακτήρα έχει στο Πάνω Κουφονήσι και η Μεγάλη Εβδομάδα των παθών και το Πάσχα.

5.4.6 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Στο Πάνω Κουφονήσι σώζονται πρωτοκυκλαδικές εγκαταστάσεις και νεκροταφεία, ενώ στο Κάτω Κουφονήσι ένα πρωτοκυκλαδικό νεκροταφείο και πολλά κτίσματα.

Στο Πάνω Κουφονήσι το τελευταίο Σάββατο του Ιουνίου γίνεται η **γιορτή του «Ψαρά»**. Προσφέρονται ολόφρεσκα ψάρια, νόστιμοι μεζέδες και ποτά σε όλους και τα παραδοσιακά μουσικά όργανα ξεσηκώνουν τους επισκέπτες. Όλα τα μαγαζιά παραμένουν κλειστά και το γλέντι γίνεται στους δρόμους και την πλατεία. Επιπλέον, στις 20 Ιουλίου γίνεται **Νησιώτικο γλέντι**, στη γιορτή του **Προφήτη Ηλία**.

5.4.7 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΓΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

Το Κουφονήσι φημίζεται την ξινομυζήθρα και το παστέλι του. Πλούσια όμως είναι και η τοπική κουζίνα του νησιού με κυριότερο πιάτο το αγριοκάτσικο στο φούρνο γεμιστό με ρύζι. (<http://www.agrotravel.gr>)

5.5 ΚΕΡΟΣ

Η Κέρος είναι το δεύτερο σε μέγεθος μεγαλύτερο νησί των Μικρών Κυκλάδων. Νοτιοανατολικά των Κουφονησιών και σήμερα αποτελεί τόπο αλίμενο και ακατοίκητο με μόνο ένα μαντρί ενός βοσκού.

Η Κέρος αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα του Κυκλαδικού Πολιτισμού (3000-2000 π.Χ.). Ανασκαφές στη δυτική του πλευρά αποκάλυψαν αρχαιολογικά ευρήματα μεγάλης αξίας, μεταξύ των οποίων πλέον από 100 μαρμάρια ειδώλια. Δύο απ' αυτά, ο «Αρπιστής» και «ο Αυλητής» εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας ενώ επιβλητικό είναι και το ύψους 1,40 μ. ειδώλιο της «Μεγάλης Μητέρας».

Κατά μία εκδοχή η Κέρος ταυτίζεται με την Αστερία, το νησί, στο οποίο κατά τη μυθολογία γεννήθηκαν οι αρχαίοι Θεοί Απόλλων και Άρτεμις. Οι υποστηρικτές αυτής της θεωρίας ανατρέχουν στον Όμηρο, τα Ορφικά και άλλες αρχαίες πηγές. Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι τα μοναδικού ύφους κυκλαδίτικα ειδώλια χρησιμοποίησαν ως αφετηρία έμπνευσης και μοντέλο την ξαπλωμένη γυναικεία μορφή, η οποία διαγράφεται στην κορυφογραμμή του νησιού. Το θέαμα το οποίο προσφέρει το νησί κατά τα δύο Ηλιοστάσια είναι μαγευτικό αλλά και κατάλληλο για μυστικιστικούς συνειρμούς: πάνω από την ήβη της γυναικείας μορφής του βουνού, ανατέλλει η Σελήνη τον Ιούνιο και ο Ήλιος τον Δεκέμβριο, λες και τα ουράνια σώματα που χαρίζουν στη Γη το φως γεννιούνται εδώ, πίσω από τη γυναίκα των βράχων ενός λησμονημένου ιερού νησιού.

Σήμερα η Κέρος είναι ενταγμένη στο κοινοτικό Δίκτυο προστατευόμενων περιοχών «Natura 2000», ως Ζώνη Ειδικής Προστασίας και θεωρείται σημαίνουσας αξίας για την ορνιθοπανίδα της χώρας.

5.6 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

5.6.1 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Το αθρόο κύμα του τουρισμού με τη μαζική μορφή του κατέκλυσε την Ελλάδα, ειδικότερα στα νησιά, από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '70. Το φαινόμενο αυτό επέφερε σημαντικές επιπτώσεις και προκάλεσε πλήθος μετασχηματισμών, ιδιαίτερα όταν απευθυνόταν σε κλειστές και παρθένες ως τότε κοινωνίες – τόπους.

Ο τουρισμός, όπως έχει επικρατήσει να θεωρείται από τουρίστες – καταναλωτές, ταυτίζεται ως έχουμε προαναφέρει με τις ανέσεις του δυτικού πολιτισμού και την έμφυτη τάση του σύγχρονου «νεότερνταλ» των πόλεων να τέρψει την αναζήτησή του προς το εύπεπτο και ξεκούραστο.

Στην ελληνική επικράτεια πολλά νησιά μετατράπηκαν σε μοντέρνους τουριστικούς προορισμούς, γεγονός το οποίο συντελέστηκε λόγω των ευνοϊκών συνθηκών που επικρατούσαν σε αυτά (ήπιο κλίμα, καλές προδιαγραφές για δημιουργία υποδομών και επέκταση παλαιότερων). Υπήρξαν και υπάρχουν όμως νησιωτικές περιοχές, οι οποίες παρά την διαδεδομένη ροπή για αξιοποίηση και ανάδειξη τουριστικών προορισμών, διατήρησαν την παρθενία, την αυθεντικότητά τους και, την κατά τα άλλα κλισέ, κλειστή τους κοινωνία.

Οι μαζικοί προορισμοί όμως άρχισαν να παρουσιάζουν σημεία κόπωσης και κορεσμού, σύμπτωμα το οποίο εκδηλώθηκε και στην ευρύτερη «καταναλωτική» ζήτησή τους. Για το λόγο αυτό αναζητήθηκαν τόποι τουριστικής δραστηριοποίησης, οι οποίοι ουδεμία σχέση είχαν με τους αλλοτριωμένους, καθιερωμένους τουριστικούς προορισμούς. Τα άλλοτε μειονεκτικά χαρακτηριστικά τους (απομόνωση, μικρό μέγεθος, περιφερειακότητα), που τους κατέτασσαν στις «λιγότερο ευνοημένες» περιοχές της επικράτειας, μετατράπηκαν σε συγκριτικά πλεονεκτήματα, τα οποία είχαν θωρακίσει τις περιοχές αυτές από τις επιπτώσεις του μαζικού τουριστικού επεκτατισμού.

Ανάμεσα στους παρθένους προορισμούς, που αναζητήθηκαν στην αρχή της δεκαετίας του '90, ήταν και οι Μικρές Κυκλάδες, οι οποίες επικράτησαν στο ευρύ κοινό ως Κουφονήσια, ονομασία που συμπεριλάμβανε και την Ηρακλεία, τη Δονούσα, τη Σχοινούσα και την Κέρο.

Οι Μικρές Κυκλάδες αποτελούν ήρεμους προορισμούς, αμιγή ησυχαστήρια και μια ευτυχώς σχεδόν αναλλοτριώτη πολυνησία του Αιγαίου. Η τουριστική προσφορά των Μικρών Κυκλάδων εντοπίζεται κυρίως στους φυσικούς τους πόρους (υπέροχες ακρογιαλιές και παραλίες) και στο ξενοδοχειακό δυναμικό τους (ενοικιαζόμενα δωμάτια). Στην πλειοψηφία τους, στα νησιά αυτά δεν υπάρχουν εμπορικά καταστήματα εστίασης, αναψυχής και μονάδες παροχής υπηρεσιών και εξυπηρέτησης της μαζικής τουριστικής ζήτησης. Γενικά, οι Μικρές Κυκλάδες αποτελούν έναν εναλλακτικό προορισμό για «ταξιδευτές» και όχι για «τουρίστες».

5.6.2 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Η τελευταία δεκαπενταετία περίπου (1990 έως σήμερα), ήταν ιδιαίτερα καταλυτική για την τουριστική ανάπτυξη των Μικρών Κυκλάδων και την καθιέρωσή τους ως ενός εκ των ιδανικότερων τουριστικών προορισμών. Οι περισσότεροι (κάτοικοι και ερευνητές) ισχυρίζονται πως τα μικρά αυτά νησιά του Αιγαίου, παρθένοι τόποι μέχρι πρότινος, δεν έχουν «πέσει θύματα» του οργανωμένου μαζικού τουρισμού.

Εξ ορισμού θα συμφωνήσουμε μαζί τους. Όντως, στις Μικρές Κυκλάδες οι tour operatos και η μάλιστα των τουριστικών προορισμών, το «all inclusive», δε δύναται να εκφυλίσουν τον τουριστικό αυτό προορισμό, γιατί απλά δεν υφίστανται. Σε κανένα από τα νησιά δεν υπάρχουν μεγάλα ξενοδοχειακά μεγαθήρια, σαν και αυτά που συναντάμε σε νησιά όπως η Ρόδος, η Κως ή η Πάρος. Στην πλειοψηφία τους τα τουριστικά καταλύματα είναι ενοικιαζόμενα δωμάτια, και πρόκειται για οικογενειακού χαρακτήρα επιχειρήσεις.

Ως εδώ τα πράγματα είναι θεμιτά. Εννοείται πως για να υπάρξει οιασδήποτε μορφής τουριστική ανάπτυξη απαιτούνται και οι κατάλληλες υποδομές, που αρχικά έγκεινται στην κατασκευή τουριστικών καταλυμάτων. Το μέγεθος των νησιών μικρό, η προϋπάρχουσα υφιστάμενη κατάσταση πέραν του δέοντος ικανοποιητική, παρά τις δυσκολίες που όντως συνεπάγεται η νησιωτικότητα ως χαρακτηριστικό δομικό και υπαρκτό. Και τη χαρακτηρίζουμε ως ικανοποιητική, γιατί αυτή και μόνον αυτή κατάφερε να θωρακίσει και να διατηρήσει το συγκριτικό πλεονέκτημα της περιοχής, που δεν είναι άλλο από την παρθενία του τόπου.

Από το 1990 έως το 2000 παρατηρείται αλματώδης αύξηση των κτιριακών υποδομών, που στην πλειοψηφία τους πρόκειται για τουριστικά καταλύματα, στις

Μικρές Κυκλάδες. Στην Ηράκλεια παρατηρήθηκε αύξηση κατά 43,8% , στη Σχοινούσα κατά 36,6% , στα Κουφονήσια κατά 51,9% και στη Δονούσα κατά 62,9%.

(<http://www.geocities.com/laloslal/plans.html>)

Είναι χαρακτηριστικό, πως σε εμπειρική έρευνα που πραγματοποιήθηκε από την κα. Ρένα Κλαμπατσέα το 2005 για το Κουφονήσι, το 80% των τουριστικών μονάδων του δείγματος ιδρύθηκαν κατά την περίοδο 1991 – 2000, ενώ μόλις το 10% λειτουργούσαν από το 1980. (Κλαμπατσέα, 2005)

Η ανεξέλεγκτη δόμηση έχει επιφέρει σοβαρές επιπτώσεις, τόσο στην υποβάθμιση του φυσικού τοπίου και του δομημένου περιβάλλοντος, όσο και στη γενικότερη φέρουσα ικανότητα των νησιών. Η κατάσταση δείχνει να είναι ανεξέλεγκτη και αποκαρδιωτική, ιδιαίτερα για το Κουφονήσι, για το οποίο θα υποστηρίξαμε πως το μόνο που έχει διατηρήσει είναι μια κυκλαδίτικη ταυτότητα, και αυτή μόνο σε επίπεδο αρχιτεκτονικής κτιρίων.

Σε κανένα από τα νησιά δεν υπάρχει ακριβής καταγραφή των τουριστικών καταλυμάτων που λειτουργούν. Στο Κουφονήσι στο πλαίσιο της τουριστικής προσφοράς υπάρχουν περίπου 2000 κλίνες, στη Σχοινούσα περίπου 300-320 περίπου κλίνες, στη Δονούσα περίπου 400 κλίνες και στην Ηρακλεία περίπου 400-450 κλίνες. Σε κανένα από τα νησιά αυτά δε λειτουργεί πλέον οργανωμένο camping (αυτό που λειτουργούσε στο Κουφονήσι δε λειτούργησε τη θερινή περίοδο του 2007), ενώ το ελεύθερο camping απαγορεύεται δια νόμου, με τη Δονούσα κυρίως να φιλοξενεί τους περισσότερους λάτρεις της ελεύθερης κατασκήνωσης.

5.6.3 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

Μια σημαντική παράμετρος, για την εξαγωγή συμπερασμάτων, αναφορικά με την τουριστική οικονομία του εκάστοτε προορισμού, είναι η καταγραφή των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων σε έναν τουριστικό υποδοχέα. Η Ελλάδα δυστυχώς δεν έχει υιοθετήσει σύστημα υποχρεωτικής καταγραφής των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων, αδυναμία που δυσχεραίνει τον ακριβή υπολογισμό των εσόδων και των θέσεων απασχόλησης . (Νικητιάδης, 2005)

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ και του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου της Ελλάδας, για το 2005 καταγράφηκαν στο Κουφονήσι 529 αφίξεις για το διάστημα των μηνών Ιούνιος – Ιούλιος – Αύγουστος (μήνας αιχμής). Ο αριθμός αυτός είναι πολύ μικρός και επιβεβαιώνει τον παραπάνω ισχυρισμό μας. Σε τηλεφωνική

συνέντευξη που μας παραχώρησαν οι κοινοτάρχες των νησιά, μόνο ο κοινοτάρχης του Κουφονησίου μας έδωσε έναν προσεγγιστικό αριθμό αφίξεων για το θέρος του 2007, που φτάνει τους 10.500 επισκέπτες, αριθμός μικρότερος, συγκριτικά με το 2006.

Ο ίδιος μας πληροφόρησε πως η περίοδος αιχμής ήταν ο μήνας Αύγουστος, ενώ πολλοί επισκέπτες, κυρίως νεαρής ηλικίας, κατευθύνθηκαν προς τη Δονούσα, στην οποία το ελεύθερο camping είναι πιο ελαστικό, αφού όπως προαναφέραμε το οργανωμένο camping του Κουφονησίου δυναμικότητας 250 σκηνών δε λειτούργησε το 2007.

Βασιζόμενοι στη μελέτη της κας Κλαμπατσέα, αναφέρουμε πως στο Κουφονήσι καταλύουν κυρίως ημεδαποί τουρίστες, ενώ οι αλλοδαποί προέρχονται κυρίως από την Ιταλία, τη Γαλλία και τις Σκανδιναβικές χώρες. Η υψηλή αυτή συμμετοχή των ημεδαπών στην τουριστική κίνηση του νησιού η επίσκεψη και διαμονή πραγματοποιείται δίχως τη μεσολάβηση τουριστικών γραφείων.

Η τυπολογία των τουριστών για το Κουφονήσι περιλαμβάνει κυρίως οικογένειες και φιλικές παρέες, ενώ εκτιμάται πως το 55% είναι μεσαίου και το 40% μεσαίου ως υψηλού εισοδήματος. Το Κουφονήσι αποτελεί προσφιλή προορισμό κυρίως νεανικού πληθυσμού και μεσαίων ηλικιακών κλιμακίων ατόμων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξαιρετικά περιορισμένη συμβολή των ηλικιωμένων τουριστών (5% του συνολικού αριθμού επισκεπτών του νησιού).

Η μέση διάρκεια διαμονής κυμαίνεται μεταξύ 7-10 ημερών για το 70% των τουριστών και 11-20 ημερών για το υπόλοιπο 30% αντιστοίχως. Η σχετικά μεγάλη διάρκεια διαμονής αποτελεί χαρακτηριστική ένδειξη του κυρίαρχου προτύπου του τουρισμού στο νησί, αυτού των πολυήμερων διακοπών. Αξιοσημείωτη είναι η εκτίμηση ότι το 80% όσων διαμένουν στα τουριστικά καταλύματα του δείγματος είναι σταθεροί πελάτες ετών και το 15% επισκέπτεται το νησί μετά από παρότρυνση γνωστών τους, επισκεπτών του νησιού. Επίσης, ενδεικτικό της τυπολογίας των τουριστών του νησιού είναι το γεγονός ότι το 80% - 90% των επισκεπτών του νησιού διαμένει συνεχώς σε αυτό, ενώ μόνο το 10-20% εκτιμάται ότι πραγματοποιεί ημερήσιες εκδρομές σε κοντινά μικρά νησιά (Ηρακλεία, Σχοινούσα, Δονούσα κ.ά.). Σύμφωνα άλλωστε με τη συντριπτική πλειονότητα των τοπικών επιχειρηματιών (95%) το νησί προσφέρει στους επισκέπτες του ήσυχες διακοπές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6° ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Η αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης είναι το βασικό εκείνο στάδιο στη διαδικασία του σχεδιασμού, που θα δώσει το πλαίσιο μέσα από το οποίο θα προκύψουν τα τελικά συμπεράσματα. Παράλληλα, σε μια διαδικασία στρατηγικού σχεδιασμού, που είναι μια συνεχής μακροχρόνια κυκλική διαδικασία, αποτελεί το σημαντικότερο κομμάτι αφού μέσα από την αξιολόγηση θα επισημανθούν τα προβλήματα που έχουν προκύψει, καθώς και τα αποτελέσματα, θετικά ή αρνητικά, του προηγούμενου σχεδιασμού. Στην διάρκεια της αξιολόγησης επισημαίνονται επίσης τα θετικά και αρνητικά στοιχεία της υπό μελέτη περιοχής.

Βασικό μας στόχο αποτελεί η ανάλυση του τρόπου βάσει του οποίου οργανώνονται και σχεδιάζονται οι παρεμβάσεις στην περιοχή, στη βάση των σχέσεων μεταξύ του τοπικού, ενδογενούς δυναμικού (εσωτερικό περιβάλλον) και των ευρύτερων, υπερτοπικών οικονομικών και αναπτυξιακών επιδράσεων και επιπτώσεων (εξωτερικό περιβάλλον). (Βαγιάννη κ.α, 2003)

Για την επίτευξη του παραπάνω στόχου και την αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης της περιοχής των Μικρών Κυκλάδων θα χρησιμοποιηθεί η μέθοδος της S.W.O.T. analysis, μια μέθοδος η οποία κατά τη γνώμη μας κρίνεται ως η πλέον αρμόζουσα για την εκ των προτέρων (ex ante) ανάλυση της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης των Μικρών Κυκλάδων.

Η συγκεκριμένη μέθοδος είναι ευρέως διαδεδομένη τα τελευταία 50 χρόνια σε πολλές μορφές σχεδιασμού (επιχειρηματικός, στρατηγικός κ.λ.π.). Οι σχεδιαστές του χώρου την χρησιμοποιούν μιας και έχει τη δυνατότητα να προσαρμόζεται ανάλογα. Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι και στην περίπτωση του σχεδιασμού του τοπίου και της τουριστικής ανάπτυξης. (Klijn , 1999)

Η περιοχή των Μικρών Κυκλάδων αποτελεί μια από τις προνομιακές περιοχές σε φυσικά τοπία και φυσικά οικοσυστήματα στην Ελλάδα. Είναι επομένως επιβεβλημένη η ανάγκη για σωστή διαχείριση των τοπίων της περιοχής μελέτης, διαχείριση ή ανάπτυξη που θα προκύπτει μέσα από εφαρμογή πολιτικών που θα εντάσσονται στο πλαίσιο ενός ευρύτερου στρατηγικού σχεδιασμού. Ο τουρισμός μπορεί να αποτελέσει τον κινητήριο μοχλό οικονομικής και βιοτικής ανάπτυξης των πολιτών, αλλά είναι απαραίτητο η ανάπτυξη αυτή να είναι εναρμονισμένη με τη διατήρηση του φυσικού τοπίου.

Η ύπαρξη σημαντικών τουριστικών πόρων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα και συγκριτικό πλεονέκτημα για τις περιοχές που επιδιώκουν να αναπτυχθούν τουριστικά. Πολλές περιοχές σε ολόκληρη την Ευρώπη αντιμετώπιζαν και αντιμετωπίζουν ανάλογες προκλήσεις για την ανάπτυξη τους. Αλλού αντιμετωπίστηκαν με επιτυχή τρόπο και οδήγησαν στην ανάπτυξη των περιοχών αυτών, ενώ σε άλλες περιπτώσεις προέκυψαν προβλήματα δισεπίλυτα που οδήγησαν τις περιοχές αυτές σε περιβαλλοντική υποβάθμιση. Έτσι οι τοπικές αρχές είναι ανάγκη να επιλέξουν την κατάλληλη στρατηγική που θα προσδιορίζει το ρόλο που θα διαδραματίσει ο τουρισμός σε σχέση με το τοπίο. Επίσης ο σχεδιασμός και η διαχείριση του τουρισμού, στην προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης της περιοχής, θα πρέπει να γίνεται με τρόπο, ώστε τα κοινωνικό-οικονομικά οφέλη να διαχέονται κατά το δυνατό περισσότερο σε όλη την κοινωνία και να προϋποθέτει τη διατήρηση του τοπίου που αποτελεί κεντρικό άξονα ανάπτυξής του. (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001)

6.1 ΑΝΑΛΥΣΗ S.W.O.T

Για να σχεδιαστεί με πληρότητα και εγκυρότητα ένα στρατηγικό πρόγραμμα ανάπτυξης για τις Μικρές Κυκλάδες, κρίνεται σκόπιμο οι λήπτες των αποφάσεων να έχουν ακριβή και πλήρη θεώρηση για το εξωτερικό περιβάλλον και για τις εσωτερικές δυνατότητες της περιοχής. Μια τεχνική για τη αξιολόγηση των παραπάνω στοιχείων, είναι και η ανάλυση S.W.O.T, η οποία αναφέρεται στις εσωτερικές Δυνάμεις (Strengths) και Αδυναμίες (Weaknesses) και στις εξωτερικές Ευκαιρίες (Opportunities) και Απειλές (Threats), η ονομασία της οποίας προέρχεται από τα αρχικά των παραπάνω λέξεων και συναντάται συνηθέστερα με το αγγλικό αρκτικόλεξο και στη μη αγγλόγλωσση βιβλιογραφία. Ειδικότερα:

1. Δυνάμεις (Strengths), είναι οι εσωτερικές συνθήκες που οπλίζουν την περιοχή με ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα έναντι πιθανών ανταγωνιστών.
2. Αδυναμίες (Weaknesses), είναι εσωτερικές συνθήκες που μειώνουν την απόδοση και αποτελεσματικότητα της τοπικής οικονομίας.
3. Ευκαιρίες (Opportunities), είναι τρέχουσες ή μελλοντικές συνθήκες του περιβάλλοντος που ενεργούν θετικά για την αύξηση του τρέχοντος ή του δυνητικού προϊόντος της περιοχής.

4. Απειλές (Threats), είναι τρέχουσες ή μελλοντικές συνθήκες του περιβάλλοντος που ενεργούν αρνητικά για την αύξηση του τρέχοντος ή του δυνητικού προϊόντος της περιοχής.

Η S.W.O.T ανάλυση είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, ως μέθοδος περιβαλλοντικής ανίχνευσης και αξιολόγησης, στα προκαταρκτικά στάδια του προγραμματικού σχεδιασμού επειδή, κυρίως, διασφαλίζει την ορθολογική προοπτική και εμπεριέχει σημαντικό κριτικό προβληματισμό. Ειδικότερα, ταξινομεί συστηματικά πληροφορίες και απόψεις στρατηγικής φύσεως για τη περιοχή και διαμορφώνει εναλλακτικά σενάρια ανάπτυξης που, σε μεταγενέστερο στάδιο, τυγχάνουν επεξεργασίας μέσω πιο εξειδικευμένων μοντέλων και τεχνικών ανάλυσης. Η S.W.O.T υπογραμμίζει ιδιαίτερα την ευαισθησία της ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο σε απρόβλεπτες μεταβολές που οφείλονται στην εθνική οικονομία. Εισάγει σε αρχικό στάδιο το κυρίαρχο πλαίσιο αιτιότητας που διευκολύνει την αποδοτική διαχείριση του πληροφοριακού συνόλου που προκύπτει κατά την υλοποίηση ενός αναπτυξιακού προγράμματος. Παρέχει, ειδικότερα:

- Συστηματική διασύνδεση μεταξύ της απόδοσης της τοπικής οικονομίας και της ευρύτερης σε περιφερειακό, εθνικό και διακρατικό επίπεδο.
- Σαφής επεξήγηση του τρόπου που οι δράσεις των αναπτυξιακών προγραμμάτων θα επιφέρουν την ανάπτυξη.
- Συνυπολογίζει τις γενικές τάσεις που αναμένεται να επηρεάσουν την τοπική οικονομία και εντός των οποίων η παρεμβατική πολιτική θα πρέπει να αναπτυχθεί.
- Σαφή ανάλυση της εσωτερικής και εξωτερικής συνοχής των αναπτυξιακών προγραμμάτων και των πολλαπλασιαστών.
- Δυνατότητα συγκρότησης ρεαλιστικής αντίστροφης πραγματικότητας έναντι της οποίας τα σενάρια παρέμβασης μπορούν να συγκριθούν.
- Δυνατότητα περιοδικής ανασκόπησης.

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ (S)

- S1. Μικρή απόσταση από μεγάλα Κυκλαδονήσια.
- S2. Μικρή απόσταση μεταξύ των Μικρών Κυκλάδων.
- S3. Αυξητική τάση πληθυσμού.
- S4. Δεν αντιμετωπίζεται πρόβλημα ανεργίας.
- S5. «Υγής» ηλικιακή πυραμίδα.
- S6. Ικανοποιητική απασχόληση Κουφονησιωτών στον α'γενή τομέα παραγωγής.
- S7. Δυνατότητα επέκτασης παραγωγικής δραστηριοποίησης σε γειτονικά ακατοίκητα νησιά.
- S8. Ήπιο κλίμα.
- S9. Ύπαρξη φυσικών πόρων τουριστικής έλξης.
- S10. Ύπαρξη πολιτιστικών και πολιτισμικών πόρων.
- S11. Διατήρηση παράδοσης, ηθών και εθίμων.
- S12. Γραφικοί οικισμοί.
- S13. Ήδη γνωστοί τουριστικοί προορισμοί.
- S14. Θετική προδιάθεση των ντόπιων προς τον τουρισμό.
- S15. Επαρκής ακτοπλοϊκή σύνδεση.
- S16. Ύπαρξη ευνοϊκών προϋποθέσεων για την παραγωγή προϊόντων και την προσφορά υπηρεσιών υψηλής ποιότητας.
- S17. Αυξητική τάση βελτίωσης των εξυπηρετήσεων και υπηρεσιών.

ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ

(ή ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ) (W)

- W1. Ενδογενή δομικά χαρακτηριστικά (μικρό μέγεθος, περιφερειακότητα, νοοτροπία κατοίκων).
- W2. Έλλειψη υδατικών πόρων.
- W3. Προβλήματα ηλεκτροδότησης.
- W4. Διόγκωση τριτογενούς τομέα παραγωγής (τουρισμός) και παραγκωνισμός πρωτογενούς τομέα.
- W5. Έντονη εξάρτηση από μεγαλύτερα νησιά – δορυφόρους.
- W6. Η Ηρακλεία παρουσιάζει υψηλό ποσοστό γήρανσης του πληθυσμού της.
- W7. Εποχικότητα.
- W8. Έλλειψη ενιαίου στρατηγικού σχεδιασμού τουριστικής ανάπτυξης.
- W9. Αποσπασματικές και μεμονωμένες αναπτυξιακές πρωτοβουλίες τουριστικής ανάπτυξης.
- W10. Απότομη διόγκωση ιδιωτικής επενδυτικής δραστηριότητας.
- W11. Δεν υπάρχει σωστή σύνδεση του Φυσικού και Πολιτιστικού χώρου.
- W12. Ελλιπής ενημέρωση του τοπικού πληθυσμού σχετικά με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού και την προώθηση ενός οικολογικά αποδεκτού μοντέλου βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης.
- W13. Ελλείψεις στους τοπικούς μηχανισμούς στήριξης επιχειρηματικότητας στον τουρισμό.
- W14. Ανευδίκευτη απασχόληση στις τουριστικές επιχειρήσεις.

ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ (O)

- O1. Αξιοποίηση της διεθνούς ζήτησης και προοπτικές ανάπτυξης νέων και εναλλακτικών μορφών τουρισμού.
- O2. Προοπτικές ανάπτυξης τουριστικής υποδομής μικρής κλίμακας σε μη κορεσμένες περιοχές.
- O3. Αξιοποίηση κινητικότητας εργασίας λόγω τουριστικών επενδύσεων.
- O4. Δυνατότητες διασυνοριακής συνεργασίας σε εμπόριο και τουρισμό με ενταγμένες και υπό ένταξη χώρες.
- O5. Αξιοποίηση ζήτησης προϊόντων με ονομασία προέλευσης και βιολογικής παραγωγής.
- O6. Χρήση νέων μεθόδων και τεχνολογιών διαχείρισης υδατικών πόρων.
- O7. Διεύρυνση χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.
- O8. Δυνατότητες διακρατικής συνεργασίας με μεσογειακές χώρες σε τομείς έρευνας και περιβάλλοντος.
- O9. Αξιοποίηση των μέσων και των ευκαιριών που παρέχονται από τις νέες τεχνολογίες της επικοινωνίας.

ΚΙΝΔΥΝΟΙ (ή ΑΠΕΙΛΕΣ) (T)

- T1. Ανάπτυξη ανταγωνιστικών περιοχών με χαμηλότερο κόστος προϊόντων και υπηρεσιών στο χώρο του Αιγαίου, αλλά και στον ευρύτερο της Μεσογείου.
- T2. Τάσεις εγκατάλειψης των νησιών από τις παραγωγικές ηλικίες.
- T3. Εξάντληση του υδροφόρου ορίζοντα και υφαλμύρωση.
- T4. Φυσικές περιβαλλοντικές απειλές (σεισμοί, πυρκαγιές κλπ.).
- T5. Ανθρωπογενείς περιβαλλοντικές απειλές (αυθαίρετη δόμηση, υπερβόσκηση, ανεξέλεγκτη απόρριψη απορριμμάτων).
- T6. Τάσεις αποκλεισμού μικρών νησιών από τα κέντρα πληροφόρησης και παροχής υπηρεσιών.

6.1.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΩΝ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΩΝ

- Οι Μικρές Κυκλάδες βρίσκονται σε πολύ μικρή απόσταση από μεγάλα Κυκλαδονήσια (Νάξο, Πάρο, Αμοργό, Ίο) που διαθέτουν υποδομές (μεγάλα λιμάνια, αεροδρόμια κ.α) και υπηρεσίες, που σε αυτά δεν μπορούν να δημιουργηθούν, λόγω του μικρού τους μεγέθους, αλλά και που αποτελούν γνωστούς τουριστικούς προορισμούς.
- Οι Μικρές Κυκλάδες βρίσκονται σε πολύ μικρή μεταξύ τους απόσταση, γεγονός το οποίο βοηθά στη σχεδιαστική αντιμετώπισή τους ως συνόλου και προσφέρουν το πλεονέκτημα της ποικιλίας και της απόκτησης διαφορετικών ταξιδιωτικών εμπειριών σε μικρό χρονικό διάστημα.
- Τα νησιά στο σύνολό τους παρουσιάζουν αυξητικές τάσεις του πληθυσμού τους και τάσεις συγκράτησής του, λόγω της αυξημένης τουριστικής δραστηριότητας. Στην πλειοψηφία τους, ο πληθυσμός δεν παρουσιάζει γήρανση, ενώ η ανεργία κρίνεται από πολύ χαμηλή.
- Στο Κουφονήσι οι κάτοικοι στην πλειοψηφία τους ασχολούνται με την αλιεία, γεγονός που αποδεικνύει πως στο συγκεκριμένο νησί δεν έχει εγκαταληφθεί ο πρωτογενής τομέας παραγωγής.
- Η παραγωγική διαδικασία (καλλιέργειες, κτηνοτροφία, μελισσοκομεία κλπ.) μπορούν να επεκταθούν και στα μικρά ακατοίκητα νησιά, τα οποία έχουν το πλεονέκτημα να βρίσκονται σε πολύ μικρή απόσταση από τη Δονούσα, τη Σχοινούσα, την Ηρακλειά ή το Κουφονήσι.
- Οι πολύ καλές κλιματολογικές συνθήκες επιτρέπουν την ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων, κυρίως αυτών που σχετίζονται με τη θάλασσα, αλλά ευνοούν και την ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων και σε περιόδους μη αιχμής.

- Όλα τα νησιά διαθέτουν ποικιλία πόρων (φυσικών και πολιτισμικών), γεγονός που επιτρέπει την προσέλκυση διαφορετικών ομάδων τουριστών και ιδίως αυτών που ενδιαφέρονται για εναλλακτικές τουριστικές δραστηριότητες (πολιτιστικός, θρησκευτικός, αγροτουρισμός κ.α). Χαρακτηριστικά είναι τα αρχαιολογικά μνημεία που υπάρχουν σε όλα τα νησιά των Μικρών Κυκλάδων, οι εκκλησίες με τα πανηγύρια τους, το σπήλαιο του Αγ. Ιωάννη στην Ηρακλεία, οι πολιτιστικές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στα νησιά κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού κ.α.. Γενικά, τα νησιά διαθέτουν μια σειρά χαρακτηριστικών, που επιτρέπουν την υιοθέτηση μιας τουριστικής ταυτότητας η οποία θα απευθύνεται σε διαφορετικές ομάδες τουριστών.
- Η μέχρι πρότινος απομόνωση των νησιών από την εντατική τουριστική δραστηριοποίηση έχει συμβάλει στη διατήρηση της κυκλαδίτικης παράδοσης, τόσο από πλευράς ηθών και εθίμων των κατοίκων, όσο και από πλευράς παραδοσιακών οικισμών.
- Οι Μικρές Κυκλάδες στο σύνολό τους αποτελούν ήδη γνωστούς τουριστικούς προορισμούς, τουλάχιστον σε επίπεδο ημεδαπών επισκεπτών.
- Οι κάτοικοι των νησιών παρουσιάζουν θετική προδιάθεση προς τον τουρισμό, ενώ χαρακτηρίζονται από εργατικότητα και εφευρετικότητα.
- Οι ακτοπλοϊκές συνδέσεις κρίνονται επαρκείς, τουλάχιστον κατά τις περιόδους αιχμής.
- Στις Μικρές Κυκλάδες υπάρχουν ιδιαίτερα ευνοϊκές προϋποθέσεις για την παραγωγή προϊόντων και την προσφορά υπηρεσιών υψηλής ποιότητας, εξαιτίας του υψηλού επιπέδου της υφιστάμενης κατάστασης αναφορικά με την ενημέρωση, τη διάθεση, τις δεξιότητες, την ωριμότητα και ετοιμότητα της επιχειρηματικής και αυτοδιοικητικής κοινότητας και γενικότερα των πολιτών (εν δυνάμει επιχειρηματιών), οι οποίοι διαθέτουν ήδη επιτυχημένη επιχειρησιακή πορεία με υψηλών προδιαγραφών επιχειρησιακή κουλτούρα αλλά και κουλτούρα ποιότητας που τους καθιστούν ικανούς αλλά και

πρόσφορους να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις και να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες.

6.1.2 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΑΔΥΝΑΜΙΩΝ Ή ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΩΝ

- Τα ενδογενή χαρακτηριστικά που εμφανίζουν από κοινού όλα τα μικρά νησιά, χαρακτηριστικά που συνθέτουν τον όρο της νησιωτικότητας, δεν επιτρέπουν τη δημιουργία υποδομών, αλλά και οικονομίας μεγάλης κλίμακας.
- Οι Μικρές Κυκλάδες είναι στο σύνολό τους άνυδρες, γεγονός το οποίο επιβαρύνει οικονομικά την περιοχή γενικά, αλλά και κατά τη θερινή περίοδο περισσότερο, μιας και οι ανάγκες για νερό αυξάνονται. Η λύση μέσω της αφαλάτωσης δεν έχει δοθεί ακόμη, είτε από ολιγορία των αρμοδίων, είτε από έλλειψη τεχνικής επιστασίας.
- Με εξαίρεση τη Δονούσα, κανένα νησί δεν ηλεκτροδοτείται αυτόνομα, παρά μέσω καλωδίου από τη γειτονική Πάρο και μέσω αυτής από τη Νάξο. Με τον τρόπο αυτό ικανοποιείται ο τοπικός πληθυσμός τις περιόδους μη αιχμής, όμως κατά τη θερινή περίοδο, όπου το Κουφονήσι και μόνο δέχτηκε το 2007 περίπου 10.000 επισκέπτες, παρατηρούνται συχνές πτώσεις τάσεις, με επιζήμιες επιπτώσεις σε οικοσκευές και όχι μόνο.
- Η μέχρι πρότινος απομόνωση των μικρών νησιών είχε διαφυλάξει τον πρωτογενή τομέα παραγωγής, ο οποίος και αποτελούσε τη μοναδική διέξοδο από οικονομικά τέλματα. Με την τουριστική άνοδο της τελευταίας δεκαπενταετίας περίπου, σε όλα τα νησιά παρατηρείται μετατόπιση της παραγωγικής διαδικασίας προς τον τριτογενή τομέα, με εμφανή παραγκωνισμό του πρωτογενούς.
- Ο μετασχηματισμός της παραγωγικής διαδικασίας, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη τουριστική ζήτηση, οδήγησε στην άμεση οικονομική εξάρτηση των Μικρών Κυκλάδων από μεγαλύτερα νησιά – δορυφόρους, κυρίως τη Νάξο και την Αμοργό.

- Ο πληθυσμός της Ηρακλειάς από τα στατιστικά στοιχεία για το έτος 2001 εμφανίζεται γηρασμένος, ενώ τα νησιά στο σύνολό τους παρουσιάζουν εποχικότητα στην τουριστική ζήτηση, μιας και ο ηλιοτροπικός τουρισμός έχει προβληθεί ως το αντικείμενο τουριστικής προσφοράς τους.
- Τα σημάδια από την έλλειψη ενιαίου στρατηγικού σχεδιασμού τουριστικής ανάπτυξης είναι εμφανή, ενώ οι αναπτυξιακές πρωτοβουλίες κρίνονται από αποσπασματικές έως μεμονωμένες.
- Η απότομη διόγκωση κατά την τελευταία δεκαπενταετία της ιδιωτικής επενδυτικής δραστηριότητας, έχει επιφέρει σημαντικές βλάβες στα νησιά, κυρίως σε επίπεδο αισθητικής, μιας και ο αριθμός των κτιρίων διπλασιάστηκε στο σύνολο των νησιών κατά την περασμένη δεκαετία ('90 – '00).
- Ο φυσικός χώρος δε συνδέεται με επάρκεια με τον πολιτιστικό χώρο. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ελλιπή ενημέρωση του τοπικού πληθυσμού με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, δυσχεραίνει ή και καθιστά αδύνατη την προώθηση ενός οικολογικά αποδεκτού μοντέλου βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης.
- Η ανειδίκευτη απασχόληση στις τουριστικές επιχειρήσεις με τους όποιους κινδύνους αυτό επιφυλάσσει για το επίπεδο ποιότητας των παρεχομένων υπηρεσιών και τις προοπτικές περαιτέρω ανάπτυξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΟΡΑΜΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Στα προηγούμενα κεφάλαια του Β' Μέρους του παρόντος πονήματος συλλέξαμε και παραθέσαμε τα στοιχεία που συνθέτουν την υφιστάμενη κατάσταση στις Μικρές Κυκλάδες, εντοπίσαμε τις αδυναμίες – μειονεκτήματα (Αξιολόγηση – Διάγνωση) που εμφανίζει η ευρύτερη αναπτυξιακή διαδικασία της μελέτης περίπτωσης και στο παρόν στάδιο θα συντάξουμε ένα στρατηγικό πλαίσιο για την από δω και πέρα ανάπτυξη των Μικρών Κυκλάδων.

«Οι Μικρές Κυκλάδες ως «ενιαία χωρική ενότητα» βιώσιμου τουρισμού.»

Μέσω του προαναφερθέντος οράματος, στόχο μας αποτελεί η θεώρηση των Μικρών Κυκλάδων ως ενός ολοκληρωμένου δικτύου, δίκτυο στο οποίο θα συμπεριλαμβάνονται ακόμη και οι μικρές ακατοίκητες νησίδες και βραχονησίδες του συμπλέγματος, για την ανάδειξη των ευεργετημάτων από μια βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη – βιώσιμο τουρισμό. Και λέγοντας βιώσιμο τουρισμό, εννοούμε τον τουρισμό εκείνο, που η ανάπτυξή του σέβεται και συμβαδίζει με τις εθνικές και τοπικές (κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές) ιδιαιτερότητες και συνθήκες.

Στη συνέχεια παρατίθενται οι στρατηγικοί στόχοι, οι βασικοί άξονες προτεραιότητας της πρότασής μας κατά αξιολογική σειρά, καθώς και τα μέσα επίτευξης – μέτρα, για την ολοκληρωμένη κατάρτιση ενός στρατηγικού πλαισίου για τις Μικρές Κυκλάδες.

Στο παρόν στάδιο στόχο μας αποτελεί η κατάρτιση ενός πλαισίου, το οποίο να απευθύνεται, τόσο σε φορείς όλων των βαθμίδων διοίκησης και αυτοδιοίκησης, αλλά και στην τοπική κοινωνία, η οποία έχει τη νοοτροπία πως μόνο με περισσότερα ενοικιαζόμενα δωμάτια θα μεγιστοποιήσει την ανάπτυξη, που δεν είναι άλλη από την αμιγή οικονομική ανάπτυξη, η οποία συντελείται δίχως να υπολογίζεται η φέρουσα ικανότητα ενός τόσο ευαίσθητου - εύθραυστου οικοσυστήματος, όπως αυτού των Μικρών Κυκλάδων.

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να επισημάνουμε πως ασπαζόμαστε την πεποίθηση πως οι δράσεις και παρεμβάσεις αναπτυξιακού χαρακτήρα, ιδιαίτερα αυτές που δημιουργούν μόνιμα αποτελέσματα, θετικά και βιώσιμα ως προς το περιβάλλον,

την τοπική κοινωνία και την οικονομία, είναι το βασικό και σταθερό μας ζητούμενο. Το ζητούμενο αυτό καθίσταται πλέον επιτακτικό για γεωγραφικές ενότητες που αντιμετωπίζουν προβλήματα απομόνωσης και προσπελασιμότητας, δυσμενούς κοινωνικό – οικονομικής διάρθρωσης και χαμηλών αναπτυξιακών επιδόσεων, χαρακτηριστικά που εμφανίζουν και οι Μικρές Κυκλάδες.

7.1 ΣΤΟΧΟΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ

Για την κατάρτιση των στρατηγικών στόχων του προαναφερθέντος πλαισίου ανάπτυξης, λάβαμε υπόψη:

- τους σύγχρονους προβληματισμούς και τις απόψεις για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, όπως αυτοί διατυπώνονται σε κείμενα πολιτικής, μελέτες και έρευνες,
- την κοινοτική και εθνική πολιτική για τον τουρισμό, όπως αυτή διατυπώνεται στα προγραμματικά κείμενα,
- τις νέες τάσεις ζήτησης και της τουριστικής αγοράς και
- αυτό καθεαυτό το τουριστικό προϊόν, την υφιστάμενη τουριστική ανάπτυξη και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των Μικρών Κυκλάδων.

Όπως έχουμε προαναφέρει σε προηγούμενα κεφάλαια, το θέμα του τουρισμού γενικά, αλλά και της τουριστικής ανάπτυξης, τις δυο τελευταίες δεκαετίες βρίσκεται στο επίκεντρο των πολιτικών των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο τομέας της τουριστικής ανάπτυξης κινεί το ενδιαφέρον, αφενός λόγω της σημασίας του ως οικονομικής δραστηριότητας και αφετέρου λόγω της σχέσης του με στόχους της Ε.Ε, όπως η βιώσιμη ανάπτυξη, η οικονομική άνοδος και η αύξηση της απασχόλησης, η οικονομική και κοινωνική συνοχή.

Αναφορικά με την εθνική πολιτική για τον τουρισμό, σύγχρονες διατυπώσεις απαντάμε στα σχετικά Προγραμματικά Κείμενα (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα», Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα, Κοινοτική Πρωτοβουλία Leader Plus κλπ.). Γενικά, οι στόχοι που διατυπώνονται στα διάφορα προγράμματα υπακούουν σε μια γενική στρατηγική, η οποία έγκειται στη **βελτίωση της ανταγωνιστικότητας στον τομέα του τουρισμού και στην ανάπτυξη ενός τουριστικού προϊόντος υψηλής προστιθέμενης αξίας.**

Ο όγκος του τουρισμού έχει αυξηθεί σημαντικά στην Ευρώπη και αναμένεται να διπλασιαστεί μέσα στην προσεχή εικοσαετία, γεγονός το οποίο συνοδεύεται και θα

συνοδευτεί με την ποιοτική διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος και τη στροφή του προς πιο «ήπιες – εναλλακτικές» μορφές. Εκτιμήσεις αναφέρουν πως το 2020 οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού θα καταλαμβάνουν περί το 20% της τουριστικής κίνησης στην Ευρώπη. (Μιχαηλίδης, 2003)

Εξειδικεύοντας στη μελέτη περίπτωσης, τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των Μικρών Κυκλάδων που πρέπει να ληφθούν υπόψη στη διαμόρφωση μιας βιώσιμης αναπτυξιακής στρατηγικής για τον τουρισμό είναι:

- το **φυσικό και δομημένο περιβάλλον** τους (ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες, βιοποικιλότητα των οικοσυστημάτων, ποιότητα θαλάσσιων υδάτων, νησιωτική φυσιογνωμία και παραδοσιακή αρχιτεκτονική),
- η πλούσια **πολιτιστική κληρονομιά** (αρχαιολογικοί χώροι, ιστορικοί οικισμοί, εκκλησίες, πολιτιστικές εκδηλώσεις κ.α),
- οι **δυνατότητες ανάπτυξης** του περιορισμένου **πρωτογενή τομέα της παραγωγής** (αντιμετώπιση δυσκολιών που προκύπτουν από τη στενότητα των φυσικών πόρων),
- η υφιστάμενη **τουριστική ανάπτυξη** (πόλος τουριστικής δραστηριότητας σχετικά υψηλής έντασης)
- οι **δυνατότητες στον τομέα των επενδύσεων και της τεχνολογίας** (μεταποίηση τοπικών προϊόντων, προώθηση τεχνολογιών αξιοποίησης φυσικών πόρων, όπως ηλιακή ή αιολική ενέργεια).

Οι παραπάνω προϋποθέσεις κωδικοποιούνται στους εξής δύο στρατηγικούς στόχους, τους οποίους θέτουμε και θα διέπουν οιαδήποτε διατύπωσή μας σχετικά με την κατάρτιση ενός στρατηγικού πλαισίου βιώσιμου τουρισμού για τις Μικρές Κυκλάδες.

Η τουριστική ανάπτυξη των Μικρών Κυκλάδων βασιζόμενη σε ένα ολοκληρωμένο (αυτόνομο και αλληλοτροφοδοτούμενο) δίκτυο τοπικής οικονομίας και παραγωγής, φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων.

Ο αναπροσανατολισμός της ευρύτερης τουριστικής ανάπτυξης, η αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος και η αύξηση της βιώσιμης «ανταγωνιστικότητάς» του.

Στόχος μας είναι η από δω και στο εξής λειτουργία της τουριστικής δραστηριότητας στο πλαίσιο της βιωσιμότητας (sustainability) και όχι στην αποκλειστική ανάπτυξη βάσει του μαζικού μοντέλου 3S, που στην περίπτωση των Μικρών Κυκλάδων ταυτοποιείται με την προώθηση του ηλιοτροπικού τουρισμού και την οικονομική ανάπτυξη του τόπου από τη συνεχή κατασκευή ενοικιαζόμενων δωματίων.

Μια τουριστική ανάπτυξη για να θεωρηθεί ουσιαστικά βιώσιμη για έναν τουριστικό προορισμό, οφείλει να διέπεται από αρχές που θα παρέχουν ουσιαστικά κίνητρα ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας και παραγωγής, θα προστατεύουν και θα προβάλλουν το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον και θα σέβονται τις τοπικές ιδιαιτερότητες.

Αν η τοπική οικονομία και παραγωγή ανθίσουν και αν το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον κατασταθούν σε περίοπτη θέση, τότε η τουριστική ανάπτυξη με την προσέλκυση επισκεπτών που αυτή συνεπάγεται, θα μπορέσει να λειτουργήσει καταλυτικά στην άρση της ως τώρα εξάρτησης από μεγαλύτερα νησιά – δορυφόρους, κατάσταση που επιφέρει παράπλευρες οικονομικές απώλειες, αν θεωρήσουμε πως τελικά η οικονομική ανάπτυξη είναι αυτή που αφορά έναν τουριστικό προορισμό.

Το δίκτυο της εύρυθμης λειτουργίας που προτείνουμε δεν θα αποτελεί ένα «κλειστό» δίκτυο, ένα δίκτυο αποκομμένο από την ενδοχώρα ή τους γύρω δορυφόρους, οι οποίοι εκ των πραγμάτων θα συνεχίσουν να τροφοδοτούν τις Μικρές Κυκλάδες, όχι μόνο σε επίπεδο υποδομών (αεροδρόμια, λιμάνια κ.α), που λόγω μικρού μεγέθους δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν σε αυτές. Το κίνητρο της «ιδιοκατανάλωσης» από ένα τέτοιο δίκτυο αποτελεί κατά τη γνώμη μας την πιο ισχυρή πρόκληση για την ταυτόχρονη ανάπτυξη και λειτουργία των διαφορετικών παραγωγικών τομέων, που χρήζουν άμεσης ενδυνάμωσης.

Τέλος, λόγω της ύπαρξης ενός πλούσιου φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, στις Μικρές Κυκλάδες η υφιστάμενη τουριστική ανάπτυξη δύναται να αναπροσανατολιστεί προς πιο ήπιες μορφές τουριστικής δραστηριοποίησης. Άλλωστε πολλοί ερευνητές του τουριστικού φαινομένου στο πλαίσιο της ελληνικής επικράτειας υποστηρίζουν πως ο πολιτισμός μας είναι το πλέον «δυνατό μας χαρτί», το οποίο πρέπει να «εμπορευτούμε» αν επιθυμούμε να συνεχίσουμε να στηρίζουμε μεγάλο κομμάτι της ελληνικής οικονομίας στον τουρισμό. Και αυτό γιατί η γήρανση του μαζικού τουρισμού των 3S καθίσταται πανθομολογούμενη.

7.2 ΑΞΟΝΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

Σε αντιστοιχία με τους δυο παραπάνω στρατηγικούς στόχους βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης των Μικρών Κυκλάδων, διατυπώνουμε εν συνεχεία τους Άξονες Προτεραιότητας κατά αξιολογική σειρά, ενώ στα υποκεφάλαια που θα ακολουθήσουν θα παρουσιαστεί αναλυτικά το περιεχόμενο και οι επιδιώξεις κάθε άξονα προτεραιότητας.

Άξονας 1: Άμβλυνση των μειονεξιών που εκπορεύονται από τη νησιωτικότητα.

Άξονας 2: Ενίσχυση της υπαίθρου και των τομέων της παραγωγικής διαδικασίας που υστερούν.

Άξονας 3: Προστασία και ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος και βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων.

Άξονας 4: Αναπροσανατολισμός της υφιστάμενης τουριστικής ανάπτυξης και προώθηση των εναλλακτικών μορφών τουριστικής ανάπτυξης.

7.2.1 ΑΞΟΝΑΣ 1: ΑΜΒΛΥΝΣΗ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΕΞΙΩΝ ΠΟΥ ΕΚΠΟΡΕΥΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΤΗΤΑ.

Όπως έχουμε προαναφέρει στο Θεωρητικό Πλαίσιο του παρόντος πονήματος, η έννοια της νησιωτικότητας συναπαρτίζεται από τρία κοινά χαρακτηριστικά που διέπουν το νησιωτικό χώρο στο σύνολό του και δεν είναι άλλα από το μικρό μέγεθος των νησιών, την περιφερειακότητα που προκύπτει λόγω της φυσικής απόστασης από την ενδοχώρα και τις ιδιαίτερες πολιτιστικές αξίες και τη βιοματική ταυτότητα των κατοίκων τους.

Στόχο μας δεν αποτελεί η λήψη μέτρων για την απαλοιφή της νησιωτικότητας που χαρακτηρίζει τις Μικρές Κυκλάδες, κάτι που το οποίο είναι αφενός αδύνατο, αλλά αφετέρου αποτελεί ένα ιδιότυπο ενδογενές χαρακτηριστικό, το οποίο έχει εδώ και χρόνια θωρακίσει και διαφυλάξει το συγκριτικό τους πλεονέκτημα, που δεν είναι άλλο από τη διατήρηση της σχετικής παρθενίας τους.

Ως ειδικοί στόχοι σε αυτόν τον άξονα (Άξονα ς1) τίθενται:

- **Η βελτίωση της σύνδεσης των Μικρών Κυκλάδων με την ελληνική ενδοχώρα**, κυρίως κατά τη διάρκεια της χειμερινής περιόδου, αφού για τη θερινή περίοδο η σύνδεση κρίνεται από εμάς επαρκής. Ένα από τα ευεργετήματα που προκύπτουν από την εφαρμογή ενός προτύπου βιώσιμου τουρισμού είναι αυτό της άρσης της εποχικότητας της τουριστικής δραστηριότητας και η επιμήκυνσή της και κατά τη διάρκεια της ως τώρα «νεκρής» περιόδου. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να βελτιωθεί η εναέρια σύνδεση με τις Μικρές Κυκλάδες, μέσω των πλησιέστερων αεροδρομίων της Παροναξίας, αλλά και η ακτοπλοϊκή σύνδεση με το λιμάνι του Πειραιά και κατά τη χειμερινή περίοδο. Στο σημείο αυτό θα κρίναμε σκόπιμη και τη βελτίωση του υφιστάμενου δικτύου των λιμενικών υποδομών, με έργα βελτίωσης και επέκτασης, όχι ιδιαίτερα μεγάλης κλίμακας, των υφιστάμενων λιμανιών και τη σύνδεση των Μικρών Κυκλάδων με υδροπλάνα, που όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο σημείο δυνητικά θα εξυπηρετήσουν σημαντικό αριθμό ανθρώπων (κυρίως μόνιμων κατοίκων).
- **Η ενίσχυση των υποδομών κυρίως κοινωνικού χαρακτήρα**. Ο στόχος αυτός αφορά κυρίως το μόνιμο πληθυσμό των Μικρών Κυκλάδων. Σε επίπεδο εκπαίδευσης οι Μικρές Κυκλάδες θεωρούμε πως ανταπεξέρχονται των αναγκών για κτιριακή υποδομή και εκπαιδευτικό προσωπικό στην παρούσα φάση. Σε ενδεχόμενη αύξηση του νεανικού – μαθητικού πληθυσμού θεωρούμε πως λύση θα δοθεί με κάποια σχετική ευκολία στο πλαίσιο της τοπικής αυτορύθμισης. Αναφορικά με την υγεία και την πρόνοια, προτείνουμε τη συνεχή στελέχωση και τον εκσυγχρονισμό των υφιστάμενων πολυδύναμων, περιφερειακών ιατρείων και τη δημιουργία ενός Κέντρου Υγείας σε κάποιο από τα νησιά των Μικρών Κυκλάδων (ίσως στη Δονούσα ή τη Σχοινούσα που δεν είναι τόσο επιβαρημένες οικιστικά συγκριτικά με το Κουφονήσι) και το μόνιμο εξοπλισμό του με ελικόπτερο παντός καιρού, που θα μπορεί να μεταφέρει έκτακτα περιστατικά σε νοσοκομεία γειτονικών νησιών ή στην Αθήνα. Τέλος, θα προτείνουμε τη δημιουργία σε κάθε νησί ενός τραπεζικού καταστήματος, είτε δημοσίου, είτε ιδιωτικού συμφέροντος τράπεζας. Αναφορικά με τις λοιπές υποδομές, θα προτείνουμε τη λύση του προβλήματος της χαμηλής τάσης του ηλ. ρεύματος, είτε με τη δημιουργία αυτόνομων σταθμών της Δ.Ε.Η σε Σχοινούσα, Ηρακλεία και Κουφονήσι, γεγονός που θα οδηγούσε και στην παροχή ηλ. ρεύματος και στα πλησιέστερα ακατοίκητα νησιά Κέρο και Κάτω Κουφονήσι, μιας και η

αξιοποίηση της αιολικής ενέργειας κρίνεται απαγορευτική, κατά τη γνώμη μας σε τόσο μικρής έκτασης και ιδιαίτερου φυσικού κάλλους νησιά.

7.2.2 ΑΞΟΝΑΣ 2: ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΟΜΕΩΝ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΠΟΥ ΥΣΤΕΡΟΥΝ.

Όπως έχουμε διαπιστώσει στο Β' Μέρος του παρόντος πονήματος, που αφορά την Μελέτη Περίπτωσης των Μικρών Κυκλάδων, ο α' γενής τομέας της παραγωγής δε φαίνεται να βρίσκεται σε περίοπτη θέση στην ευρύτερη οικονομική δραστηριοποίηση των κατοίκων των Μικρών Κυκλάδων. Σημαντικό ποσοστό των κατοίκων του Κουφονησίου απασχολείται στην αλιεία, που παραδοσιακά έχει αποτελέσει την κύρια οικονομική δραστηριότητα για το νησί. Στον αντίποδα, παρατηρούμε νησιά όπως η Δονούσα, όπου ο α' γενής τομέας της παραγωγής κρίνεται ως ιδιαίτερα ισχνός, και η Σχοινούσα όπου αυτός αναπτύσσεται σε ένα όχι και τόσο ικανοποιητικό επίπεδο.

Η αδρανοποίηση του πρωτογενούς τομέα, και ιδιαίτερα της γεωργίας είναι πρόδηλη, γεγονός το οποίο οδηγεί στην εξάρτηση των Μικρών Κυκλάδων από τα πλησιέστερα μεγαλύτερα νησιά – δορυφόρους. Οι ανάγκες, τόσο της χειμερινής, όσο και της θερινής, που είναι ιδιαίτερα αυξημένες, περιόδου καλύπτονται με εισαγωγή γεωργικών προϊόντων από το θεσσαλικό κάμπο, αλλά και από τα γειτονικά νησιά. Η κατάσταση αυτή επιφέρει ποικίλες παράπλευρες απώλειες, κυρίως οικονομικής φύσης. Θα πρέπει λοιπόν, σύμφωνα με τους στρατηγικούς στόχους που έχουμε διατυπώσει για την περιοχή των Μικρών Κυκλάδων, οι απώλειες αυτές να εξαλειφθούν, ή τουλάχιστον να μειωθούν αισθητά, και τα νησιά να αποκτήσουν στο σύνολό τους μια υγιή πρωτογενή παραγωγική βάση.

Το εγχείρημα αυτό κατά τη γνώμη μας δεν κρίνεται ιδιαίτερα δύσκολο. Αναγνωρίζουμε πως λόγω του μικρού μεγέθους των νησιών δεν υπάρχουν ιδιαίτερα περιθώρια για καλλιεργήσιμη γη, τόσο λόγω ανεπαρκούς έκτασης, όσο και λόγω έλλειψης υδατικών πόρων. Από την άλλη όμως, το εγχείρημά μας εμπνέεται από το όχι και τόσο πρόσφατο παρελθόν, όπου οι Μικρές Κυκλάδες στο σύνολό τους χρησιμοποιήθηκαν έναντι μίσθωσης από Αμοργιανούς, για καλλιέργεια και βοσκή.

Η ανάπτυξη και επέκταση των αγροτικών περιοχών στις Μικρές Κυκλάδες θα είναι κατά τη γνώμη μας καταλυτικής σημασίας για το συνολικά μας εγχείρημα. Η παραγωγή γεωργικών προϊόντων επαρκούς ποσότητας, τόσο για τους ντόπιους, όσο

και για τους επισκέπτες της εαρινής και της χειμερινής περιόδου, θα καταστεί καθοριστικής σημασίας για την ορθή λειτουργία του εν προκειμένω αυτόνομου και αλληλοτροφοδοτούμενου δικτύου, τουλάχιστον σε επίπεδο τοπικής οικονομίας και παραγωγής.

Ως ειδικοί στόχοι σε αυτόν τον άξονα (Άξονας 2) τίθενται:

- **Η ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών που χαρακτηρίζονται από φθίνουσα οικονομική δραστηριότητα.** Για την επίτευξη του στόχου αυτού προτείνουμε την υλοποίηση Ολοκληρωμένων Παρεμβάσεων Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου. Τα ΟΠΑΑΧ χρηματοδοτούν ολοκληρωμένες παρεμβάσεις ανάπτυξης, αναφορικά με έργα και ενέργειες βελτίωσης των υποδομών, αλλά και με στήριξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας των κατοίκων. Μέσα από τη δράση αυτή στοχεύουμε κυρίως στον επαναπροσδιορισμό και επανασχεδιασμό του υφιστάμενου προτύπου ανάπτυξης και στην προσαρμογή του νέου στα νέα δεδομένα και συνθήκες, αλλά και στην εξασφάλιση των απαραίτητων υποδομών που απαιτεί μια επαναπροσδιορισμένη αγροτική παραγωγή.
- **Η βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων.** Για την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα της παραγωγής κρίνεται απαραίτητη η εξασφάλιση των απαραίτητων υδατικών πόρων για άρδευση. Οι υφιστάμενοι υδατικοί πόροι χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη στενότητα, ενώ οι ανάγκες για ύδρευση στις Μικρές Κυκλάδες καλύπτονται κυρίως από νερό που μεταφέρεται μέσω πλοίων και κοστίζει ιδιαίτερα. Για την επίτευξη της παραπάνω δράσης προτείνουμε τη λύση της αφαλάτωσης, η οποία με τις κατάλληλες υποδομές και μια συνετή χρήση θα μπορέσει να δώσει λύση στη στενότητα των υδατικών πόρων που μαστίζει τις Μικρές Κυκλάδες στο σύνολό τους.
- **Εισοδηματική ενίσχυση μέσω καινοτόμων δράσεων και εφαρμογών.** Οποσδήποτε η ποσότητα των παραγόμενων γεωργικών προϊόντων εξαρτάται, ναι μεν από την ικανότητα και το δαιμόνιο των παραγωγών, αλλά και από τις δυνατότητες που παράγει ένα έφορο έδαφος, αλλά και μια ικανοποιητική σε μέγεθος παραγωγική γαία. Σε περίπτωση ένδειας γεωργικής γης στα κατοικημένα νησιά λύση μπορεί να αναζητηθεί στα πλησιέστερα ακατοίκητα νησιά, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν περιοχές παραγωγικής δραστηριοποίησης, όπως μελισσοκομία, κτηνοτροφία, αμπελουργία. Όραμά μας αποτελεί η τροφοδότηση του προαναφερθέντος αλληλοτροφοδοτούμενου δικτύου με τοπικά αγροτικά προϊόντα, γεγονός που θα εξασφαλίζει την αυτάρκεια του συστήματος, αλλά και

την ευημερία όσων ασχολούνται με την αγροτική παραγωγική διαδικασία. Ο πλεονασμός στην παραγωγή θα μπορέσει να αντιμετωπιστεί με την προώθηση των τοπικών προϊόντων και σε μια άλλη μεγαλύτερης κλίμακας αγορά. Το γεγονός αυτό θα επιφέρει περισσότερα οικονομικά οφέλη για τους αναμειγνυόμενους στην παραγωγική διαδικασία πρωτογενούς φύσης και θα επιτευχθεί με την εφαρμογή καινοτόμων εφαρμογών, όπως το ηλεκτρονικό εμπόριο ή την τηλεματική.

- **Η προώθηση του εκ φύσεως βιώσιμου αγροτουρισμού.** Η στήριξη της τοπικής οικονομίας αποκλειστικά στον τουρισμό θα ήταν λάθος. Η ανάπτυξη του τουρισμού αποτελεί σίγουρα μια λύση για οικονομική ανάπτυξη, ωστόσο, το τουριστικό προϊόν είναι ευπαθές και ενέχει επενδυτικά ρίσκα. Μια οικονομία επομένως εξ' ολοκλήρου βασισμένη σε αυτό είναι αυτόματα και μια ασταθής οικονομία. Πρέπει επομένως να διατηρηθούν ως ένα βαθμό τα ποσοστά συμμετοχής και των υπολοίπων τομέων στην τοπική οικονομία, με βασικότερο βέβαια αυτό του πρωτογενή και δευτερογενή τομέα. Για την επίτευξη της διασύνδεσης προτείνεται η προώθηση των παραδοσιακών και τοπικών προϊόντων μέσω αγροτουριστικών προγραμμάτων και προγραμμάτων για τη δημιουργία Π.Ο.Π. (Προϊόντα Ονομαστής Προέλευσης). Τα τοπικά προϊόντα μπορούν να αποτελέσουν ένα κατάλληλο μέσο για την ανάπτυξη της περιοχής. Η άρση των περιορισμών του παγκόσμιου εμπορίου, η διεύρυνση της Ε.Ε. και η αναθεωρημένη Κ.Α.Π.(Κοινή Αγροτική Πολιτική) σηματοδοτούν μια αλλαγή πολιτικής από την ενίσχυση της γεωργικής παραγωγής στην ενίσχυση της ανάπτυξης της υπαίθρου και κάνουν επιτακτική την ανάγκη διαφοροποίησης των αγροτικών δραστηριοτήτων. Η διαφοροποίηση αυτή μπορεί να επιτευχθεί μέσω της ανάπτυξης του αγροτουρισμού και της προώθησης των τοπικών προϊόντων. Η σύνδεση του τουρισμού με την τοπική οικονομία μπορεί να επιτευχθεί μέσω της δημιουργίας δικτύου μεταξύ τοπικών αγροτικών μονάδων και ξενοδοχείων και εστιατορίων για τη χρήση ποιοτικών τοπικά παραγόμενων προϊόντων. Προτείνεται επίσης η δημιουργία δικτύου πιστοποιημένων καταστημάτων για τη διάθεση των τοπικών προϊόντων στους επισκέπτες και η χρήση τοπικών προϊόντων και πόρων για την κατασκευή, την διακόσμηση και τον εξοπλισμό των τουριστικών επιχειρήσεων. Οποσδήποτε την καλύτερη λύση για την επίτευξη της επιδιωκόμενης διασύνδεσης αποτελεί η ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών

τουρισμού και κυρίως του αγροτουρισμού, που είναι άμεσα συνδεδεμένος με τα τοπικά χαρακτηριστικά, την τοπική κοινωνία, οικονομία και το περιβάλλον.

7.2.3 ΑΞΟΝΑΣ 3: ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ.

Σε προηγούμενη μας αναφορά έχουμε ισχυριστεί πως η Μικρές Κυκλάδες λόγω της απομόνωσής τους και της αποστασιοποίησης που έχει τηρηθεί από το μαζικό χαρακτήρα της τουριστικής δραστηριότητας, δεν διατρέχουν ιδιαίτερο κίνδυνο αλλοίωσης του φυσικού τους τοπίου. Βέβαια, ο αριθμός των κτιριακών υποδομών παντός χρήσης έχει σχεδόν διπλασιαστεί την τελευταία δεκαπενταετία, ενώ ο μεγάλος αριθμός επισκεπτών λογικά φαίνεται να επιβαρύνει την φέρουσα ικανότητα του τόπου.

Από την άλλη πλευρά, η τουριστική δραστηριότητα φαίνεται να στηρίζεται στο μοντέλο του ηλιοτροπικού τουρισμού, γεγονός το οποίο καταδεικνύει τα κίνητρα των επισκεπτών, τα οποία περιορίζονται κυρίως στην άριστη ποιότητα των θαλάσσιων υδάτων και στις παραλίες ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Οι Μικρές Κυκλάδες όμως στο σύνολό τους, έχουν μια αξιόλογη πολιτιστική παρακαταθήκη, η οποία δεν έχει αξιοποιηθεί και δεν έχει προβληθεί κατάλληλα, ώστε να προσεγγίσει και τουρίστες διαφορετικών κινήτρων.

Ως ειδικοί στόχοι σε αυτόν τον Άξονα (Άξονας 3) τίθενται:

- **Εμφύσηση της περιβαλλοντικής κουλτούρας.** Στόχο αυτής της δράσης αποτελεί η διαμόρφωση περιβαλλοντικής συνείδησης σε όλους τους φορείς, πολίτες και επισκέπτες των Μικρών Κυκλάδων. Προτείνεται έτσι η εκπαίδευση και κατάρτιση του προσωπικού των τουριστικών επιχειρήσεων σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος και περιβαλλοντικής διαχείρισης, η υλοποίηση προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης του τοπικού πληθυσμού, η ενημέρωση των επισκεπτών, κατά την άφιξή και παραμονή τους, για σεβασμό στη φύση και το περιβάλλον και για περιβαλλοντική συμπεριφορά και η διοργάνωση σχετικών ημερίδων και η δημιουργία προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα σχολεία της περιοχής.
- **Η αντιμετώπιση προβλημάτων ρύπανσης.** Σε κανένα από τα νησιά δεν υπάρχουν υποδομές για την περιβαλλοντική προστασία του τόπου. Κατά τη

γνώμη μας, κρίνεται αρχικά απαραίτητη η δημιουργία ενός ΧΥΤΑ ή η χρήση του πλησιέστερου, αυτού της Νάξου (υπό κατασκευή), για τη μεταφορά των απορριμμάτων οικιακής χρήσης, γεγονός το οποίο θα θέσει τέρμα στην υποτυπώδη ταφή απορριμμάτων σε χωματερές που διαθέτει κάθε κοινότητα ξεχωριστά. Η συνέχιση στη λειτουργία της μέχρι τώρα ερασιτεχνικής φύσης ταφής, θα οδηγήσει σίγουρα στην επιβάρυνση του υδροφόρου ορίζοντα της περιοχής. Από την άλλη πλευρά θα πρέπει να λειτουργήσει ένα οργανωμένο δίκτυο αποχέτευσης, ιδιαίτερα για οποιασδήποτε κλίμακας τουριστικά καταλύματα, από το οποίο τα λύματα θα μεταφέρονται σε εγκαταστάσεις διάθεσης και επεξεργασίας λυμάτων.

- **Προστασία και ανάδειξη των φυσικών οικοσυστημάτων και των περιοχών ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.** Στο σύνολό τους οι Μικρές Κυκλάδες περιλαμβάνονται στο κοινοτικό δίκτυο προστασίας Natura 2000 και αποτελούν μια ενιαία περιοχή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Για την προστασία των φυσικών αυτών οικοσυστημάτων κρίνεται σκόπιμη η εξάλειψη φαινομένων αυθαίρετης δόμησης και γενικά πρέπει να τεθεί ένα πλαφόν στην ευρύτερη έννοια της δόμησης – τσιμεντοποίησης του τοπίου. Για την ανάδειξη τώρα, των φυσικών οικοσυστημάτων και των περιοχών ιδιαίτερου φυσικού κάλλους προτείνονται ολοκληρωμένες παρεμβάσεις προστασίας φυσικών πόρων και βιοτόπων και αναπλάσεις περιοχών φυσικού κάλλους.
- **Ανάδειξη ιδιαίτερης πολιτιστικής κληρονομιάς.** Οι Μικρές Κυκλάδες διαθέτουν μια ιδιαίτερα πλούσια παρακαταθήκη, η οποία δεν απαρτίζεται μόνο από τα ιστορικά και τα αρχαιολογικά μνημεία, αλλά και από μια δεσπόζουσα λαογραφική παράδοση. Στην παρούσα φάση θα προτείναμε την αναβάθμιση του λαογραφικού μουσείου στην Ηρακλειά και την ταυτόχρονη ίδρυση λαογραφικών και αρχαιολογικών μουσείων σε κάθε νησί. Επιπρόσθετα, οι ιδιαίτερα ήπιες αναπλάσεις γύρω από περιοχές με ιστορικό και αρχαιολογικό ενδιαφέρον θα συνέβαλλαν στην ανάδειξη της αξιόλογης πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου, εντάσσοντας σε ένα δίκτυο χώρων πολιτιστικού ενδιαφέροντος, ακόμη και τα ακατοίκητα νησιά Κέρο και Κάτω Κουφονήσι.

7.2.4 ΑΞΟΝΑΣ 4: ΑΝΑΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.

Οι Μικρές Κυκλάδες αποτελούν έναν θελκτικό προορισμό για όσους αρέσκονται σε τουριστικούς προορισμούς, οι οποίοι έχουν διατηρήσει την σχετική παρθενία τους και αποστασιοποιούνται, προς το παρόν τουλάχιστον, από τα μαζικά πρότυπα ανάπτυξης.

Η τουριστική ανάπτυξη, η οποία και στηρίζει σε μεγάλο ποσοστό την τοπική οικονομία στηρίζεται αποκλειστικά και μόνο στο ήπιο κλίμα της περιοχής που παρέχει τη δυνατότητα ανάπτυξης του ηλιοτροπικού τουρισμού της θερινής περιόδου. Η μονόπλευρη αυτή τουριστική ανάπτυξη έχει οδηγήσει σε εμφανή αρνητικά αποτελέσματα, από πλευράς οικιστικής πίεσης, αλλά και οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια σε μια μονομερή οικονομική ανάπτυξη ιδιαίτερα εύθραυστη και που ενέχει επενδυτικά ρίσκα.

Η εποχικότητα, η οποία προκύπτει από μια τέτοιου είδους τουριστική ανάπτυξη, είναι κοινό γνώρισμα όλων των τουριστικών περιοχών οι οποίες αναπτύσσονται βάσει του μαζικού μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης. Αποτέλεσμα αποτελεί, όπως έχουμε προαναφέρει, ο παραγκωνισμός των παραγωγικών δραστηριοτήτων των λοιπών τομέων της παραγωγής (πρωτογενής και δευτερογενής), ως αποτέλεσμα την εξασφάλιση οικονομικών οφελών μόνο κατά τη θερινή περίοδο, περίοδο όπου ενδείκνυται για την ανάπτυξη του ηλιοτροπικού τουρισμού στην Ελλάδα. Για τον παραπάνω λόγο η νοοτροπία της τοπικής κοινωνίας έχει διαμορφωθεί έτσι, ώστε να θεωρείται πως η αύξηση των ενοικιαζόμενων δωματίων και των κλινών που αυτά διαθέτουν, αποτελούν και το μοναδικό τρόπο αύξησης και μεγιστοποίησης των κερδών τους.

Στόχο του στρατηγικού πλαισίου που έχουμε καταρτίσει δεν αποτελεί η εξάλειψη του ηλιοτροπικού τουρισμού στις Κυκλάδες, αλλά η παράλληλη ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού, οι οποίες και προσεγγίζουν επισκέπτες μεγαλύτερης εισοδηματικής τάξης, αλλά μπορούν να αναπτυχθούν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και να άρουν το φαινόμενο της εποχικότητας, φαινόμενο που διέπει στο σύνολό τους όλους τους ελληνικούς νησιωτικούς προορισμούς.

Ως ειδικοί στόχοι σε αυτόν τον Άξονα (Άξονας 4) τίθενται:

- **Η ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού με έμφαση στον πολιτιστικό, το θαλάσσιο, το θρησκευτικό τουρισμό και τον αγροτουρισμό.** Όπως έχουμε προαναφέρει, ένα μοντέλο βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης βασίζεται στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Γενικά, ο εναλλακτικός τουρισμός είναι μια διαδικασία, η οποία προωθεί μια μορφή ταξιδιού φιλική προς το περιβάλλον, επιτρέποντας θετικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και από κοινού βιώματα μεταξύ των μελών διαφορετικών κοινωνιών. Για τις Μικρές Κυκλάδες οι οποίες διαθέτουν σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα προτείνουμε η «νέα» βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη που ευαγγελιζόμαστε να στηριχθεί σε τέσσερις στον αριθμό εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Όπως έχουμε προαναφέρει η αξιοποίηση της πλούσια λαογραφικής παράδοσης και των αρχαιολογικών μνημείων και χώρων που αυτές διαθέτουν, θα προσελκύσουν επισκέπτες που υποκινούνται και από πολιτιστικά κίνητρα. Για την ανάπτυξη της συγκεκριμένης μορφής τουρισμού απαραίτητες κρίνονται οι δράσεις που έχουμε αναφέρει στον προηγούμενο Άξονα προτεραιότητας. Από την άλλη, έχουμε προαναφέρει πως οι τα νησιά των Μικρών Κυκλάδων αποτελούν τα καλύτερα φυσικά καταφύγια στο Αιγαίο, γεγονός που μπορεί να ενισχυθεί με την οργανωμένη δημιουργία νέων καταφυγίων – αγκυροβολίων τουριστικών σκαφών και τη δημιουργία μαρίνων. Επιπρόσθετα, η προβολή των θρησκευτικών μνημείων και των πανηγυριών που τελούνται σε αυτά θα μπορέσουν να προσελκύσουν επισκέπτες καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ενώ ανάδειξη της αγροτουριστικής δραστηριότητάς τους θα ήταν καταλυτικής σημασίας.
- **Η άρση της εποχικότητας και η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.** Με την ενσωμάτωση στο «δίκτυο» που προτείνουμε των προαναφερθέντων εναλλακτικών μορφών τουρισμού κρίνουμε σίγουρη την άμβλυνση της εποχικότητας και την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου κατά τους λεγόμενους «νεκρούς» μήνες. Άμεσος στόχος είναι η τετραήμερη τουλάχιστον παραμονή των επισκεπτών στις Μικρές Κυκλάδες (τουλάχιστον για τη θερινή περίοδο), με συγκεκριμένες προτεινόμενες διαδρομές και αργότερα η αύξηση των διανυκτερεύσεων τους, με όλα τα θετικά οικονομικά και άλλα αποτελέσματα.

- **Η ενίσχυση του εκσυγχρονισμού της τουριστικής υποδομής και της βελτίωσης των παρεχόμενων υπηρεσιών στο πλαίσιο της φέρουσας ικανότητας της περιοχής.** Για την επίτευξη αυτής της δράσης κρίνεται απαραίτητος ο εκσυγχρονισμός των μικρών και των μεσαίων τουριστικών μονάδων, κυρίως οικογενειακού χαρακτήρα που λειτουργούν στις Μικρές Κυκλάδες και η εξάλειψη της ανειδίκευτης απασχόλησης στις τουριστικές επιχειρήσεις, με όλες τις αρνητικές επιπτώσεις που αυτή συνεπάγεται. Είναι απαραίτητη προς την κατεύθυνση αυτή η εκπόνηση συγκροτημένων προγραμμάτων τουριστικής εκπαίδευσης που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας του τουρισμού και να συμβάλλουν στην ποιοτική αναβάθμιση των παρεχόμενων υπηρεσιών. Πρέπει να υλοποιηθούν συστηματικά προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και εξειδίκευσης για τους ήδη απασχολούμενους στον τουριστικό τομέα, ανάγκη που επιβάλλουν και οι ραγδαίες εξελίξεις στην αγορά εργασίας του τουριστικού τομέα. Παράλληλα πέραν της εκπαίδευσης των στελεχών πρέπει να προωθηθεί και η δημιουργία νέων επαγγελμάτων στον τουριστικό τομέα, όπως συνοδοί πολιτιστικού τουρισμού κλπ, κάτι που θα προσφέρει επαγγελματικές ευκαιρίες στους ανέργους και κυρίως τους νέους της περιοχής. Πρέπει ακόμη να γίνει προσπάθεια μαζικής στροφής της νέας γενιάς αγροτών ή και των παλαιότερων προς δραστηριότητες και καλλιέργειες παραδοσιακών και βιολογικών – οικολογικών προϊόντων. Τέλος εκτός από τους άμεσα εμπλεκόμενους και απασχολούμενους στον τουριστικό τομέα, πρέπει να «εκπαιδευτούν» ανάλογα και οι κάτοικοι. Προτείνεται επομένως συμπληρωματικά και η ανάπτυξη προγραμμάτων επιμόρφωσης των κατοίκων ώστε να επιτυγχάνεται η καλύτερη γνώση των λειτουργιών του τουριστικού τομέα.

7.3 ΕΝΔΕΙΑ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Στο Β' Μέρος του παρόντος πονήματος, μέρος που αφορά στη μελέτη περίπτωσης των Μικρών Κυκλάδων, τα συμπεράσματα τα οποία εξάγονται βασίζονται σε πρωτογενή και δευτερογενή στοιχεία, τα οποία προέρχονται από την Ε.Σ.Υ.Ε, από το διαδίκτυο, από τηλεφωνικές συνεντεύξεις, από προσωπική εποπτεία του χώρου, αλλά και από μελέτες που έχουν εκπονηθεί για την περιοχή.

Είναι γεγονός πως για τη συνολική θεώρηση του χώρου των Μικρών Κυκλάδων παρατηρείται ένδεια στοιχείων, τα οποία θα διαδραμάτιζαν καταλυτικό ρόλο σε μια ολοκληρωμένη θεώρηση της περιοχής μελέτης, αλλά και θα βοηθούσαν στη διατύπωση μιας πιο ολοκληρωμένης πρότασης.

Αρχικά, ιδιαίτερα χρήσιμα θα θεωρούσαμε στοιχεία τα οποία αφορούν τις χρήσεις γης στα νησιά των Μικρών Κυκλάδων, καθώς και στοιχεία που αφορούν την χρήση των κτισμάτων τους (δημόσια κτίρια, τουριστικά καταλύματα, ιδιωτικές κατοικίες). Γενικά γνωρίζουμε πως στην δεκαετία 1990 – 2000 το δομημένο περιβάλλον για κάθε κατοικημένο νησί (Σχοινούσα, Δονούσα, Ηρακλεία, Κουφονήσι) σχεδόν υπερδιπλασιάστηκε, αλλά δε γνωρίζουμε πόσα από τα κτίρια αποτελούν ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, γεγονός το οποίο θα μας οδηγούσε σε συμπεράσματα σχετικά με τη φέρουσα ικανότητα του τόπου.

Την παραπάνω αδυναμία έρχεται να καταστήσει δυσχερέστερη η έλλειψη στοιχείων για τον ακριβή αριθμό των κλινών και των διανυκτερεύσεων αλλοδαπών και ημεδαπών τουριστών, φαινόμενο το οποίο και παρατηρείται στην πλειοψηφία των ελληνικών νησιών που αναπτύσσονται τουριστικά. Η ένδεια αυτών των στοιχείων καθιστά αδύνατη τη σκιαγράφηση του προφίλ των επισκεπτών και δεν παρέχει στοιχεία για την καταγωγή ή την οικονομική τους επιφάνεια.

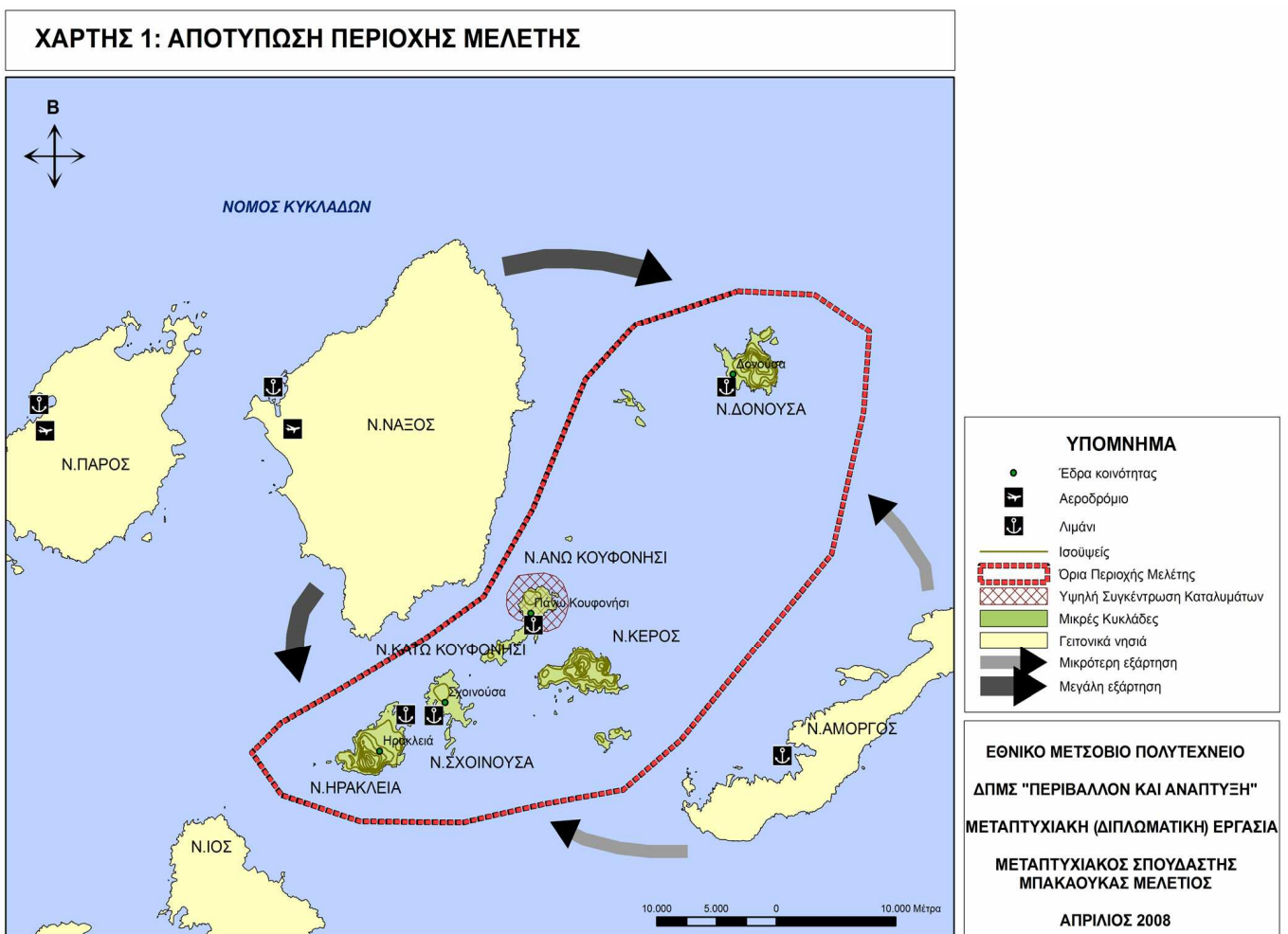
Τέλος, θεωρούμε ελλιπή τα στοιχεία σχετικά με τη διάρθρωση και τον καταμερισμό του ενεργού πληθυσμού στους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας, μιας και δεν παρέχονται φερειπείν στοιχεία για το πόσοι είναι αγρότες, πόσοι είναι κτηνοτρόφοι, πόσοι είναι έμποροι ή χτίστες ή πόσοι αλλοδαποί μετανάστες εμπλέκονται στην παραγωγική διαδικασία. Κατά τη γνώμη μας, στοιχεία σαν κι αυτά θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμα για κάθε μελετητή, αλλά πρωτίστως για την τοπική αυτοδιοίκηση, η οποία αρχικά εντοπίζει τα προβλήματα και εν συνεχεία αναζητά λύσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΜΙΚΡΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Για την καλύτερη εποπτεία της περιοχής μελέτης, την αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης και την απεικόνιση της πρότασης που καταρτίσαμε, προχωρήσαμε στη διαδικασία της αναπτυξιακής χαρτογράφησης των Μικρών Κυκλάδων, μέσω υπολογιστικού συστήματος με τη χρήση των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών (GIS).

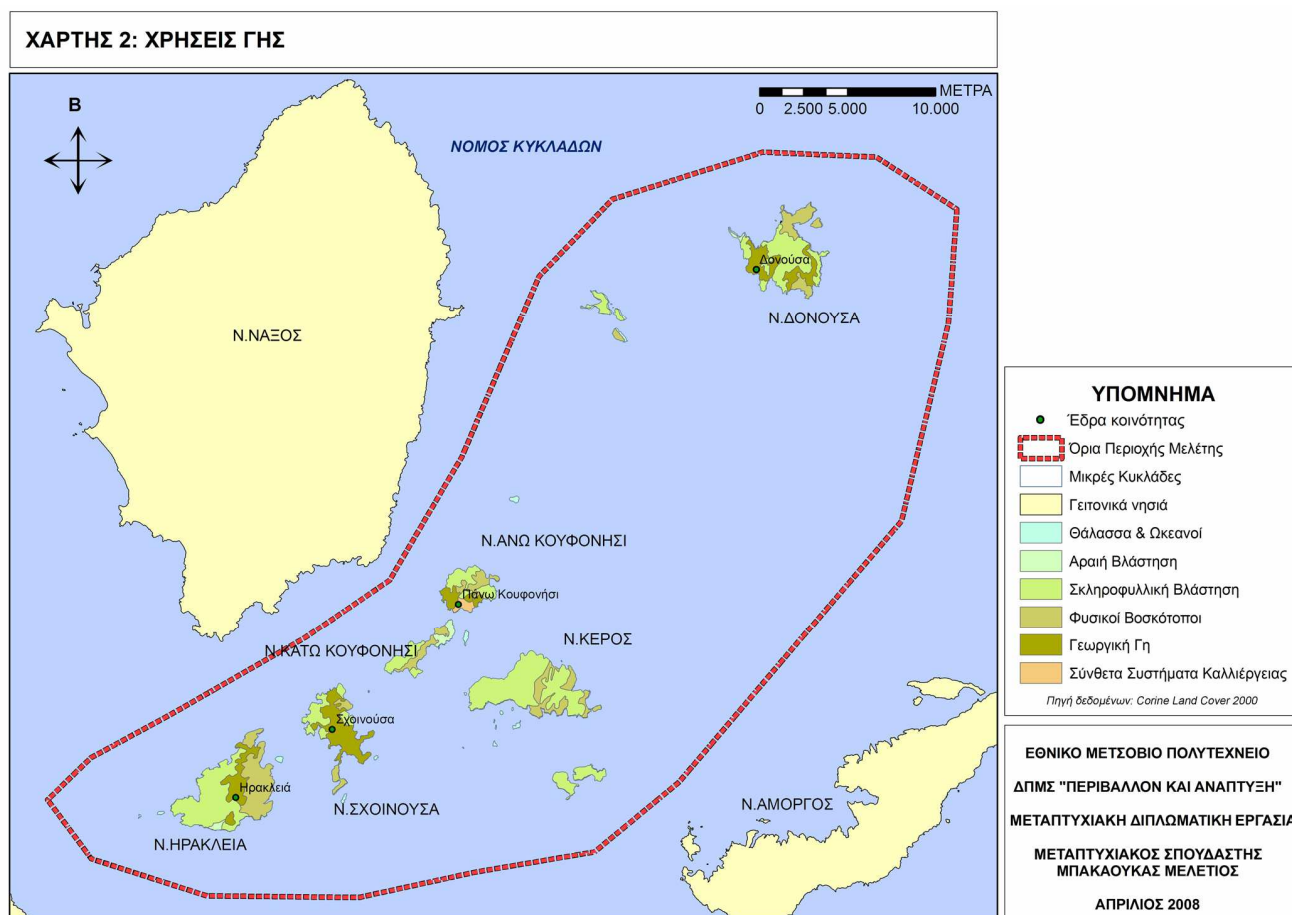
Στον πρώτο χάρτη αποτυπώνεται η περιοχή μελέτης. Αποτυπώνεται η ένταξη των Μικρών Κυκλάδων στο νησιωτικό σύμπλεγμα των Κυκλάδων και η γειτνίασή τους με τα πλησιέστερα μεγάλα νησιά (Πάρο, Νάξο, Αμοργό και Ίο). Τόσο στα γειτονικά νησιά, όσο και στις Μικρές Κυκλάδες αποτυπώνονται οι κυριότερες υφιστάμενες υποδομές, η ιδιαίτερα υψηλή συγκέντρωση καταλυμάτων στο Άνω Κουφονήσι και οι χωρικές διασυνδέσεις των Μικρών Κυκλάδων.

ΧΑΡΤΗΣ 1.

Στο δεύτερο χάρτη αποτυπώνονται οι υφιστάμενες χρήσεις γης στις Μικρές Κυκλάδες. Σε όλα τα νησιά παρατηρείται μια ικανοποιητικής έκτασης, αναφορικά με το μέγεθός τους, γεωργική γη, ενώ μόνο στο Άνω Κουφονήσι παρατηρούμε σύνθετα συστήματα καλλιέργειας.

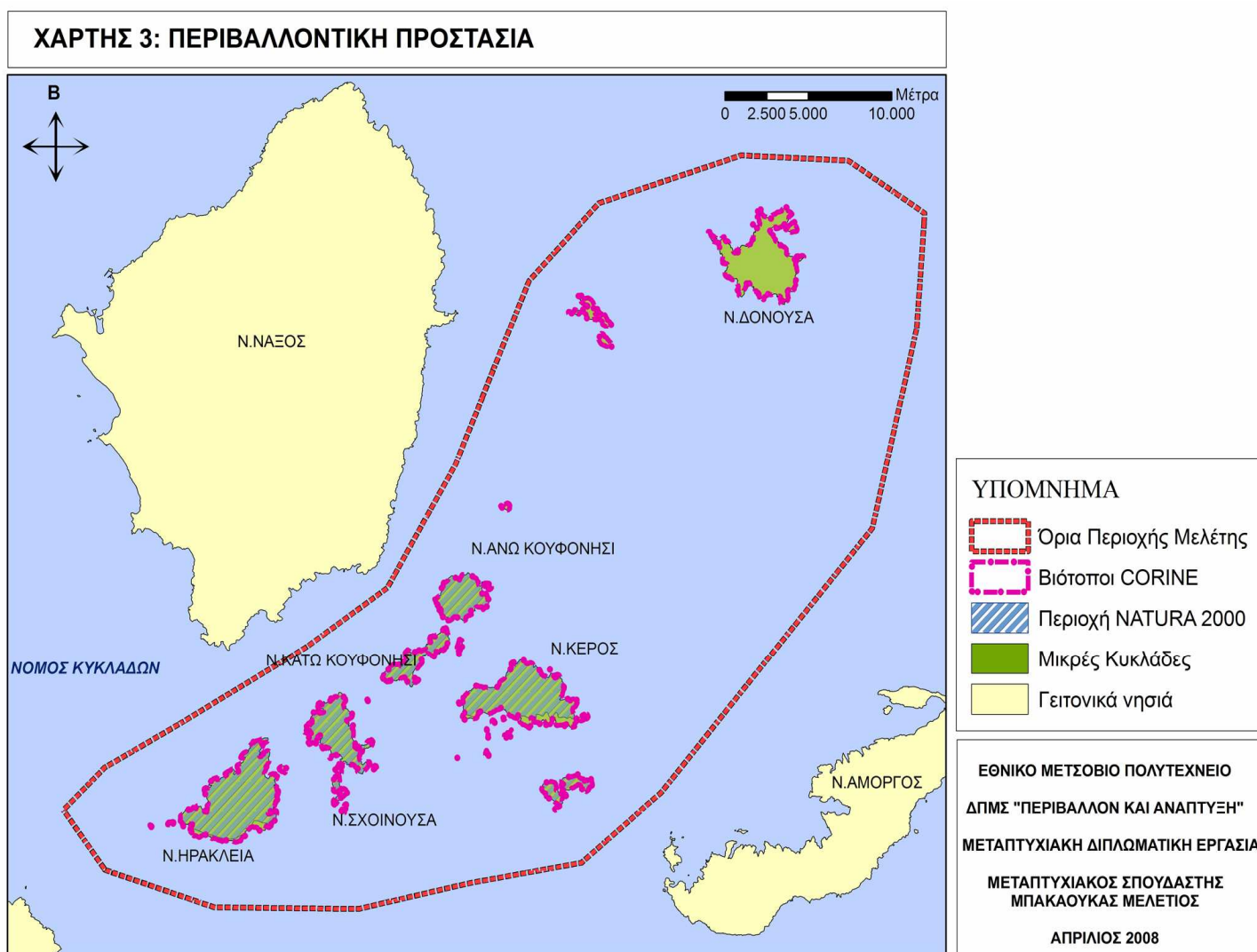
ΧΑΡΤΗΣ 2.

Στον τρίτο χάρτη απεικονίζονται οι περιοχές Natura 2000 και οι βιότοποι Corine. Όπως έχουμε προαναφέρει ολόκληρο το σύμπλεγμα των Μικρών Κυκλάδων αποτελεί ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο οικοσύστημα, το οποίο στο σύνολό του χρήζει μιας σημαίνουσας περιβαλλοντικής προστασίας. Η περιβαλλοντική προστασία αποτελεί ένα βασικό τομέα – κλειδί πάνω στον οποίο θα πρέπει να βασιστεί η επικείμενη πρόταση για μια βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη των Μικρών Κυκλάδων.

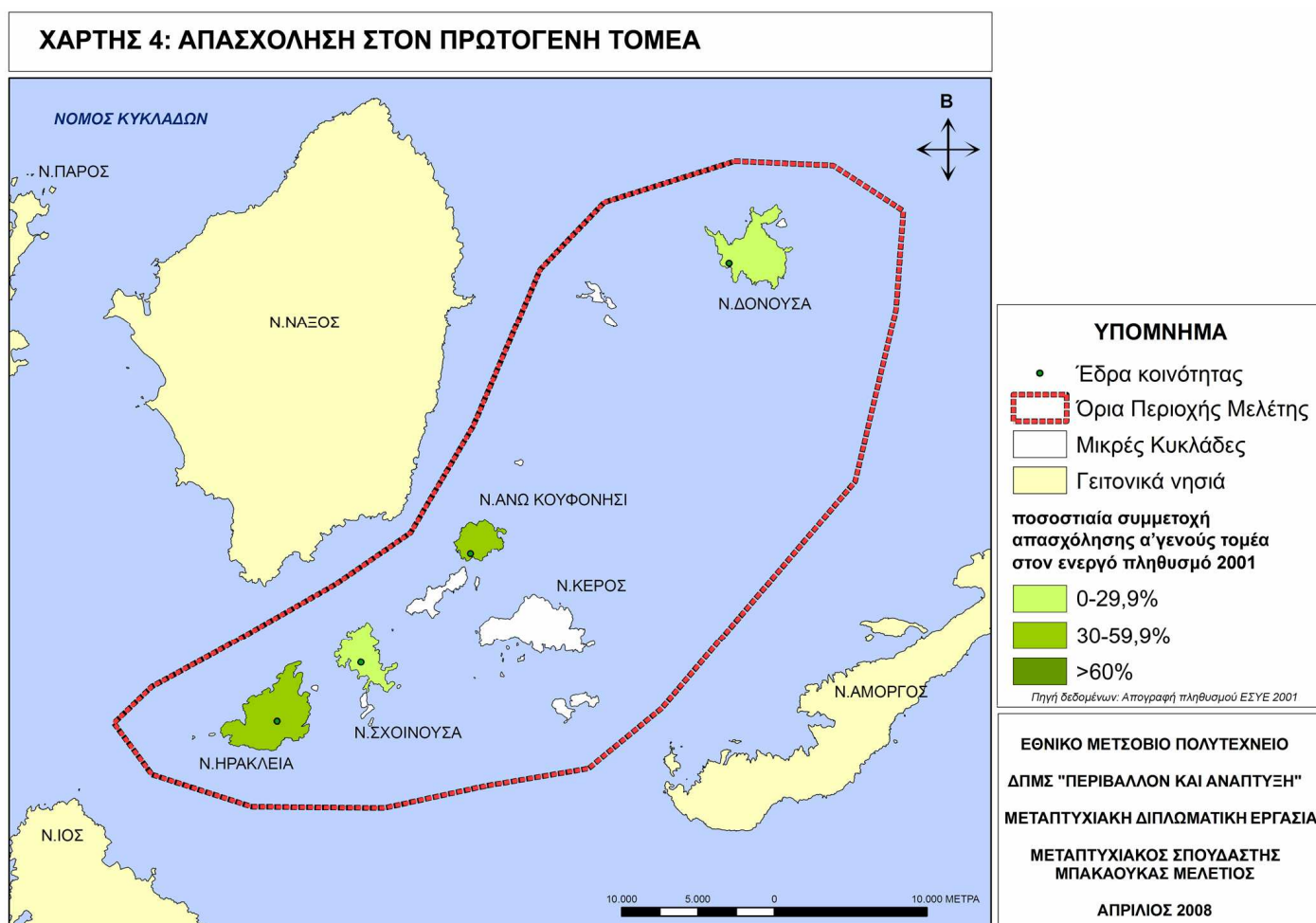
ΧΑΡΤΗΣ 3.

Στον τέταρτο χάρτη απεικονίζεται άλλος ένα σημαντικός τομέας – κλειδί, αυτός της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα. Για την εξαγωγή του χάρτη αυτού εφαρμόσαμε ένα σύστημα βαθμολόγησης και επιλογή κατάλληλων κλάσεων για το ποσοστό των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα της παραγωγής επί του συνόλου των απασχολούμενων, βάσει των στοιχείων από την Ε.Σ.Υ.Ε για το 2001.

Στην πρώτη κλάση (μικρό ποσοστό απασχόλησης) εντάσσονται η Δονούσα και η Σχοινούσα, ενώ στη δεύτερη κλάση (ικανοποιητικό ποσοστό απασχόλησης) το Άνω Κουφονήσι και η Ηρακλεία.

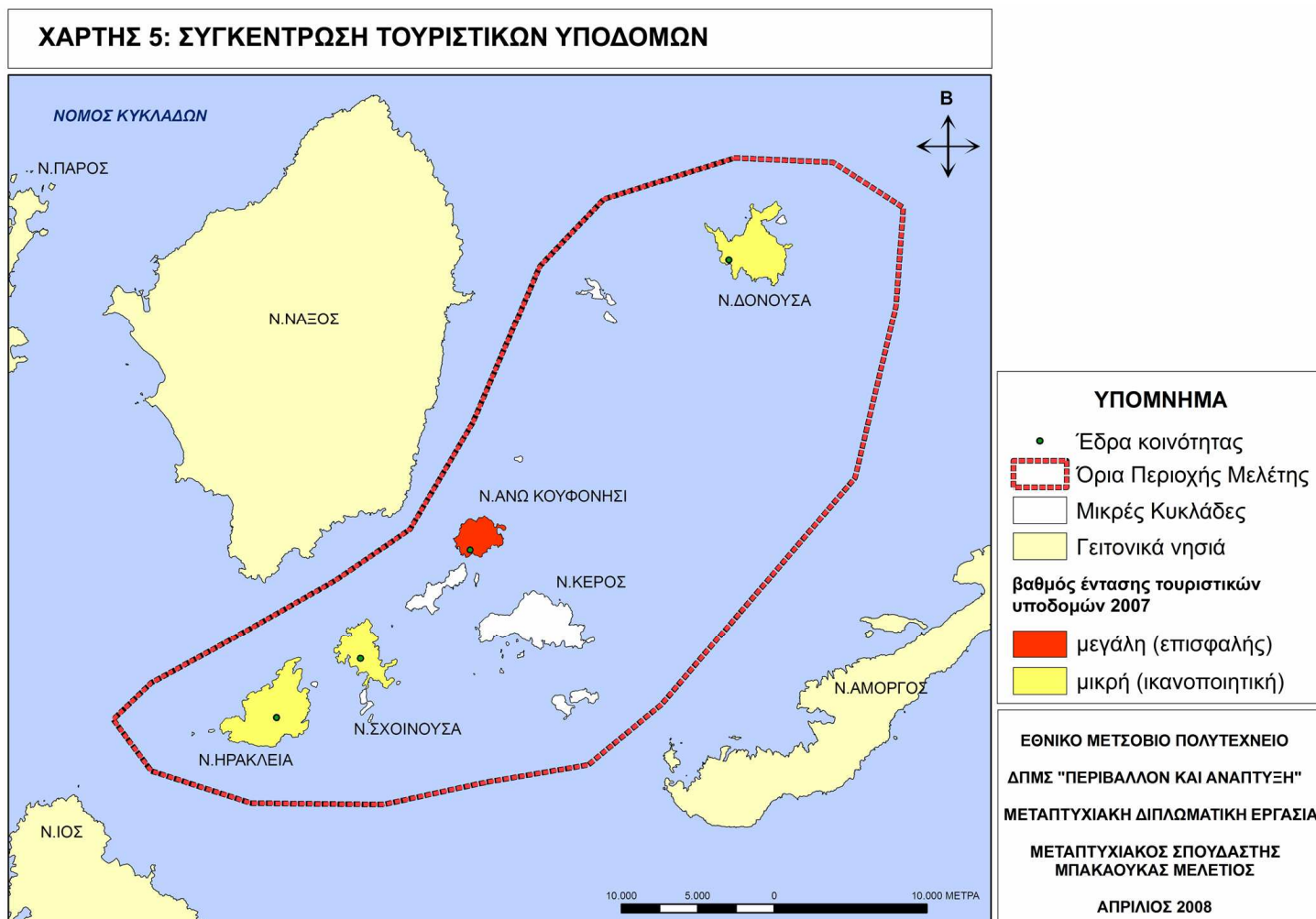
ΧΑΡΤΗΣ 4.

Στον πέμπτο χάρτη απεικονίζεται άλλος ένα σημαντικός τομέας – κλειδί, αυτός της συγκέντρωσης των τουριστικών υποδομών (τουριστικές επιχειρήσεις, ενοικιαζόμενα δωμάτια, κλίνες). Η παρούσα χαρτογραφική αποτύπωση στηρίζεται αμιγώς σε ποιοτικά μεγέθη, μιας και τα δεδομένα που έχουμε για την περιοχή μελέτης στο συγκεκριμένο τομέα δεν είναι άκρως αξιόπιστα, ενώ χρήσιμη θα ήταν και μια μελέτη υπολογισμού της φέρουσας ικανότητας των εν λόγω μικρών νησιών.

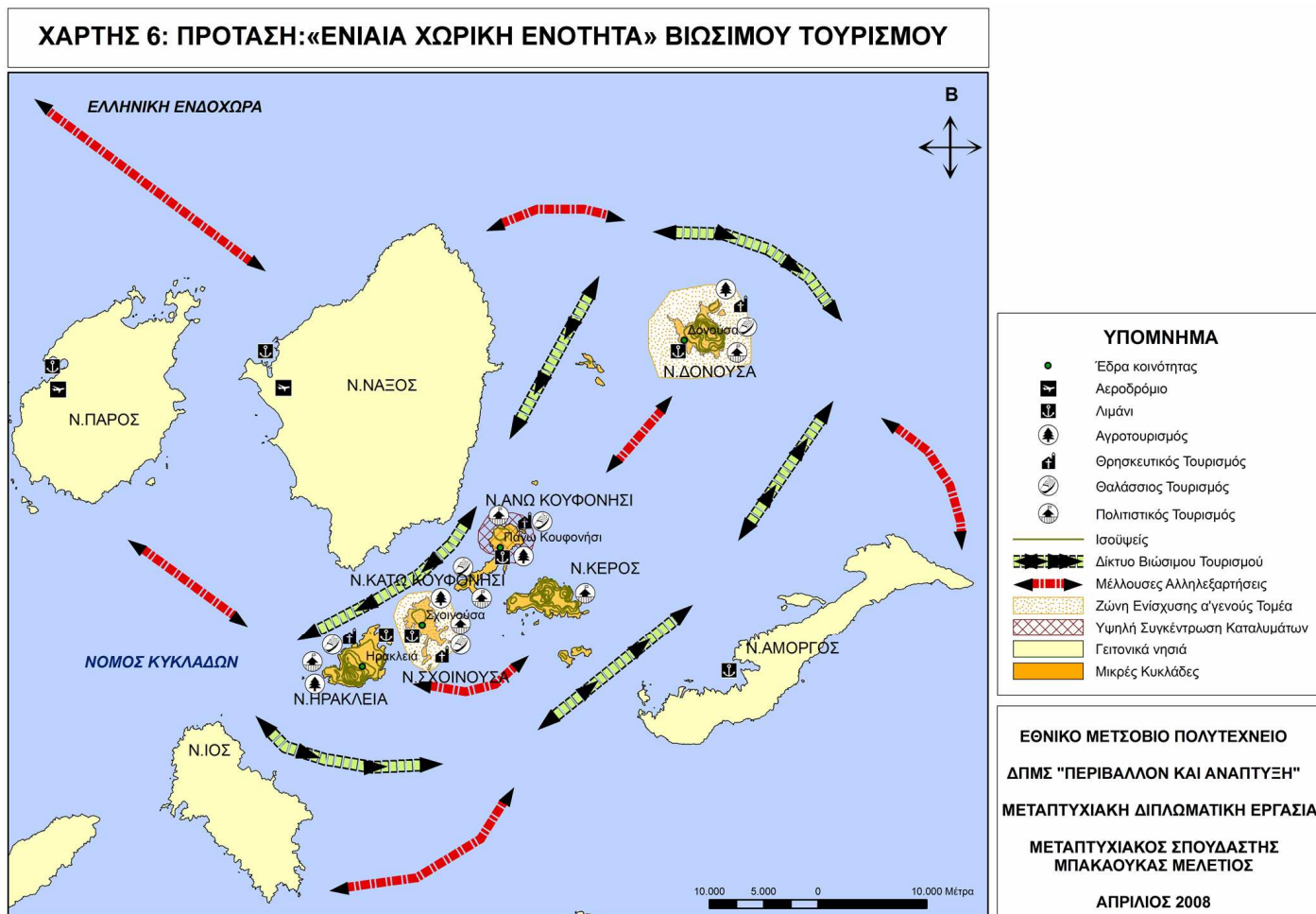
Έτσι, δημιουργήσαμε δυο ποιοτικές κλάσεις, αυτή της μεγάλης συγκέντρωσης – επισφαλής και της μικρής – ικανοποιητική. Συμπερασματικά, μόνο το Άνω Κουφονήσι χαρακτηρίζεται ως περιοχή με μεγάλο βαθμό έντασης τουριστικών υποδομών και τα υπόλοιπα ως περιοχές με ικανοποιητικό – ακίνδυνο βαθμό έντασης τουριστικών υποδομών.

ΧΑΡΤΗΣ 5.

Χρησιμοποιώντας τους παραπάνω χάρτες σαν «σκαλοπάτια» καταλήγουμε στον έκτο χάρτη, αυτόν της Πρότασης. Ολόκληρο το σύμπλεγμα των Μικρών Κυκλάδων εντάσσεται στο δίκτυο βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, ένα δίκτυο που στη σύλληψή του ενέχει την ισορροπία μεταξύ των τοπικών κοινωνικών, πολιτισμικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών ιδιαιτεροτήτων και συνθηκών. Σκόπιμα επισημαίνουμε πως το δίκτυο που προτείνουμε δεν αποτελεί ένα κλειστό δίκτυο, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τις μέλλουσες αλληλεξαρτήσεις, τόσο μεταξύ των ίδιων των νησιών του συμπλέγματος, όσο και με τα γειτονικά νησιά και την ελληνική ενδοχώρα.

ΧΑΡΤΗΣ 6.

Αναφορικά με την επιλογή δράσεων για την περιοχή μελέτης, στο χάρτη της Πρότασής μας εντοπίζονται οι περιοχές στις οποίες πρέπει να δημιουργηθεί ζώνη ενίσχυσης του α' γενούς τομέα της παραγωγής, οι περιοχές με υψηλή συγκέντρωση τουριστικών καταλυμάτων και οι περιοχές στις οποίες πρέπει να αναπτυχθούν εναλλακτικές μορφές τουρισμού.

Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, η ήπια ή «ευγενής» τουριστική ανάπτυξη, όπως αποκαλείται από αρκετούς, στηρίζεται στις εναλλακτικές μορφές του τουρισμού. Στο χάρτη μας αναφέρουμε τις μορφές αυτές, οι οποίες κατά τη γνώμη μας μπορούν να αναπτυχθούν στις Μικρές Κυκλάδες, αξιοποιώντας και όχι απομυζώντας τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιοχής μελέτης και δεν είναι άλλες από τον πολιτιστικό, το θαλάσσιο, το θρησκευτικό τουρισμό και τον αγροτουρισμό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι τελευταίες δεκαετίες αποτέλεσαν κομβικό χρονικό σημείο για το μετασχηματισμό του τουρισμού, από δραστηριότητα περιορισμένης εμβέλειας απευθυνόμενης σε περιηγητές με ειδικά ενδιαφέροντα, σε μια μεγάλη, εθνικού, τοπικού ή και διακρατικού κάθε φορά χαρακτήρα, βιομηχανία που εξασφαλίζει την οικονομική ευημερία και λύνει προβλήματα απασχόλησης στην περιοχή που συντελείται. Η «καθιέρωση» του ελεύθερου χρόνου, προσαρμοσμένου στην εκάστοτε κοινωνική και χωρο-χρονική πραγματικότητα, ήταν αυτή που ουσιαστικά καθιέρωσε το τουριστικό φαινόμενο ως ένα πολυσχιδές κοινωνικό φαινόμενο, οι διαπλοκές της ανάπτυξής του οποίου επηρεάζουν την κοινωνία, την οικονομία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον ενός πλήθους χωρών του κόσμου.

Στη μεταπολεμική περίοδο ο οργανωμένος μαζικός τουρισμός (συμβατική μορφή τουρισμού) αποτέλεσε το κυρίαρχο μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης, ένα μοντέλο που απευθύνθηκε σε περιοχές με πλούσιους περιβαλλοντικούς και πολιτισμικούς πόρους, που σταδιακά μετατράπηκαν σε προορισμούς με συγκεκριμένη διαφημιστική εικόνα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Στον μαζικό τουρισμό κατατάσσονται τουριστικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τις δυτικές ανέσεις και την ανάγκη του ατόμου για το εύπεπτο, που δεν είναι άλλες από τον ηλιοτροπικό τουρισμό (μοντέλο 3S) και τον τουρισμό σε χειμερινά θέρετρα. Ο μαζικός τουρισμός επέφερε μια σειρά από αρνητικές επιπτώσεις στους εκάστοτε τουριστικούς προορισμούς, αφού χαρακτηρίζεται από τη συγκέντρωση υποδομής και τουριστών στο χρόνο και το χώρο και παρουσιάζεται ως πιο επιθετικός απέναντι στους εγχώριους πλουτοπαραγωγικούς πόρους, αλλοιώνοντας το φυσικό και το δομημένο περιβάλλον, υποδαυλίζοντας τον ερωτισμό της τουριστικής διαδικασίας και προσβάλλοντας τα χρηστά ήθη των εγχώριων κοινωνιών.

Η Ελλάδα είναι μια χώρα με ιδιαίτερα έντονο το νησιωτικό στοιχείο, χαρακτηριστικό του οποίου είναι η υπερβολική διασπορά νησιωτικών συμπλεγμάτων και η μετριότητα των μεγεθών, μιας και ο ελληνικός νησιωτικός χώρος αποτελείται από ένα μεγάλο αριθμό μικρών νησιών.

Η τουριστική ανάπτυξη της Ελλάδας βασίστηκε στο μεγαλύτερο μέρος της στα ελληνικά νησιά της. Είναι γεγονός πως τα ελληνικά νησιά αποτέλεσαν και αποτελούν τους πλέον κατάλληλους προορισμούς για να αναχθούν τα ανθεκτικά «παραδοσιακά μας προϊόντα» (ήλιος, θάλασσα, άνθρωποι) στο δυναμικότερο

συγκριτικό τους πλεονέκτημα, ένα πλεονέκτημα που ανέβασε χωρίς μεγάλη προσπάθεια τις μετοχές του ελληνικού τουριστικού προϊόντος στο χρηματιστήριο της διεθνούς ζήτησης, και έφτασε την ελκυστικότητά του στο ζενίθ της. Το πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης που υιοθετήθηκε, πρότυπο που δεν επέτρεψε για πολλές δεκαετίες τη συστηματική και συγκροτημένη ανάπτυξη και άλλων προτύπων και παραμένει κυρίαρχο ως τις μέρες μας, ήταν αυτό του οργανωμένου μαζικού τουρισμού της θερινής κυρίως περιόδου.

Παρά τις προσπάθειες για στροφή από το μαζικό πρότυπο του μαζικού τουρισμού ο νησιωτικός χώρος συνεχίζει να παρουσιάζει έντονα τα στοιχεία της ανισορροπίας. Το γεγονός αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αδυναμία των παραγόντων και των ευρύτερων φορέων που δρουν σε αυτόν να αντιληφθούν την ιδιαίτερη αντιμετώπιση που χρήζουν οι «συλλογικοί» νησιωτικοί πόροι, σε συνδυασμό με τις αλληλεπιδράσεις και τις διαδραστικές σχέσεις που εκδηλώνουν με τους ευρύτερα εξελισσόμενους οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς και περιβαλλοστρεφείς παράγοντες. Η αδυναμία αυτή καθιστά αυτόματα κάθε αναπτυξιακή προσπάθεια σε μονόδρομο, επιφέροντας τη μείωση της ελκυστικότητας και της πολυδιάστατης (οικονομικής, κοινωνικής, δομικής) δυναμικότητας των νησιών. Ως εκ τούτου, η εφαρμογή στα νησιά της αειφορίας, δηλαδή της σταθερής αναπτυξιακής πορείας, η οποία θα επιτρέπει τη διατήρηση της φυσιογνωμίας και των χαρακτηριστικών τους σε βάθος χρόνου, προσελκύοντας έναν μόνιμο και σταθερό πληθυσμό, αποτελεί μια ισχυρή πρόκληση.

Τα περισσότερα από τα νησιά της ελληνικής επικράτειας χαρακτηρίζονται από το ιδιαίτερα μικρό μέγεθός τους, που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την οικονομική και κοινωνική δομή και δυναμική τους. Το χαρακτηριστικό αυτό σε συνδυασμό με την περιφερειακότητα, λόγω της απόστασης και της κατευθυνόμενης διάχυσης από τα κέντρα λήψης αποφάσεων της ελληνικής ενδοχώρας, και την ιδιαίτερη «βιοματική» ταυτότητα των νησιωτών συνθέτουν τον όρο της νησιωτικότητας.

Η νησιωτικότητα αντιμετωπίζεται συνήθως ως μειονεξία. Για τις νησιωτικές περιοχές όμως που έμειναν μακριά από την έντονη τουριστική δραστηριοποίηση, κατά τη γνώμη μας θεωρείται «συγκριτικό πλεονέκτημα», μιας και αυτή και μόνον αυτή θωράκισε την τοπική κοινωνία και διατήρησε ανέγγιχτες και παρθένες τις ελληνικές νησιωτικές εσχατίες.

Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος αποτελεί ένα μοναδικό ανθρώπινο και φυσικό οικοσύστημα. Η αδυναμία όμως συγκρότησης μιας σταθερής και μακροπρόθεσμης

πολιτικής, ενός μακροπρόθεσμου στρατηγικού σχεδιασμού ανάπτυξης του τουρισμού, οδήγησε το νησιωτικό χώρο στο να καθίσταται δέκτης σοβαρών πιέσεων από την άναρχη τουριστική ανάπτυξη.

Στον αντίποδα της παρούσας κατάστασης στέκεται η επιταγή της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, μιας «νέας» αντίληψης στην πολιτική του τουρισμού που εμφανίστηκε ήδη από τη δεκαετία του '70. Σύμφωνα με αυτήν ο τουρισμός δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται τομεακά και μόνον, αλλά ως μέρος ενός σύνθετου συστήματος με άρρηκτα συνδεδεμένου με την εθνική και την τοπική οικονομία και παραγωγή, τη λειτουργία των φυσικών οικοσυστημάτων, τη διαφύλαξη των φυσικών και πολιτισμικών πόρων, το σεβασμό στις αντιλήψεις και τις συνήθειες της τοπικής κοινωνίας.

Βασιζόμενοι σε αυτό το «μοντέλο» τουριστικής ανάπτυξης επιδιώξαμε στην παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία να καταρτίσουμε ένα στρατηγικό πλαίσιο τουριστικής ανάπτυξης για τις Μικρές Κυκλάδες.

Οι Μικρές Κυκλάδες αποτελούν ένα σύμπλεγμα νησιών του Αιγαίου Πελάγους, που εντάσσονται στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου και το Νομό Κυκλάδων. Οι Μικρές Κυκλάδες, όπως όλα τα μικρά νησιά, χαρακτηρίζονται από τις εγγενείς ιδιαιτερότητες του ευρύτερου νησιωτικού χώρου (μικρό μέγεθος, περιφερειακότητα, ιδιαίτερες πολιτιστικές αξίες και βιωματική ταυτότητα των κατοίκων τους), ενέχοντας όμως μια περαιτέρω αδυναμία σε σχέση με τα μεγαλύτερα νησιά και αυτή έγκειται στην άμεση εξάρτησή τους από τις γειτονικές Νάξο και Αμοργό.

Οι περιορισμένοι φυσικοί και ανθρώπινοι πόροι οδηγούν σε σημαντικά προβλήματα, προβλήματα που έγκεινται στις έντονες πιέσεις και συγκρούσεις ως προς τη χρήση των πόρων, κυρίως λόγω της πρόσφατης χρονικά τουριστικής δραστηριότητας, αλλά και στην αδυναμία του τοπικού πληθυσμού να διαχειριστεί τα προβλήματα που ανακύπτουν.

Η πρόσφατη τουριστική ανάπτυξη σε αυτόν τον μέχρι πρότινος παρθένο προορισμό καθιστά φανερές τις αρνητικές της επιπτώσεις, μέσω του μετασχηματισμού της παραγωγικής βάσης και στροφής της προς τις τουριστικές δραστηριότητες και των περιβαλλοντικών και οικιστικών πιέσεων από την πληθώρα τουριστικών καταλυμάτων, ιδιαίτερα στο Άνω Κουφονήσι.

Ως βασικός μας στόχος τέθηκε η ανάδειξη των ευεργετικών αποτελεσμάτων μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, μιας ανάπτυξης που δραστηριοποιείται

ισόρροπα στην τοπική (κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και περιβαλλοντική) δομή της κάθε τουριστικής περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα όρους (υπηρεσίες, υποδομές, τεχνογνωσία) για τη συνεχή ανατροφοδότησή της. Οι Μικρές Κυκλάδες αποτελούν έναν αντιπροσωπευτικό τουριστικό προορισμό της ελληνικής επικράτειας, όχι ιδιαίτερα κορεσμένο, στον οποίο καθίστανται εμφανείς οι δυσμενείς επιπτώσεις από την υφιστάμενη μονομερή τουριστική ανάπτυξη, η οποία περιορίζεται στη θήρευση τουριστών «ηλιοτροπικών» κινήτρων και στη επίτευξη μιας άνευ όρων αμιγούς οικονομικής ανάπτυξης. Η ευθραυστότητα της περιοχής μελέτης, μιας περιοχής με αξιόλογα συγκριτικά πλεονεκτήματα, η οποία εκπορεύεται από τα ιδιαίτερα ενδογενή δομικά χαρακτηριστικά της, καθιστά ισχυρό το δέλεαρ για την κατάρτιση ενός στρατηγικού και κατευθυντήριου πλαισίου για την από δω και στο εξής βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής μελέτης.

Το αναπτυξιακό μας όραμα για την περιοχή μελέτης, οι στρατηγικοί στόχοι, οι άξονες προτεραιότητας και οι στόχοι των αξόνων παρουσιάζονται συνοπτικά στον πίνακα που ακολουθεί.

Τέλος, κρίνουμε σκόπιμο να αναφέρουμε πως το μεθοδολογικό πλαίσιο, πάνω στο οποίο επιλέξαμε να δομήσουμε την παρούσα εργασία, μας οδήγησε στην επαλήθευση των αρχικών μας υποθέσεων εργασίας. Όντως, η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη μπορεί να αποτελέσει μοχλό ουσιαστικής ανάπτυξης, χωρίς να διαταράξει ευαίσθητες ισορροπίες (οικονομία-κοινωνία-περιβάλλον), όπως αυτή που επικρατεί στις Μικρές Κυκλάδες και να οδηγήσει στην αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων όχι στην απομύζησή τους (υπερεκμετάλλευση φυσικών πόρων, ανθρώπινου δυναμικού, αυθαίρετη δόμηση κλπ.).

Η άποψη αυτή, μια άποψη η οποία δεν αντιμετωπίζει την τουριστική δραστηριότητα ως μονοδιάστατη και αμιγούς οικονομικής μεγέθυνσης έκφανση, διαπνέει στη βάση του το προαναφερθέν στρατηγικό πλαίσιο, ένα πλαίσιο το οποίο αν εφαρμοστεί σίγουρα θα επαναφέρει την διαταραγμένη ισορροπία των Μικρών Κυκλάδων και θα αποτελέσει τη βάση για την αρμονική – βιώσιμη εξέλιξη της περιοχής μελέτης.

<u>Αναπτυξιακό Όραμα</u>	<u>Στρατηγικοί Στόχοι</u>	<u>Άξονες Προτεραιότητας</u>	<u>Ειδικοί Στόχοι</u>
«Οι Μικρές Κυκλάδες ως «ενιαία χωρική ενότητα» βιώσιμου τουρισμού.» ▼ θεώρηση Μικρών Κυκλάδων ως ολοκληρωμένου δικτύου ▼ ανάδειξη ευεργετημάτων από τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη – βιώσιμο τουρισμό.	► Αυτόνομο-αλληλοτροφοδοτούμενο δίκτυο τοπικής οικονομίας και παραγωγής, φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων. ► Αναπροσανατολισμός της ευρύτερης τουριστικής ανάπτυξης, αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος και αύξηση της βιώσιμης «ανταγωνιστικότητάς» του.	► Άμβλυση νησιωτικών χαρακτηριστικών. ► Ενίσχυση υπαίθρου και τομέων παραγωγικής διαδικασίας. ► Προστασία/ανάδειξη φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος και βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων. ► Αναπροσανατολισμός τουριστικής ανάπτυξης / εναλλακτικές μορφές τουρισμού.	→Σύνδεση με ενδοχώρα. →Κοινωνικές Υποδομές. →Ανάπτυξη αγροτικών περιοχών. →Διαχείριση φυσικών πόρων. →Εισοδηματική ενίσχυση. →Αγροτουρισμός. →Περιβαλλοντική κουλτούρα. →Αντιμετώπιση ρύπανσης. →Ανάδειξη πολιτιστικής Κληρονομιάς. →Εναλλακτικές μορφές τουρισμού. →Άρση εποχικότητας/ επιμήκυνση τουρ. περιόδου. →Εκσυγχρονισμός τουρ. Υποδομών & υπηρεσιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση:

1. **Αναγνώστου Χ. και Κανακάρη Κ. (2005)**, «*Διαχείριση του νησιωτικού συμπλέγματος των Κυκλάδων με ολοκλήρωση του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος*», στο **Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005)**, «*Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα*», Αθήνα: Σιδέρης.
2. **Ανδριώτης Κ. (2003)**, «*Ο εναλλακτικός τουρισμός και τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά του*», Τόπος, τ.20-21, σσ.139-154.
3. **Ανδριώτης Κ. (2005)**, «*Τουριστική ανάπτυξη και σχεδιασμός*», Αθήνα: Σταμούλης.
4. **Αρτεμάκης Σ. (2007)**, «*Σύνδρομο του Ελεύθερου Χρόνου: Νόσος ή Νοσοκαπηλεία.*»,
<http://www.men24.gr/html/ent/556/ent.30556.asp//αναζήτηση:30/11/2007>.
5. **Αυγερινού – Κολώνια Σ. (1996)**, «*Ειδικά Θέματα Αναπτυξιακού Σχεδιασμού*», Αθήνα: Ε.Μ.Π, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Τομέας Χωροταξίας – Πολεοδομίας,
http://postgrasrv.hydro.ntua.gr/gr/edmaterial/education/avgerinou/Themata_sxediasmou.pdf//αναζήτηση:12/01/2008.
6. **Αυγερινού – Κολώνια Σ. (2000)**, «*Ο ρόλος του τουρισμού στη διατήρηση και την ανάπτυξη των ιστορικών πόλεων*», στο **Τσάρτας Π.(επιμ.)(2000)**, «*Τουριστική ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις*», Αθήνα: Εξάντας.
7. **Αυγερινού – Κολώνια Σ. και Κλαμπατσέα Ε. (2006)**, «*Τοπικές τεχνογνωσίες και συναφείς δραστηριότητες ως μηχανισμοί διαμόρφωσης σύγχρονων αστικών τοπίων*», στο **Γοσποδίνη Α. και Μπεριάτος Η.(επιμ.)(2006)**, «*Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*», Αθήνα: Κριτική.

8. **Βαγιάννη Ε., Ιωσηφίδης Θ. και Πετανίδου Θ. (2003)**, «*Η χρήση της Ανάλυσης SWOT στο χωρικό και αναπτυξιακό σχεδιασμό: Η περίπτωση του οικότουριστικού σχεδιασμού στον Πολιχνίτο Λέσβου*», Τόπος, τ. 20-21, σσ. 119-137.
9. **Βαγιάννη Ε., Σπιλάνης Γ. και Καραγκούνης Ι. (2005)**, «*Συγκριτική Αξιολόγηση τουρισμού παρατήρησης πουλιών και συμβατικού τουρισμού στο νησί της Λέσβου-Ελλάδα*», 5^ο Μεσογειακό Συνέδριο για την κοινωνιολογία του τουρισμού: «*Τουρισμός πέρα από τις ακτές: Νέες τάσεις στον τουρισμό και κοινωνική οργάνωση του χώρου*», Θεσσαλονίκη 22-24 Σεπτεμβρίου 2005, http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/dimosieyseis.htm
//αναζήτηση: 05/01/2008.
10. **Βαγιονής Ν. (2002)**, «*Η εξέλιξη του φαινομένου του τουρισμού διαχρονικά*», Ημερίδα του Σ.Τ.Ε: «*Στόχοι, Πολιτικές και μέσα προώθησης του Τουρισμού στην Ελλάδα*», Ρόδος 20 Απριλίου 2002, <http://www.ste.edu.gr/gr/isigisis/vagionis.doc>//αναζήτηση: 30/11/2007.
11. **Βαλεριάνου Κ., Παναγιωτάτου Ε., Κλαμπατσέα Ε. και Σαγιάς Ι. (2006)**, «*Παρατηρώντας τον Πειραιά...*», Αθήνα: Ε.Μ.Π.
12. **Βαρβαρέσος Σ. (1998)**, «*Τουρισμός: Έννοιες, μεγέθη, δομές. Η ελληνική πραγματικότητα*», Αθήνα: Προπομπός.
13. **Βαρβαρέσος Σ. (1999)**, «*Τουριστική ανάπτυξη και διοικητική αποκέντρωση*», Αθήνα: Προπομπός.
14. **Βουτυράκης Μ.(2007)**, «*Το πρόβλημα της έλλειψης νερού*», http://www.ecocrete.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=3847&Itemid=82//αναζήτηση: 20/02/2008.
15. **Γαλάνη – Μουτάφη Β. (2002)**, «*Έρευνες για τον τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο, μια ανθρωπολογική προσέγγιση*», Αθήνα: Προπομπός.

- 16. Γιαγκάκης Γ. (1977),** «Προβλήματα της νησιωτικής οικονομίας, πληθυσμιακός μαρασμός και μόνωσις : Δια μίαν στρατηγική νησιωτικής αναπτύξεως», Αυτοέκδοση: Αθήνα: χειρόγραφες σημειώσεις/ αναζήτηση στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.
- 17. Γιαγκάκης Γ. (1978),** «Δημογραφικά Κυκλάδων (1821-1871) : Η ερήμωσις ενός πολυνήσου: (Στοιχεία κατά επαρχίας - νήσους και κυρίους οικισμούς): Συμβολή εις την μελέτην των νησιωτικών κοινωνιών του Αιγαίου», Αθήνα:Βιβλιοπωλείο των Βιβλιόφιλων.
- 18. Γιαγκάκης Γ. (1995),** «Νησιολόγιο των κατοικουμένων ελληνικών νησιών 1940-1991: Η πληθυσμιακή αφαιμάξη και η σποραδική ανάκαμψη, η συνεχιζόμενη ερήμωση εθνικώς κρίσιμων χώρων», Αυτοέκδοση: Αγκίστρι του Σαρωνικού: χειρόγραφες σημειώσεις/ αναζήτηση στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.
- 19. Γιαγκάκης Γ. (2004),** «Πληθυσμιακές απεικονίσεις των ελληνικών νησιών 1896-1940-2001», Αυτοέκδοση: Τήνος: χειρόγραφες σημειώσεις/ αναζήτηση στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.
- 20. Γουργιώτης Λ. (2005),** «Προς μια ευρωπαϊκή πολιτική για τις παράκτιες ζώνες: Η περίπτωση της Ελλάδας», στο **Τσάλτας Γ.(επιμ.)(2005),** «Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα», Αθήνα: Σιδέρης.
- 21. Δεκλερής Μ.(1996),** «Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος. Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως.», Αθήνα: Σάκκουλας.
- 22. Δέφνερ Α. (1999),** «Πολιτιστικός τουρισμός και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου : η επίδραση στις λειτουργίες των πόλεων», στο **Οικονόμου Δ. και Πετράκος Γ. (1999),** « Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής», Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας / Gutenberg, σσ.117-148.

- 23. Δέφνερ Α. (2002a)**, «Σχεδιασμός για τον ελεύθερο χρόνο (Τουρισμός-Πολιτισμός-Αθλητισμός). (Πανεπιστημιακές Παραδόσεις)», Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- 24. Δέφνερ Α. (2002b)**, «Η σημασία της σύνδεσης πολιτιστικού και χρονικού σχεδιασμού για τη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων», Τόπος, τ.18-19, σσ.197-213.
- 25. ΕΣΥΕ: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (2006)**, «Συνοπτική Στατιστική Επετηρίδα 2006», Αθήνα: ΕΣΥΕ.
- 26. Ευαγγελίδου Μ. (2001)**, «Ο σχεδιασμός του παράκτιου χώρου στο λεκανοπέδιο της Αθήνας. Παρατηρήσεις σχετικά με την εφαρμογή των Ευρωπαϊκών πολιτικών αειφόρου διαχείρισης», Τόπος, τ.16, σσ.185-197.
- 27. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2001)**, «ΣΑΚΧ: Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου», Ιταλία:Ευρωπαϊκές Κοινότητες.
- 28. Ζαχαράτος Γ. (2000)**, «Το αναγκαίο σχήμα και θεσμικό πλαίσιο άσκησης της τουριστικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα.», στο **Τσάρτας Π. (επιμ.) (2000)**, «Τουριστική ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις», Αθήνα: Εξάντας.
- 29. Ηγουμενάκης Ν. (1997)**, «Τουριστική Οικονομία», Αθήνα: Interbooks.
- 30. Ιακωβίδου Ο. (2000)**, «Αγροτουρισμός. Το μικρό, όμορφο και θηλυκό πρόσωπο στον τουρισμό», στο **Τσάρτας Π. (επιμ.) (2000)**, «Τουριστική ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις», Αθήνα: Εξάντας.
- 31. Καραγεώργου Β. (2005)**, «Θεσμικό πλαίσιο, άξονες και αρχές για την αειφόρο ανάπτυξη των νησιωτικών περιοχών, σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο», στο **Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005)**, «Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα», Αθήνα: Σιδέρης.
- 32. Καρλατήρα Π. (2003)**, «Το γουικέντ ενώνει τους λαούς. Η προϊστορία του «ευλογημένου» από θεούς και ανθρώπους Σαββατοκύριακου»,

http://tovima.dolnet.gr/print_article.php?e=B&f=13917&m=A29&aa=1//
αναζήτηση:30/11/2007.

- 33. Κίζος Θ. (2005)**, «Πολιτική ανάπτυξης της υπαίθρου και αγροτικό τοπίο στα νησιά του Αιγαίου», στο **Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005)**, «Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα», Αθήνα: Σιδέρης.
- 34. Κίζος Θ. και Σπιλάνης Γ. (2002)**, «Στρατηγικές επιβίωσης των αγροτικών νοικοκυριών σε μειονεκτικές περιοχές: Η περίπτωση της Λέσβου», 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής οικονομίας: «Η κοινωνία της υπαίθρου σε έναν μεταβαλλόμενο αγροτικό χώρο», Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών 21-23 Νοεμβρίου.
http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/dimosieyseis.htm
//αναζήτηση: 05/01/2008.
- 35. Κίζος Θ., Βακουφάρης Χ., Κουλούρη Μ. και Σπιλάνης Γ. (2003)**, «Τοπικά προϊόντα και βιώσιμη ανάπτυξη σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές: τοπικά προϊόντα ιδιοτυπίας στην περιφέρεια Β. Αιγαίου», Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Περιβάλλοντος, Εργαστήριο Τοπικής και Νησιωτικής Ανάπτυξης, Μυτιλήνη,
http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/dimosieyseis.htm
//αναζήτηση: 05/01/2008.
- 36. Κλάδη – Ευσταθοπούλου Μ. (2005)**, «Αναπτυξιακές παρεμβάσεις για το περιβάλλον στα νησιά του Αιγαίου: Απολογισμός και προοπτικές», στο **Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005)**, «Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα», Αθήνα: Σιδέρης.
- 37. Κλαμπατσέα Ε. (2006)**, «Μικρά νησιά και πολυτομεακή αγροτική ανάπτυξη: Υφιστάμενες δυσλειτουργίες και μελλοντικές προκλήσεις», 9ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας: «Η οικονομία και η κοινωνία μπροστά στις νέες προκλήσεις του Παγκόσμιου Αγροτροφικού Συστήματος», Αθήνα: ΕΤΑΓΡΟ, 2-4 Νοεμβρίου, (υπό έκδοση).

- 38. Κλαμπατσέα Ε., Παναγιωτάτου Ε. και Σαγιάς Ι. (2007), «Παρατηρώντας το Αιγαίο...», Αθήνα: Ε.Μ.Π.**
- 39. Κοκκώσης Χ. (1994a), «Αξιολόγηση προγραμμάτων: Η περιβαλλοντική διάσταση», Τόπος, τ.7, σσ.45-56.**
- 40. Κοκκώσης Χ. (1994b), «Το περιβάλλον στη Χωροταξία: Η πολιτική για τη διαχείριση των ακτών», Τόπος, τ.8, σσ.191-205.**
- 41. Κοκκώσης Χ. (2000a), «Τα ελληνική νησιά στο νέο Ευρωπαϊκό Χώρο», στο Ανδρικοπούλου Ε. και Καυκαλάς Γ. (2000), «Ο Νέος Ευρωπαϊκός Χώρος. Η Διερεύνηση και η Γεωγραφία της Ευρωπαϊκής Ανάπτυξης», Αθήνα:Θεμέλιο.**
- 42. Κοκκώσης Χ. (2000b), «Τουριστική ανάπτυξη και Φέρουσα Ικανότητα στα νησιά», στο Τσάρτας Π. (επιμ.) (2000), «Τουριστική ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις», Αθήνα: Εξάντας.**
- 43. Κοκκώσης Χ. και Τσάρτας Π. (2001), «Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον», Αθήνα: Κριτική.**
- 44. Κοκκώσης Χ. (2001), «Παρουσίαση πορισμάτων μελέτης – έρευνας παράκτιου χώρου και νησιών», στο ΥΠΕΧΩΔΕ (2001), «Ημερίδα με θέμα: Παράκτιος και Νησιωτικός Χώρος. Ζάππειο Μέγαρο: Πέμπτη, 29 Απριλίου 1999», Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.**
- 45. . Κοκκώσης Χ. και Μέξα Α. (2002a), «Η Παράκτια Ζώνη. Εκεί που η στεριά συναντά τη θάλασσα», στο Κοκκώσης Χ. (επιμ.) (2002), «Άνθρωπος και Περιβάλλον στην Ελλάδα», Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ/ Καπόν.**
- 46. Κοκκώσης Χ. και Μέξα Α. (2002b), «Τα Νησιά», στο Κοκκώσης Χ. (επιμ.) (2002), «Άνθρωπος και Περιβάλλον στην Ελλάδα», Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ/ Καπόν.**
- 47. Κομίλης Π. (1986), «Χωρική ανάλυση του τουρισμού», Αθήνα: ΕΚΚΕ.**

- 48. Κομίλης Π. και Βαγιονής Ν. (1999)**, «*Τουριστικός σχεδιασμός. Μέθοδοι και πρακτικές αξιολόγησης*», Αθήνα: Προπομπός.
- 49. Κουρκουμέλης Δ. (2005)**, «*Η εδαφική συνοχή και ο νησιωτικός χώρος*», στο <http://www.idkaramanlis.gr/html/arxeio/gr/articles/kourkoumelis/kourk050701-1.html>//αναζήτηση: 13/01/2008.
- 50. Λαγός Δ. (1995)**, «*Οι οικονομικές επιπτώσεις της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης στον ελληνικό τουρισμό*», Τόπος, τ.9, σσ.121-146.
- 51. Λαγός Δ. (1998)**, «*Ο τουρισμός ως παράγοντας προώθησης της περιφερειακής ανάπτυξης*», Τόπος, τ.14, σσ.47-65.
- 52. Λαγός Δ. (2001)**, «*Η τουριστική αστικοποίηση ως μια νέα μορφή χωρικής ανάπτυξης*», Τόπος, τ.17, σσ.125-146.
- 53. Λαμπριανίδης Λ. (2000)**, «*Οικονομική γεωγραφία:στοιχεία θεωρίας και εμπειρικά παραδείγματα*», Αθήνα: Πατάκης.
- 54. Μάρκου Μ., Σαγιάς Ι., Σπουρδαλάκης Μ. και Παναγιωτάτου Ε. (1994)**, «*Προς ένα επαναπροσδιορισμό του χώρου στην πολιτική κινήτρων*», Τόπος, τ. 8, σσ.117-158.
- 55. Μάρκου Μ., Σαγιάς Ι. και Παναγιωτάτου Ε. (1995)**, «*Χώρος και παραγωγική διαδικασία: από τη γενικότητα στην Μικροκλίμακα. Μια πρόκληση*», στο **Μάρκου Μ., Σαγιάς Ι. και Παναγιωτάτου Ε. (επιμ.)**, «*Μελέτη και έρευνα προβλημάτων δυσλειτουργίας των ΜΜΕ σε σχέση με την πολεοδομική οργάνωση*», Αθήνα: Ε.Μ.Π.
- 56. Μέζα Α. (2002)**, «*Η μέθοδος σεναρίων στο στρατηγικό περιβαλλοντικό σχεδιασμό*», Τόπος, τ.18-19, σσ.215-227.

- 57. Μισαηλίδης Ν., Σπυριδωνίδης Η. και Σπιλάνης Γ. (2002), «Προσπελασιμότητα στα νησιά του Αιγαίου. Πραγματική και εικονική απόσταση», 7ο Εθνικό Συνέδριο Χαρτογραφίας, Μυτιλήνη 23-26**
http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/dimosieyseis.htm
//αναζήτηση: 05/01/2008.
- 58. Μιχαηλίδης Γ. (2002), «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης των Περιφερειών Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Α' Φάση», Θεσσαλονίκη: ΕΟΤ.**
- 59. Μιχαηλίδης Γ. (2003), «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης των Περιφερειών Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Β' Φάση», Θεσσαλονίκη: ΕΟΤ.**
- 60. Μούσης Ν. (2003), «Ευρωπαϊκή Ένωση», Αθήνα: Παπαζήσης.**
- 61. Μπελαβίλας Ν. (2005), «Τόποι Ανθρώπων. Σχόλια για το χώρο και την πολιτική», Αθήνα: Η Αυγή – Πολίτης.**
- 62. Μπεριάτος Η. (2001a), «Χωροταξία III: Περιβαλλοντικός Σχεδιασμός και Πολιτική. Τόμος Β: Θεματικές διαστάσεις του Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού», Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.**
- 63. Μπεριάτος Η. (2001b), «Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος και τα προβλήματα των μικρών νησιών», στο ΥΠΕΧΩΔΕ (2001), «Ημερίδα με θέμα: Παράκτιος και Νησιωτικός Χώρος. Ζάππειο Μέγαρο: Πέμπτη, 29 Απριλίου 1999», Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.**
- 64. Μπεριάτος Η. (2005), «Η προστασία του περιβάλλοντος στις νησιωτικές περιοχές και ο ρόλος των ευρωπαϊκών και εθνικών πολιτικών: Το παράδειγμα της περιφέρειας Ιονίων Νήσων», στο Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005), «Αειφορία και Περιβάλλον: Ο νησιωτικός Χώρος στον 21ο αιώνα», Αθήνα: Σιδέρης.**
- 65. Μπριασούλη Ε. (2000), «Σχεδιασμός Τουριστικής Ανάπτυξης: Χαρακτηριστικές Προσεγγίσεις», στο Τσάρτας Π. (επιμ.) (2000), «Τουριστική ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις», Αθήνα: Εξάντας.**

- 66. Νικητιάδης Γ. (2007)**, «*Τουρισμός: δώδεκα θέσεις. Δωδεκάνησος: δώδεκα όνειρα*», Αθήνα: Λιβάνης.
- 67. Παναγιωτάτου Ε. (1980)**, «*Θέματα Ανάπτυξης του χώρου*», Αθήνα: Ε.Μ.Π.
- 68. Παναγιωτάτου Ε. (1998)**, «*Συμβολή σε μια ενιαία θεώρηση του χώρου και σε μια άλλη σχεδιαστική πρακτική*», Αθήνα: Ε.Μ.Π.
- 69. Παναγιωτάτου Ε. και Σαγιάς Ι. (2007)**, «*Χωρικές, οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις της ανάπτυξης και του σχεδιασμού. (Πανεπιστημιακές Παραδόσεις)*», Αθήνα: Ε.Μ.Π.
- 70. Παπακωνσταντίνου Α. (2005)**, «*Η Συνταγματική Αρχή της Βιώσιμης Ανάπτυξης των Νησιωτικών Περιοχών*», στο **Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005)**, «*Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα*», Αθήνα: Σιδέρης.
- 71. Παπαπετρόπουλος Α. (2005)**, «*Η χωρική διάσταση της βιώσιμης ανάπτυξης του νησιωτικού χώρου*», στο **Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005)**, «*Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα*», Αθήνα: Σιδέρης.
- 72. Πετράκος Γ. και Ψυχάρης Ι. (2004)**, «*Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα*», Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- 73. Πλατιάς Χ. (2005)**, «*Η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στο σχεδιασμό των διευρωπαϊκών δικτύων μεταφορών. Η περίπτωση των θαλάσσιων μεταφορών*», στο **Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005)**, «*Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα*», Αθήνα: Σιδέρης.
- 74. Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (2006)**, «*Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (Π.Ε.Π) Νοτίου Αιγαίου 2000-2006*», Σύρος: Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου

75. Ρόκος Δ. (2003), «Από τη «Βιώσιμη» ή «Αειφόρο» στην Αξιοβιώτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη», Αθήνα: Λιβάνης.
76. Ρουμελιώτου Μ. και Παπάνης Ε. (2007), «Κοινωνική – Κοινοτική Ανάπτυξη – Νησιωτικότητα», http://epapanis.blogspot.com/2007/09/blog-post_22.html//αναζήτηση : 07/01/2008.
77. Σαρτζετάκης Ε. και Παπανδρέου Α. (2002), «Βιώσιμη Ανάπτυξη: Οικονομική Επιστήμη και Διεθνές Θεσμικό Πλαίσιο», [http://macedonia.uom.gr/~esartz/teaching/genvecon/SD\(PapSartz\).doc](http://macedonia.uom.gr/~esartz/teaching/genvecon/SD(PapSartz).doc) // αναζήτηση:27/12/2007.
78. Σινάνης Α. (2005), «Μικρές Ανατολικές Κυκλάδες: Νήσος Ηρακλεία. Μικρή Ελλάδα, Μεγάλη Καρδιά», Ταξίδια στην άλλη Ελλάδα: Ένθετο του Περιοδικού 0-300, Τόμος: ΣΤ.
79. Σινάνης Α. (2006a), «Νήσος Σχοινούσα. Κυκλαδίτικος Παράδεισος», Ταξίδια στην άλλη Ελλάδα: Ένθετο του Περιοδικού 0-300, Τόμος: Η.
80. Σινάνης Α. (2006b), «Νήσος Δονούσα. Με θέα το πέλαγος», Ταξίδια στην άλλη Ελλάδα: Ένθετο του Περιοδικού 0-300, Τόμος: Η.
81. Σινάνης Α. (2007), «Νήσοι Άνω και Κάτω Κουφονήσι – Κέρος. Η τρυφερή καρδιά των Κυκλάδων», Ταξίδια στην άλλη Ελλάδα: Ένθετο του Περιοδικού 0-300, Τόμος: Θ.
82. Σπιλάνης Γ. (1993), «Νησιωτική ανάπτυξη και δίκτυα συνεργασίας των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», Τόπος, τ.6, σσ.5-27.
83. Σπιλάνης Γ. (1995a), «Το περιβάλλον αποτελεί ανασταλτική ή περιοριστική παράμετρο για την περιφερειακή ανάπτυξη? Η αναγκαιότητα του χωρικού σχεδιασμού», Συνέδριο «Περιφερειακή ανάπτυξη, Χωροταξία και Περιβάλλον στο πλαίσιο της Ενωμένης Ευρώπης», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 15-16

Δεκέμβρη, http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/dimosieyseis.htm
//αναζήτηση: 05/01/2008.

84. Σπιλάνης Γ. (1995b), «*Τουρισμός και Περιβάλλον στις νησιωτικές περιφέρειες: Η τουριστική ανάπτυξη της Λέσβου με την αξιοποίηση πολιτιστικών και φυσικών πόρων*», Συνέδριο «*Τουρισμός και Περιβάλλον στις νησιωτικές περιφέρειες*», Οργάνωση Παραρτήματα Δωδεκανήσου, Κρήτης, Ιονίων Νησιών του ΤΕΕ και Επιστημονικό Τεχνικό Επιμελητήριο Κύπρου, Ηράκλειο 17-19 Μαρτίου, http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/dimosieyseis.htm
//αναζήτηση: 05/01/2008.

85. Σπιλάνης Γ. (1996), «*Για μια Ευρωπαϊκή Πολιτική νησιών*», Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών(ΕΚΕΜ) Σειρά Τεκμηρίωσης, Μυτιλήνη, http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/dimosieyseis.htm
//αναζήτηση: 05/01/2008.

86. Σπιλάνης Γ. (2000), «*Τουρισμός και περιφερειακή ανάπτυξη. Η περίπτωση των νησιών του Αιγαίου*», στο **Τσάρτας Π.(επιμ.)(2000)**, «*Τουριστική ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις*», Αθήνα: Εξάντας.

87. Σπιλάνης Γ. (2003), «*Αναπτυξιακές προοπτικές και απασχόληση στον ελληνικό νησιωτικό χώρο*», στο **Ευθυμιάδης Η. και Μοδινός Μ.(επιμ.)(2003)**, «*Οι δρόμοι της αειφορίας*», Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα/ΔΙΠΕ, http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/dimosieyseis.htm
//αναζήτηση: 05/01/2008.

88. Σπιλάνης Γ. (2006), «*Στόχος η μακροπρόθεσμη επιβίωση των νησιών*», συνέντευξη στον Απόστολο Χατζηπαρασκευαΐδη, Αρχιπέλαγος 05/05/2006, <http://eyploia.aigaio-net.gr/modules.php?name=News&file=article&sid=56>
//05/01/2008.

89. Σπιλάνης Γ. και Βαγιάννη Ε. (2002), «*Βιώσιμος Τουρισμός και Φέρουσα Ικανότητα σε Ευαίσθητα Νησιωτικά Οικοσυστήματα*», Συνέδριο «*Φέρουσα Ικανότητα και Διαχείριση επισκεπτών στις προστατευόμενες περιοχές*», Αθήνα

http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/dimosieyseis.htm

//αναζήτηση:05/05/2006.

- 90. Σπιλάνης Γ., Βαγιάννη Ε., Βακουφάρης Χ. και Κονδύλη Ι. (2005), «Βιώσιμη ανάπτυξη νησιωτικού χώρου», στο Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005), «Αειφορία και Περιβάλλον: Ο νησιωτικός Χώρος στον 21ο αιώνα», Αθήνα: Σιδέρης.**
- 91. Σπιλάνης Γ., Κίζος Θ. και Ιωσηφίδης Θ. (2003), «Οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις της ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές», Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Περιβάλλοντος, Εργαστήριο Τοπικής και Νησιωτικής Ανάπτυξης, Μυτιλήνη, http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/dimosieyseis.htm
//αναζήτηση: 05/01/2008.**
- 92. Σφακιανάκης Μ. Κ. (2000), «Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού», Αθήνα: Έλλην.**
- 93. Σχίζας Γ. (1998), «Ο άλλος τουρισμός. Η οικολογική διέξοδος στα αδιέξοδα του συμβατικού τουρισμού», Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις / Ουτοπία.**
- 94. Τομαράς Π. και Λαγός Δ. (2005), «Ο αγροτουρισμός ως παράγοντας τοπικής ανάπτυξης: Η περίπτωση της Ελλάδας», Τόπος, τ.24-25, σσ.5-16.**
- 95. Τσάλτας Γ. (2005), «Οι νησιωτικές περιοχές στο διεθνές σύστημα – Ανθρώπινο περιβάλλον και αειφορική προσέγγιση. Η Συνδιάσκεψη του Μπαρμπάντος», στο Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005), «Αειφορία και Περιβάλλον: Ο νησιωτικός Χώρος στον 21ο αιώνα», Αθήνα: Σιδέρης.**
- 96. Τσαμπούλας Δ. και Λέκκα Α. (2005), «Δράσεις και μέτρα εφαρμογής πολιτικών στις μεταφορές στο νησιωτικό χώρο», στο Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005), «Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21^ο Αιώνα», Αθήνα: Σιδέρης.**

- 97. Τσάρτας Π. (1989)**, «Κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στο Νομό Κυκλάδων και ιδιαίτερα στα νησιά Τος και Σέριφος κατά την περίοδο 1950-1980», Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- 98. Τσάρτας Π. (1996)**, «Τουρίστες, ταξίδια, τόποι: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον Τουρισμό», Αθήνα: Εξάντας.
- 99. Τσάρτας Π. (1998)**, «Κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις του τουρισμού σε μικρά αστικά κέντρα με τουριστική ανάπτυξη: εξαρτήσεις, διαπλοκές, προοπτικές», Τόπος, τ.15, σσ.109-123.
- 100. Τσάρτας Π. (2000)**, «Κριτική αποτίμηση των παραμέτρων συγκρότησης των χαρακτηριστικών της μεταπολεμικής τουριστικής ανάπτυξης», στο **Τσάρτας Π. (επιμ.) (2000)**, «Τουριστική ανάπτυξη. Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις», Αθήνα: Εξάντας.
- 101. Coe J. (1997)**, «Το σπίτι του ύπνου», Αθήνα: Πόλις.
- 102. Gartner W. C. (2001)**, «Τουριστική ανάπτυξη: αρχές, διαδικασίες και πολιτικές», Αθήνα: Έλλην
- 103. Gee C., Makens J. και Choy D. (2001)**, «Τουριστική & Ταξιδιωτική Βιομηχανία» (επιμέλεια Θ. Μαυροδόντης), Αθήνα: Έλλην.
- 104. Lickorish L. και Jeknkins C. (2004)**, «Μια εισαγωγή στον τουρισμό», Αθήνα: Κριτική.
- 105. Middleton V. και Hawkins R. (2004)**, «Τουριστικό μάρκετινγκ για βιώσιμη ανάπτυξη», Αθήνα: Κριτική.
- 106. ΥΠΕΧΩΔΕ (2001)**, «Ημερίδα με θέμα:Παράκτιος και νησιωτικός χώρος. Ζάππειο Μέγαρο, Πέμπτη 29 Απριλίου 1999», Αθήνα:ΥΠΕΧΩΔΕ.

107. **ΥΠΕΧΩΔΕ (2002)**, «Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης», Αθήνα:ΥΠΕΧΩΔΕ.
108. **Υπουργείο Αιγαίου (2001)**, «1η Συνάντηση Πολιτισμού-Τουρισμού. Θεματικά Μουσεία στο Νησιωτικό Χώρο του Αιγαίου.(Πρακτικά του Συνεδρίου)», Αθήνα:Υπουργείο Αιγαίου.
109. **ΥΠΕΘΟ: Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών(Γενική Γραμματεία Επενδύσεων και Ανάπτυξης) (2007a)**, «Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς», Αθήνα: Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών.
110. **ΥΠΕΘΟ: Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών(Γενική Γραμματεία Επενδύσεων και Ανάπτυξης) (2007b)**, «Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κρήτης και Νήσων Αιγαίου», Αθήνα: Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών.
111. **Χρηστάκης Μ. (2005)**, «Η διαμόρφωση κοινής πολιτικής από την Ευρωπαϊκή Ένωση για το νησιωτικό χώρο και η ελληνική προσέγγιση», στο **Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005)**, «Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21ο Αιώνα», Αθήνα: Σιδέρης.
112. **Χρυσόγελος Ν. (2005)**, «Η βιώσιμη ανάπτυξη των νησιών και ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων», στο **Τσάλτας Γ. (επιμ.) (2005)**, «Ο Νησιωτικός Χώρος στον 21ο Αιώνα», Αθήνα: Σιδέρης.

Ξενογλώσση

113. **Buhalis B. (2001)**, «*Tourism in Greece: Strategic Analysis and Challenges*», Current Issues in Tourism, Vol. 4, no. 5, Guildford, UK: University of Surrey, School of Management Studies for the Service Sector.
114. **Clarke J. (1997)**, «*A framework of approaches to Sustainable Tourism*», Journal of Sustainable Tourism, Vol. 5, no. 3, Wheatley, Oxford:School of Business, Oxford Brooks University.
<http://www.channelviewpublications.net/jost/005/0224/jost0050224.pdf>
//αναζήτηση:04/01/2008.

115. Davidson R. & Maitland R. (1997), «*Tourism Destinations*», London:Hodder & Stoughton Educational.
116. Klijn J.A., Bethe F., Wijermans M. and Ypma K.W.(1999): «*Landscape Assessment Method at a European Level, polder landscapes as an example*», Wageningen :Winard Staring Centre.
117. Lélé S.M. (1991), «*Sustainable Development: A Critical Review*», World Development, Vol. 19: 607-621.
118. Py, P. (1996), «*Le tourisme*», Paris: La Documentation française
119. Roberts K. (1970), «*Leisure*» , London:Longman.
120. McKercher B. (2003), «*Sustainable tourism development-Guiding principles for planning and management*», Presentation to the National Seminar on Sustainable tourism Development, Bishkek, Kyrgystan.
<http://www.devstud.org.uk/studygroups/tourism/resources/mckercher.pdf>
//αναζήτηση:04/01/2008.
121. Sigaux G. (1965), «*Histoire du Tourisme*», Paris:Decouverte de la Science.
122. Spilanis, I. and Vayanni H. (2003), «*Sustainable Tourism: Utopia or Necessity? The Role of New Forms of Tourism in the Aegean Islands*», Journal of Sustainable Tourism, Vol. 00, no. 0, Mytilene, Greece: University of the Aegean, Department of Environmental Studies.
http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/TEL_DIMOSI/JOST%20407%20proofs.pdf//αναζήτηση:04/01/2008
123. Stamboulis Y. & Skayannis P. (2003), «*Innovation strategies and technology for experience-based tourism*», Tourism Management, Volume 24, Issue 1, Elsevier Science Ltd.
<http://scholar.ilib.cn/A-dzjsjjgl200505024.html>//αναζήτηση:20/05/2006

124. **Tsartas P. (2003)**, «*Tourism Development in Greek Insular and Coastal areas: Sociocultural Changes and crucial Policy Issues*», Journal of Sustainable Tourism, Vol. 11, no. 2&3, Chios, Greece: University of the Aegean, Department of Environmental Studies.
125. **Webster C. (editor in chief) (2006)**, «*Tourism today*», The Journal of the College of Tourism and Hotel Management, no. 6, Autumn 2006, Cyprus: College of Tourism and Hotel Management.
126. **World Commission on Environment and Development (WCED) (1987)**, «*Our Common Future*», Oxford University Press: Oxford.
127. **Zukin S. (1995)**, «*The culture of cities*», Oxford: Blackwell.

Από διαδίκτυο:

128. <http://www.econ.uoa.gr/UA/content/gr//αναζήτηση:30/11/2007>
129. http://diocles.civil.duth.gr/links/home/perivallontiki/Files/Viosimi_anaptiks_i_kai_viosimotita.doc//αναζήτηση:03/01/2008
130. <http://www.greeceun.org/greeceun/content/Folder.aspx?d=3&rd=-1&f=1345&rf=1287736688&m=-1&rm=0&l=2//αναζήτηση:03/01/2008>
131. <http://www.sustainabletourism.net//αναζήτηση:05/01/2008>
132. <http://www.uneptie.org/pc/tourism/sust-tourism/about.htm>
//αναζήτηση:03/01/2008
133. <http://www.gnto.gr/pages.php?pageID=821&langID=1//αναζήτηση:05/01/2008>
134. <http://www.gnto.gr/pages.php?pageID=254&langID=1//αναζήτηση:05/01/2008>
135. <http://www.ypes.gr/periferiakh.htm//αναζήτηση:25/01/2008>
136. <http://ftp.ypai.gr//αναζήτηση:25/01/2008>
137. <http://ftp.ypai.gr/isite/page/1713,1,0.asp?mu=13&cmu=52&thID=0//αναζήτηση:25/01/2008>

138. <http://ftp.ypai.gr/isite/page/1715,1,0.asp?mu=13&cmu=90&thID=0//>
αναζήτηση: 25/01/2008
139. <http://www.notioaigaio.gr//> αναζήτηση: 25/01/2008
140. <http://www.notioaigaio.gov.gr//> αναζήτηση: 25/01/2008
141. <http://www.notioaigaio.gov.gr/default.asp?id=1//> αναζήτηση: 25/01/2008
142. <http://www.notioaigaio.gov.gr/contents.asp?id=158&category=34//>
αναζήτηση: 25/01/2008
143. <http://www.tedkkykladon.gr/all.htm//> αναζήτηση: 25/01/2008
144. <http://www.nacyclades.gr/>
145. <http://hellas.teipir.gr/prefectures/greek/Kikladon/Genika.htm>
146. <http://www.anetky.gr/>
147. <http://www.egeonet.gr/>
148. <http://www.egeonet.gr/>
149. <http://www.itia.ntua.gr/filotis/>
150. <http://www.minenv.gr/1/12/121/12103/g1210300.html>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ